

**ПІДТРИМКА РЕФОРМИ
КРИМІНАЛЬНОЇ
ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ**

Програма реформування
системи кримінального судочинства
(OPDAT)
За фінансової підтримки Бюро з міжнародних
питань у сфері боротьби з незаконним обігом
наркотиків та правоохоронних питань
Державного департаменту США

Уповноважений
Верховної Ради України
з прав людини

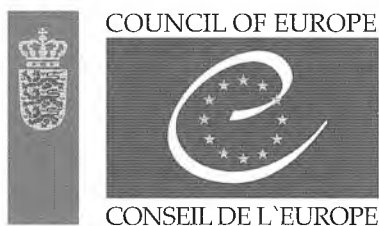

СПЕЦІАЛЬНА ДОПОВІДЬ

**УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПІЛОТНОГО МОНІТОРИНГУ
ЗАСТОСУВАННЯ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ
СУДАМИ м. КИЄВА**

Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового Кримінального процесуального кодексу України судами м. Києва – К.: «Арт-Дизайн», 2015. – 132 с.

Цю публікацію здійснено за результатами моніторингу застосування судами міста Києва Кримінального процесуального кодексу України. Моніторинг реалізовувався Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у співпраці з Харківською міською громадською організацією «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» з 5 липня 2014 по 15 лютого 2015 року за підтримки проекту «Демократизація та права людини в Україні», що реалізується Програмою розвитку ООН в Україні за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії, проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», що впроваджується за фінансового сприяння Уряду Данії, та Програми реформування кримінального судочинства та боротьби з корупцією в Україні Офісу з питань міжнародного розвитку, співробітництва та підготовки прокурорів (OPDAT) Департаменту юстиції США завдяки фінансовій підтримці Бюро з міжнародних питань у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків та правоохоронних питань Державного Департаменту США.

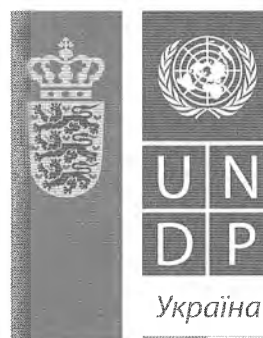
**ПІДТРИМКА РЕФОРМИ
КРИМІНАЛЬНОЇ
ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ**

Програма реформування
системи кримінального судочинства
(OPDAT)
За фінансової підтримки Бюро з міжнародних
питань у сфері боротьби з незаконним обігом
наркотиків та правоохоронних питань
Державного департаменту США

Уповноважений
Верховної Ради України
з прав людини

Думки, висновки та рекомендації, викладені у цій публікації, належать авторам та укладачам і не обов'язково відображають офіційну позицію Міністерства закордонних справ Данії, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН, Ради Європи.

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Загальні питання організації роботи суду	9
1.1. Доступ до приміщення суду	9
1.2. Інформація про час і місце проведення судових засідань	12
Розділ 2. Загальні питання організації судового слухання	15
2.1. Доступ в судові засідання	15
2.2. Місце проведення	19
2.3. Своєчасність початку судового розгляду	20
2.4. Відкладення слухань	23
2.5. Технічна фіксація судового розгляду	31
2.6. Роз'яснення прав та обов'язків учасникам судового розгляду	34
2.7. Право на захист	38
2.8. Переклад	43
2.9. Відеоконференція	44
2.10. Застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини	45
2.11. Реалізація засади змагальності	46
2.12. Реагування суду на порушення прав людини	47
2.13. Умови перебування підозрюваного, обвинуваченого під час судового розгляду	48
2.14. Наявність ознак недотримання суддею професійних стандартів поведінки	51
2.15. Наявність типових чи суттєвих порушень	53
Розділ 3. Окремі типи проваджень	54
3.1. Судовий розгляд слідчим суддею	54
3.1.1. Учасники судового розгляду слідчим суддею	56
3.1.2. Затримання	57
3.1.3. Застосування запобіжних заходів	59
3.1.4. Оскарження рішень/дій/бездіяльності слідчого/прокурора	65

3.1.5. Реалізація засади змагальності	66
3.1.6. Дослідження доказів	67
3.1.7. Питання недопустимості доказів	68
3.1.8. Використання показань з чужих слів	69
3.1.9. Винесення та проголошення рішення	70
3.2. Розгляд апеляційних скарг на ухвали слідчих суддів	71
3.2.1. Учасники апеляційного розгляду	73
3.2.2. Затримання	75
3.2.3. Застосування запобіжних заходів	76
3.2.4. Дослідження доказів	80
3.2.5. Питання недопустимості доказів	82
3.2.6. Реалізація засади змагальності	82
3.2.7. Судові дебати	82
3.2.8. Винесення та проголошення рішення	82
3.3. Підготовче провадження у суді першої інстанції	84
3.3.1. Учасники підготовчого провадження	85
3.3.2. Процедурні питання	86
3.3.3. Винесення та проголошення рішення суду	88
3.4. Судове провадження на підставі угод	89
3.4.1. Учасники судового провадження на підставі угод	90
3.4.2. Процедурні питання	91
3.4.3. Угода про примирення	91
3.4.4. Угода про визнання винуватості	93
3.4.5. Винесення та проголошення рішення	93
3.5. Судовий розгляд по суті (перша інстанція)	94
3.5.1. Учасники судового розгляду	96
3.5.2. Оголошення обвинувального акта	98
3.5.3. Дослідження доказів та реалізація засади змагальності	99
3.5.3.1. Допит обвинуваченого	101
3.5.3.2. Виклик та допит свідків	102

3.5.3.3. Окремі процесуальні питання проведення допитів під час судового розгляду	105
3.5.3.3.1. Навідні запитання	105
3.5.3.3.2. Використання показань свідка, наданих під час досудового розслідування слідчому судді	106
3.5.3.3.3. Показання з чужих слів	107
3.5.3.4. Питання недопустимості доказів	107
3.5.3.5. Подання доказів, що не були попередньо відкриті	109
3.5.4. Продовження строків тримання під вартою під час судового розгляду	111
3.5.5. Судові дебати	112
3.5.6. Винесення та проголошення судового рішення	113
3.6. Розгляд апеляційних скарг на вироки та ухвали суду першої інстанції	114
3.6.1. Учасники апеляційного розгляду	115
3.6.2. Дослідження доказів	117
3.6.3. Питання недопустимості доказів	119
3.6.4. Реалізація засади змагальності	120
3.6.5. Судові дебати	120
3.6.6. Винесення та проголошення рішення	121
ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	124
Загальний висновок	124

Вступ

Моніторинг судових проваджень в судах м. Києва здійснено з метою визначення фактичного стану застосування нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) та надання відповідних рекомендацій, які сприяли б підвищенню ефективності кримінального судочинства в Україні, належному застосуванню КПК у відповідності до національних та європейських стандартів; визначення критичних ділянок у роботі судів, що потребують вдосконалення за рахунок тренінгів чи інших допоміжних заходів; подальшого розвитку потенціалу Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та громадянського суспільства зі спостереження за впровадженням КПК у світлі Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини.

Цей моніторинг став пілотним проектом, реалізованим Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у співпраці з Харківською міською громадською організацією «Інститут прикладних гуманітарних досліджень», за підтримки: проекту «Демократизація та права людини в Україні», що реалізується Програмою розвитку ООН в Україні за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії; проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», що впроваджується за фінансового сприяння Уряду Данії; Програми реформування кримінального судочинства та боротьби з корупцією в Україні Офісу з питань міжнародного розвитку, співробітництва та підготовки прокурорів (OPDAT) Департаменту юстиції США завдяки фінансовій підтримці Бюро з міжнародних питань у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків та правоохоронних питань Державного Департаменту США.

Моніторинг судових проваджень передбачав використання методу спостережень, що полягає в отриманні даних спеціально підготовленими дослідниками (спостерігачами), які під час судового засідання мали фіксувати певні факти (дії чи бездіяльність учасників судового процесу, інші обставини перебігу судового засідання тощо) згідно зі спеціально розробленими запитальниками — переліком показників (питань). Результати спостережень піддані статистичному узагальненню, яке стосується не окремих випадків, а відносно репрезентативної сукупності судових проваджень.

Світовий досвід переконливо свідчить про корисність проведення спостережень за реальними судовими процесами, результати яких є дієвим засобом підтримки та контролю реалізації судових реформ¹. Вони дозволяють отримати реалістичну картину поточної практики судів, визначити «проблемні ситуації», моделювати способи вирішення виявлених проблем. Принцип публічності судового процесу дозволяє розглядати такі спостереження не як «штучні дослідницькі ситуації» (на кшталт проведення опитувань), а як фіксацію спостерігачами реального стану судового провадження, тобто відображення судового процесу таким, яким «він є насправді».

Спостереження базуються на дотриманні таких принципів:

- *невтручання* — спостерігачі зобов'язані уникати будь-яких зовнішніх реакцій на перебіг судового процесу, дії його учасників, за можливості — уникати будь-яких контактів у залі судового засідання;

¹ Моніторинг судебных процессов. Справочное руководство для практиков. / БДИПЧ/ОБСЕ. — Варшава, 2013.

- *повага до суду* — спостерігачі мають неухильно дотримуватись правил поведінки присутніх у залі судового засідання, загально визнаних етичних стандартів юридичної професії;
- *конфіденційність* — спостерігачі використовують спостереження, іншу інформацію, що стає їм відомою під час судового процесу, формулюють оцінки та висновки лише для заповнення запитальників; розповсюджувати вказану інформацію та використовувати її у будь-який інший спосіб спостерігачам заборонено;
- *професіоналізм* — спостерігачі повинні мати базові теоретичні знання спеціального законодавства й під час моніторингу керуватись інструкціями та вказівками, що надані експертами на відповідних підготовчих навчальних заходах;
- *об'єктивність* — спостерігачі мають фіксувати свої спостереження та враження виключно за показниками, що включені до запитальників, в інших випадках — керуватись отриманими інструкціями щодо способу відображення додаткової інформації;
- *офіційність* — спостерігачі повідомляють про свій статус та завдання у разі з'ясування співробітниками апарату суду мети їх присутності у судовому процесі, за необхідності пред'являють документ, що посвідчує їхню особу, дотримуються встановлених вимог щодо допуску до приміщень суду;
- *процесуальна спрямованість* — спостерігачі звертають увагу на порушення процесуального права, не висловлюючи думки щодо оцінки судом доказів чи інших подібних питань.

Моніторинг було проведено як «загальний моніторинг» (на відміну від тематичного чи спеціального), тобто він охопив ті стадії кримінального провадження, які передбачені новим КПК та пов'язані із судовим розглядом в суді першої та апеляційної інстанцій. Водночас поза моніторингом залишились судові провадження, судовий розгляд яких відповідно до рішення суду здійснювався у закритому режимі.

Предметом моніторингу в судах м. Києва були такі **види проваджень**:

- судовий розгляд слідчим суддею;
- апеляційний розгляд скарг на ухвали слідчих суддів;
- підготовче провадження;
- судовий розгляд на підставі угод;
- судовий розгляд по суті;
- апеляційний розгляд скарг на вироки та ухвали суду першої інстанції.

Для проведення спостережень було відібрано групу спостерігачів у складі 28 осіб. Критеріями відбору спостерігачів були: наявність юридичної освіти, досвід роботи за фахом, мотивація до участі в громадському моніторингу, відсутність конфлікту інтересів під час спостережень, наявність можливості систематичної участі у дослідженні протягом тривалого часу.

Спостереження проводились у 10 районних судах м. Києва та Апеляційному суді м. Києва в період від 5 липня 2014 до 15 лютого 2015 року. Всього було проведено 1628 спостережень (візитів до суду). Однак для аналізу було використано матеріали 1288 спостережень, що пояснюється поширеністю випадків відкладення судових засідань або ситуацій, коли спостерігачі з деяких причин не змогли потрапити в судові засідання або ж судові засідання взагалі не розпочалось. В таких випадках (загалом їх було 340) спостерігачі фіксу-

вали лише ті факти та обставини, що були їм доступні (можливість доступу до приміщення суду, умови очікування відвідувачами початку судового розгляду їхніх справ, якість послуг та спілкування працівників суду з відвідувачами суду, повнота і якість інформації щодо місця та часу судового засідання тощо).

Розподіл кількості проведених спостережень (заповнених запитальників) був наступним:

- судовий розгляд слідчим суддею — 138;
- апеляційний розгляд скарг на ухвали слідчих суддів — 123;
- підготовче провадження — 195;
- судовий розгляд на підставі угод — 78;
- судовий розгляд по суті — 544;
- апеляційний розгляд скарг на вироки та ухвали суду першої інстанції — 210.

Особливість методики проведення спостережень на пілотній стадії полягала в тому, що предметом спостереження було не все провадження, а лише одне судове засідання цього провадження, на яке спостерігачі потрапляли випадково. Такий підхід за умови відвідування значної кількості проваджень гарантував можливість отримання об'єктивної інформації судового розгляду певного провадження загалом. Спостерігачі також не мали права повідомляти суддям чи іншим учасникам провадження про графік відвідання засідань.

Можливість оцінки статистичної **репрезентативності** отриманих даних є обмеженою, оскільки генеральна сукупність (кількість проваджень певного типу) є досить неоднорідною. Надійність статистичних показників в даному випадку забезпечено шляхом випадкового відбору судових засідань (за виключенням нетипових, немасових за предметом підвидів проваджень), рівномірного розподілу спостерігачів по судам, систематичного відвідування судів протягом тривалого часу.

Отримана в процесі спостережень інформація, має певну специфіку, що необхідно враховувати при її інтерпретації. Вона дає **бачення судового провадження з позиції «звичайного юриста, який не дає жодних оцінок, а лише фіксує наявність чи відсутність певних юридично значимих обставин чи фактів»**. Узагальнення та висновки на підставі такої інформації мають обмежений характер в частині окремих (індивідуальних) проваджень. Однак за наявності масовості, повторюваності, типовості вони можуть бути свідченням існування **певних якісних характеристик судової практики**, що не можуть бути виявлені при традиційному аналізі (розгляд окремих судових справ чи ухвалення окремих судових рішень, інформація від учасників, власні спостереження тощо). Такі дані особливо важливі для визначення того, як реально проходить судове провадження, чи в повній мірі реалізуються процесуальні вимоги та процесуальні права учасників кримінального провадження, чи впливають на характер провадження не правові (позапроцесуальні) чинники, які не знаходять відображення у документуванні судового розгляду, але мають суттєве значення для здійснення правосуддя (наприклад, *«байдужість суду»* щодо синців у підозрюваного) тощо.

Моніторинг проводився **як пілотний**, оскільки за його результатами передбачене вдосконалення розробленої методики спостережень і поширення її як базового та стандартизованого інструменту в разі прийняття рішення про необхідність продовження моніторингових спостережень в інших регіонах країни.

РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГУ

Розділ 1

Загальні питання організації роботи суду

Основні засади організації та діяльності судової влади встановлені Конституцією України.

Так, відповідно до статті 129 Конституції України основними засадами судочинства є: 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини; 4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 6) забезпечення обвинуваченому права на захист; 7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; 9) обов'язковість рішень суду.

Статтею 130 Конституції України встановлено, що держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування.

Правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, порядок здійснення суддівського самоврядування та інші питання судоустрою і статусу суддів визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

1.1. Доступ до приміщення суду

Відповідно до частини третьої статті 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (зараз і далі в редакції Закону № 2453-VI від 07.07.2010 р., що діяв на час проведення моніторингу) судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України, що включає, зокрема, безперешкодний доступ до приміщень судів.

Відповідно до статті 115 вказаного Закону питання внутрішньої діяльності суду вирішуються на зборах суддів відповідного суду, а виконання рішень зборів суддів, які є обов'язковими для суддів та працівників апарату суду, забезпечує голова відповідного суду.

Згідно зі статтею 10 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. та статтею 154 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, зокрема охорони приміщень судів та забезпечення безпеки учасників судового процесу, здійснюють спеціалізовані підрозділи органів МВС України — спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон».

Наразі у кожному суді діють правила пропуску осіб до приміщення суду, розроблені відповідно до вищенаведених норм, згідно з якими на вході до приміщень судів обладнані пункти пропуску з відповідними технічними засобами контролю та зв'язку. Контроль за здій-

сненням пропуску осіб у приміщення судів покладено на командира підрозділу судової міліції. Окрім того, ці правила розміщені у приміщенні суду на видному та доступному для відвідувачів місці. Водночас необхідно відмітити, що правила пропуску осіб до приміщення суду розміщені всередині цього приміщення, що унеможливило ознайомлення з ними пересічного громадянина до моменту потрапляння в приміщення суду.

Згідно із зазначеними правилами до приміщень судів пропускаються, зокрема, особи, які беруть участь у провадженні кримінальних, цивільних та адміністративних справ, за списком секретаріату суду або при пред'явленні судової повістки, ухвали суду та документа, який засвідчує особу; особи, що прибули на відкриті судові засідання — за пред'явленням документа, який засвідчує особу. Пропуск осіб у приміщення судів та на їхню територію здійснюється в робочі дні згідно зі встановленим у суді розпорядком роботи.

Доступ в приміщення суду став одним з предметів дослідження моніторингу. При цьому показник «безперешкодність доступу» відображає не лише фактичні обставини, за яких спостерігачі потрапляли в приміщення суду, а й їхнє суб'єктивне сприйняття доступності суду для пересічного громадянина. Часто цей показник відображає, наскільки коректно співробітники судової міліції виконували свої повноваження.

За результатами моніторингу без будь-яких перешкод потрапити до приміщення суду спостерігачі змогли:

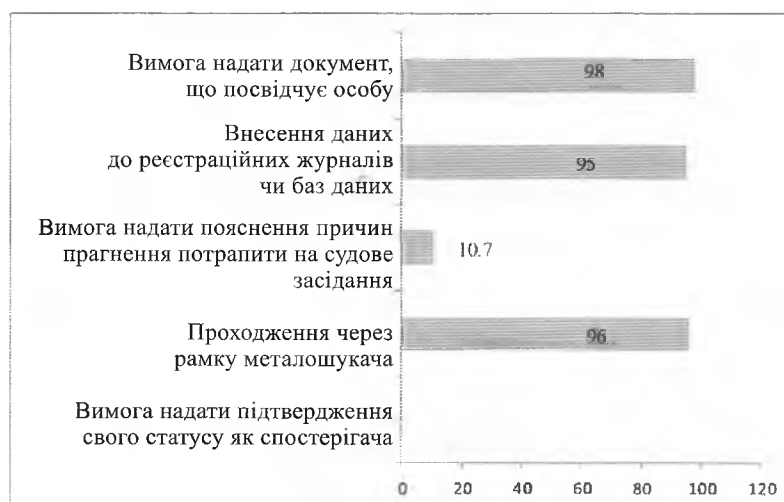
- у 48,9 % візитів — до районних судів м. Києва;
- у 19,4 % візитів — до Апеляційного суду м. Києва.

В тих випадках, коли спостерігачі не змогли відразу потрапити в приміщення суду, перешкодами були наступні обставини (див. табл. 1-1 і табл. 1-2).

Таблиця 1-1. Перешкоди у доступі до приміщень районних судів м. Києва (%)

Таблиця 1-2. Перешкоди у доступі до приміщення Апеляційного суду м. Києва (%)

З наведеної інформації вбачається, що спостерігачі (монітори) абсолютно безперешкодно потрапили до приміщень місцевих судів майже у 50 % візитів та до Апеляційного суду м. Києва майже у 20 % візитів.

У решті випадків на вимогу працівників судової міліції монітори надавали документ, що посвідчує їхню особу, для внесення даних до спеціального журналу відвідувачів. Під час близько 10 % візитів від моніторів також вимагали надати пояснення причин необхідності потрапити на судові засідання. При цьому, окрім вищезазначеного, під час 2,6 % візитів саме до місцевих судів від моніторів також вимагалось надати підтвердження їхнього статусу як спостерігачів.

Лише після виконання вищезазначених вимог працівників судової міліції та проходження через рамку металодетектора монітор потрапляв до приміщення суду.

Отже, моніторинг засвідчив, що доступ до приміщень суду не є настільки вільним, щоб будь-який пересічний громадянин мав можливість потрапити у будь-який цікавий для нього судовий процес. За таких обставин доступність правосуддя для кожної особи, що включає, зокрема, безперешкодний доступ до приміщень судів, на практиці залишається достатньо декларативною.

Рекомендації:

Раді суддів України, Державній судовій адміністрації України, Апеляційному суду м. Києва та районним судам м. Києва — розглянути питання щодо організації доступу пересічних громадян до приміщень судів у такий спосіб, який би не обмежував дію принципу гласності та відкритості судового провадження.

1.2. Інформація про час і місце проведення судових засідань

Відповідно до вимог Законів України «Про доступ до публічної інформації», «Про судочину» і «Про статус суддів», а також процесуального законодавства з метою забезпечення гласності та відкритості судового процесу в кожному суді діє Положення про забезпечення доступу до публічної інформації, затверджене наказом голови відповідного суду.

Відповідно до цього Положення на веб-сторінці суду має бути розміщена, зокрема, інформація про рух судових справ, день, час і місце, стан їх розгляду у відповідній судовій процедурі на поточну дату. Крім того, у приміщенні суду на інформаційному стенді також мають бути розміщені відомості про дату, час, місце проведення судових засідань у справах, призначених до розгляду в суді.

Спостерігачі мали можливість отримати таку інформацію на сайті суду або на інформаційних стендах безпосередньо в приміщенні суду. Результати спостережень наведені у наступних таблицях (в залежності від типу проваджень, вказано % тих моніторів, хто зміг отримати таку інформацію).

Таблиця 1-3. Наявність інформації про час і місце проведення судового засідання

Інформація в приміщенні суду (%)

Інформація на веб-сайті суду (%)

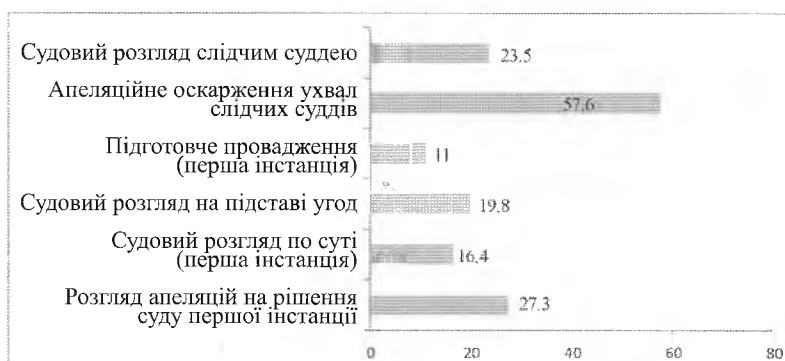

Спостерігачі мали можливість оцінювати не тільки наявність вищезазначеної інформації, а й її *точність і достовірність*.

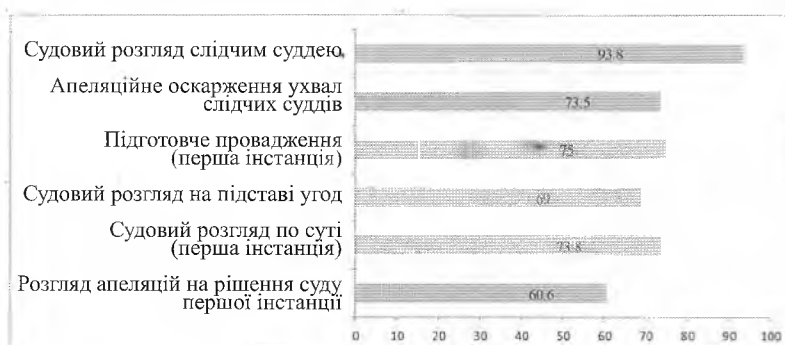
В наступній таблиці відображено питому вагу тих ситуацій, коли інформація не відповідала дійсності (відсутність або суттєві неточності дати, часу або місця проведення судового засідання).

Таблиця 1-4. Наявність інформації про час і місце проведення судового засідання, що не відповідала дійсності

Інформація в приміщенні суду (% повідомлень про неточності чи помилки)

Інформація на веб-сайті суду (%)

Як повідомляли спостерігачі, в багатьох випадках ступінь невідповідності інформації про час і місце судового засідання була абсолютною, а в деяких випадках вона була подана таким чином, що тільки плутала та вводила в оману.

Інформація, подана у вищенаведених таблицях, свідчить, що формально судами забезпечується виконання діючого законодавства в частині інформування населення про дату, час та місце проведення судових засідань у справах, призначених до розгляду. При цьому, інформація, що розміщувалась в приміщеннях судів, була більш повною, ніж та, яка розміщувалась на їхніх веб-сайтах. Наприклад, якщо в приміщенні місцевих судів інформувалось про розгляд справ слідчим суддею у 61,3 % випадків, про підготовче провадження у 98,1 % випадків, про розгляд справ по суті у 93,1 % випадків, то на веб-сайті — лише у 48,2 %, 72,4 % та 74,1 % випадків відповідно.

Стосовно розміщення інформації Апеляційним судом м. Києва монітори засвідчили, що тут ситуація була дещо ліпшою. Так, якщо в приміщенні Апеляційного суду м. Києва інформувалось про апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів у 97,3 % випадків, про розгляд апеляційних скарг на рішення судів першої інстанції у 95,3 % випадках, то на веб-сайті — у 94,2 % та 95,1 % випадків відповідно.

Водночас, за свідченнями моніторів, на особливу увагу заслуговує той факт, що, незважаючи на розміщення місцевими судами відповідної інформації і в приміщеннях судів, і на їхніх веб-сайтах, ця інформація здебільшого не відповідала дійсності. Наприклад, якщо інформація про розгляд справи слідчим суддею в приміщенні суду була розміщена у 61,3 % випадків, то у 23,5 % випадків вона не відповідала дійсності, і, відповідно, якщо ця ж інформація на веб-сайті розміщувалась у 48,2 % випадків, то у 93,8 % випадків вона не відповідала дійсності.

Якщо інформація про підготовче провадження в суді першої інстанції була розміщена в приміщенні суду у 98,1 % випадків, то в 11 % випадків вона не відповідала дійсності, і, аналогічно, якщо ця інформація на веб-сайті розміщувалась у 72,4 % випадків, то у 75 % випадків вона також не відповідала дійсності.

Не є виключенням й Апеляційний суд м. Києва. Зокрема, якщо в приміщенні Апеляційного суду м. Києва інформувалось про апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів у 97,3 % випадків, то у 57,6 % випадків відповідна інформація не відповідала дійсності; якщо про розгляд апеляційних скарг на рішення судів першої інстанції інформувалось у 95,3 % випадків, то у 27,3 % випадків вона також не відповідала дійсності.

З огляду на наведені спостереження є очевидним, що причиною викладеної ситуації є неналежна організація роботи апарату суду, зокрема керівника апарату суду, який є відповідальним за наповнення інформацією веб-сайту суду.

Рекомендації

Раді суддів України, Державній судовій адміністрації України, голові Апеляційного суду м. Києва та головам районних судів м. Києва — посилити контроль і вжити заходів щодо якісного та своєчасного наповнення інформаційних стендів у приміщеннях судів та веб-сторінок судів інформацією про рух судових справ, день, час і місце, стан їх розгляду у відповідній судовій процедурі на поточну дату.

Розділ 2

Загальні питання організації судового слухання

В цьому розділі наведені матеріали моніторингу, які стосуються «наскрізних» проблем, що мали місце у всіх видах проваджень.

2.1. Доступ в судові засідання

Однією з основних засад судочинства, визначених статтею 129 Конституції України, є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.

Крім того, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (стаття 14) та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (пункт 1 статті 6), які є частиною національного законодавства, проголошено, що кожен, кому пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, має право на справедливий, публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом.

На виконання зазначеної норми Конституції України та міжнародних договорів Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (стаття 11) встановлено, що розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом. Розгляд справи у закритому судовому засіданні допускається за вмотивованим рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законом.

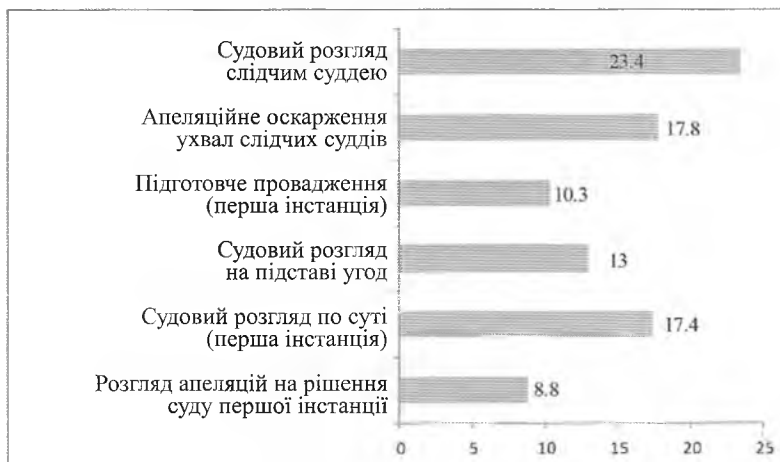
Аналогічна норма міститься і в статті 27 КПК, якою передбачено, що кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні лише у встановлених цією статтею випадках.

Статтею 328 КПК передбачено, що кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головуючим у справі лише у разі недостатності місць у залі судового засідання.

Крім того, відповідно до статті 27 КПК кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої.

Під час моніторингу спостерігачі мали можливість на своєму досвіді перевірити гласність і відкритість судового розгляду кримінальних проваджень. В таблиці 2-1 вказано % тих, хто не зміг безперешкодно потрапити в судові засідання. В таких випадках спостерігачі фіксували ті дії суддів чи працівників апарату суду, які, на їхній погляд, не відповідали принципу безперешкодного доступу у відкриті судові засідання.

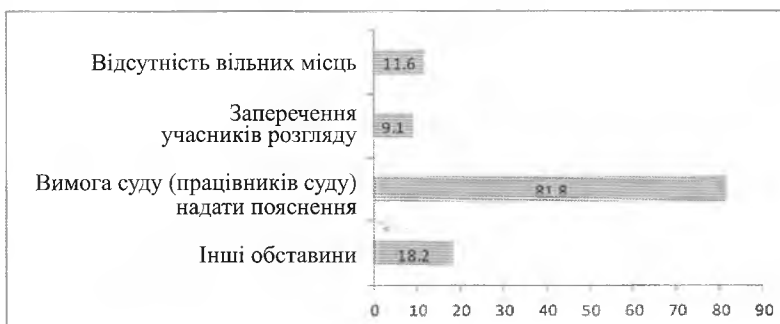
Таблиця 2-1. Можливість доступу в судові засідання (% тих, хто не зміг безперешкодно потрапити в судові засідання)

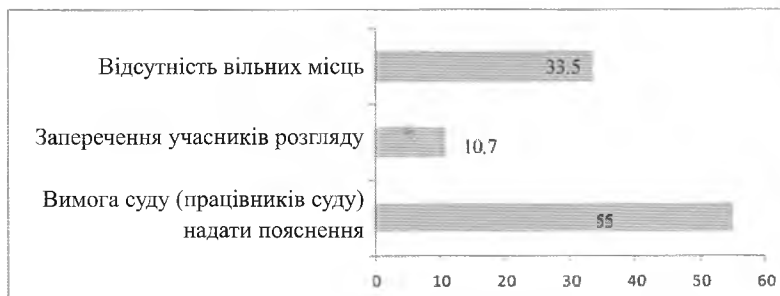
Найчастіше спостерігачі зіткнулись з перешкодами, які наведені у наступній таблиці.

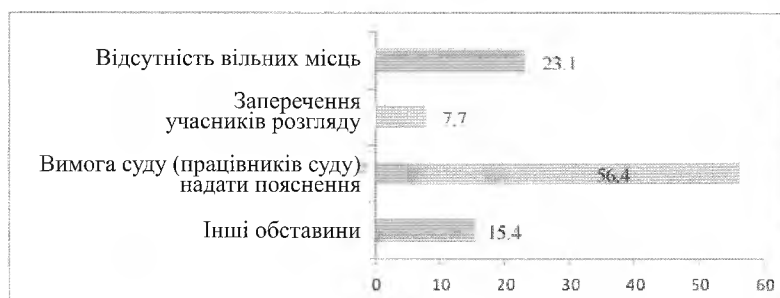
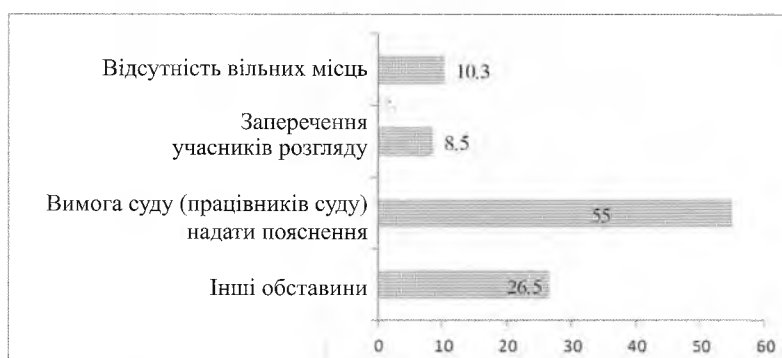
Таблиця 2-2. Можливість доступу в судові засідання (% тих, хто не зміг безперешкодно потрапити в судові засідання)

Судовий розгляд слідчим суддею

Підготовче провадження (перша інстанція)

Судовий розгляд по суті (перша інстанція)**Розгляд апеляцій на рішення суду першої інстанції**

Крім наведених обставин, що перешкождали доступу в судове засідання, спостерігачі досить часто і практично у всіх судах потрапляли в ситуацію, коли «кабінет судді був зачинений на ключ зсередини, однак було чути, що там проводиться судове засідання; при цьому ніяких повідомлень про розгляд справи у закритому режимі ні на дверях кабінету, ані в іншому місці не було помічено».

В багатьох випадках, особливо на першому етапі проведення моніторингу, спостерігачі могли залишитись у залі судового засідання лише після отримання «прямого дозволу судді».

Крім того, типовими також були випадки, коли судді забороняли спостерігачам здійснювати аудіозапис судового засідання на мобільний телефон; давали вказівки представникам «Грифона» додатково перевірити документи спостерігачів при їх виході з приміщення суду; забороняли бути присутніми у судовому засіданні, де розглядалось питання про продовження терміну тримання під вартою, у зв'язку з відсутністю у спостерігача письмового дозволу прокурора та заздалегідь поданої до канцелярії суду заяви про дозвіл бути присутнім у цьому судовому засіданні; відмовляли бути присутніми у судовому засіданні, посилаючись на те, що «там нічого цікавого не буде», або взагалі не пояснюючи причин.

З наведених спостережень вбачається, що якщо монітор потрапив після проходження відповідної перевірки до приміщення суду, це ще не означає, що він може потрапити й на будь-яке судове засідання в якості вільного слухача. Спостерігачі засвідчили, що вони взагалі не могли потрапити на судове засідання слідчого судді у 23,4 % випадків, на підготовчє судове засідання — в 10,3 % випадків, на судове засідання під час розгляду справи по суті — у 17,4 % випадків, на судове засідання щодо затвердження угоди — у 13 % випадків, на судові засідання Апеляційного суду м. Києва щодо розгляду скарг на ухвали слідчих суддів — у 17,8 % випадків та щодо розгляду апеляційних скарг на рішення судів першої інстанції — у 8,8 % випадків.

Причинами неможливості потрапити у судові засідання монітори вказали: відсутність вільних місць, заперечення учасників судового процесу, вимога суду (працівників суду) надати пояснення та інші обставини.

Так, через відсутність вільних місць монітори не могли потрапити на судові засідання слідчого судді в 11,6 % випадків, на підготовчому судовому засіданні у 33,5 % випадків, на судовому засіданні розгляду справ по суті у 23,1 % випадків, на судовому засіданні Апеляційного суду м. Києва щодо розгляду справ у 10,3 % випадків.

Учасники судового процесу заперечували проти присутності вільних слухачів на судовому засіданні слідчого судді в 9,1 % випадків, на підготовчому судовому засіданні в 10,7 % випадків, на судовому розгляді справ по суті в 7,7 % випадків, на апеляційному розгляді справи у 8,5 % випадків.

Однак на особливу увагу заслуговують факти вимоги суддів, особливо їхніх секретарів чи помічників, надати пояснення щодо мети бути присутнім у судовому засіданні та подальшої заборони спостерігачеві бути присутнім в судовому засіданні. Так, судді та працівники суду заборонили моніторам бути присутніми на судових засіданнях слідчого судді у 81,8 % випадків, на підготовчому судовому засіданні в 55 % випадків, на судовому розгляді справи по суті в 56,4 % випадків, на апеляційному розгляді справи у 55 % випадків.

Крім того, привертають увагу випадки заборони судьями здійснення вільними слухачами фіксування судового процесу, зокрема за допомогою мобільних телефонів, що, в свою чергу, є очевидним порушенням статті 27 КПК України.

Слід зазначити, що важливість такої засади судочинства як гласність судового процесу обумовлена тим, що гласність і відкритість, зокрема, кримінального провадження в судах усіх інстанцій є важливою умовою неупередженого, всебічного та повного дослідження обставин кримінального правопорушення та ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення. Можливість присутності в судовому засіданні не лише його учасників, а й сторонніх осіб, сприяє зміцненню впевненості у правильному здійсненні судочинства та у справедливому й законному правосудді, а отже, підвищенню довіри населення до судової гілки влади. Така засада спонукає суддів та інших учасників судового розгляду добросовісно реалізовувати права і виконувати свої професійні обов'язки, суворо дотримуватися правил судочинства, етики взаємовідносин між учасниками процесу, а також здійснює виховний вплив на всіх присутніх у залі судового засідання.

Однак вищевикладені спостереження моніторів засвідчили, що судьями умисно створюються штучні перепони у здійсненні публічного розгляду справи, що, в свою чергу, породжує в суспільстві обґрунтовані звинувачення в їхній необ'єктивності й неупередженості та є суттєвим порушенням однієї із загальних засад кримінального провадження, визначених статтею 7 КПК України, — гласності та відкритості судового провадження.

Рекомендації

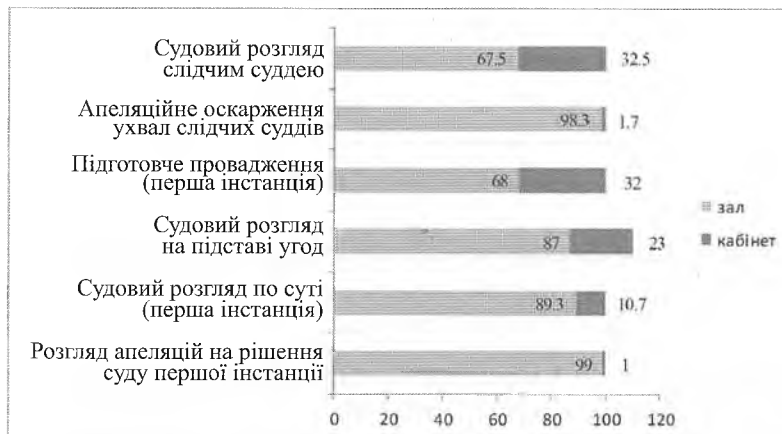
Раді суддів України, Вищій раді юстиції, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Верховному Суду України, Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Апеляційному суду м. Києва та районним судам м. Києва — звернути увагу на факти порушення загальних засад кримінального провадження та вжити заходів щодо забезпечення гласності й відкритості судового провадження у порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

2.2. Місце проведення

Відповідно до статті 318 КПК судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні — залі судових засідань. У разі необхідності окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду.

Наступні дані показують спостереження щодо місця проведення судового засідання.

Таблиця 2-3. Місце проведення судового засідання (%)

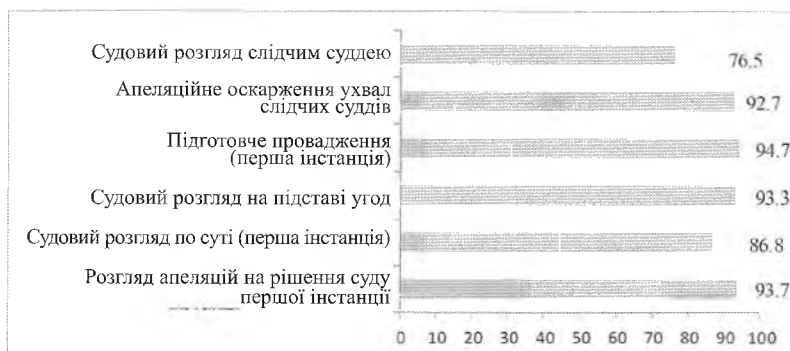

Як вбачається з наведених даних, досить частими є випадки, коли судові засідання проводяться безпосередньо у кабінетах суддів. Найчастіше в кабінетах відбувається судовий розгляд слідчими суддями: у 32,5 % випадків. Підготовчі судові засідання проводяться у 32 % випадків, судовий розгляд на підставі угод — у 23 % випадків.

Окремо слід звернути увагу на випадки, коли судовий розгляд було перенесено до кабінету судді у зв'язку з появою особи (монітора), що виявила бажання бути присутньою в судовому засіданні.

Спостерігачі також мали оцінити можливість присутності публіки в судовому засіданні, виходячи з наявності вільних місць.

Таблиця 2-4. Наявність вільних місць для публіки (% моніторів, які зазначили, що місць було достатньо для всіх)

Наведена інформація показує, що найбільш складною є ситуація із наявністю вільних місць для осіб, які виявили намір бути присутніми у судовому засіданні, під час здійснення судового розгляду слідчим суддею. Вочевидь, ця проблема корелює з поширеністю випадків проведення судових засідань слідчими суддями не в залі судових засідань, а в кабінетах суддів. У випадку, коли судові засідання здійснюються в залі судових засідань, усі бажаючі — і учасники кримінальних проваджень, й інші особи, які виявили намір бути присутніми, — мають можливість спостерігати за перебігом судового процесу. Однак у випадку, коли судові засідання відбувались у кабінеті судді, який за своєю площею не пристосований до розміщення значної кількості осіб, учасники кримінального провадження не завжди могли фізично поміститися в такому кабінеті, а отже, не мали належних умов для представлення своєї позиції, що, в свою чергу, звичайно, могло вплинути на якість захисту їхніх інтересів та може бути розцінено як порушення права на захист, забезпечення якого також є однією із загальних засад кримінального провадження.

Рекомендації

Раді суддів України, Державній судовій адміністрації України — вжити заходів щодо забезпечення судів приміщеннями, які б відповідали вимогам щодо проведення судових засідань у спеціально обладнаних залах.

Голові Апеляційного суду м. Києва та головам районних судів м. Києва — вжити заходів для оптимального використання наявних площ приміщень судів з метою створення належних умов для здійснення суддями правосуддя у порядку, передбаченому діючим законодавством України, та реалізації учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав та обов'язків.

2.3. Своєчасність початку судового розгляду

Відповідно до статті 318 КПК судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

Згідно зі статтею 322 КПК судовий розгляд відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. При цьому не вважаються порушеннями безперервності судового розгляду випадки відкладення судового засідання з причин, визначених цією статтею.

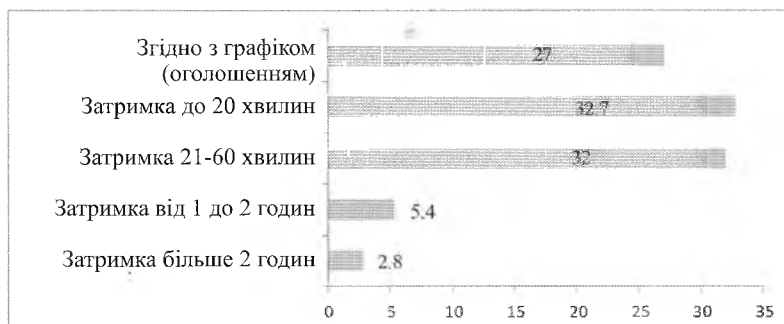
*Статтями 342, 343 КПК встановлено, що у призначений для судового розгляду час головуєчий **відкриває судові засідання** й оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду про явку учасників кримінального провадження, перевіряє повноваження захисників і представників, про причини неприбуття осіб, які викликались у судові засідання, якщо вони відомі. Крім цього, секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання.*

Результати моніторингу засвідчили, що судові засідання досить рідко розпочинаються вчасно. Більш того, системними є спостереження, коли затримка початку судового засідання може тривати не одну годину.

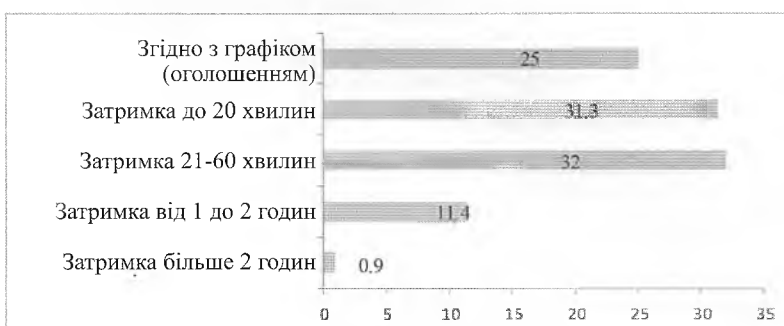
Результати таких спостережень наведені в наступній таблиці.

Таблиця 2-5. Наявність затримок початку судового розгляду

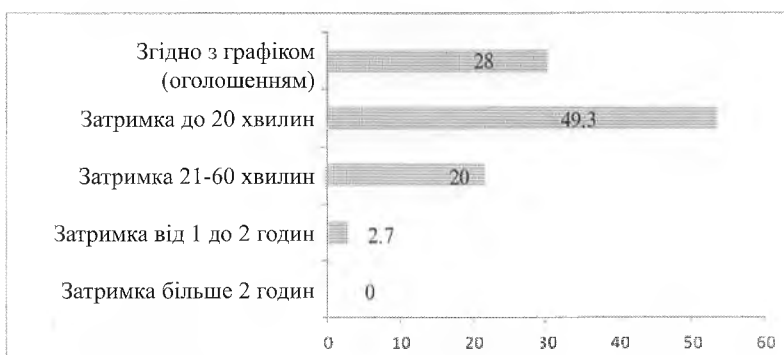
Судовий розгляд слідчим суддею (%)

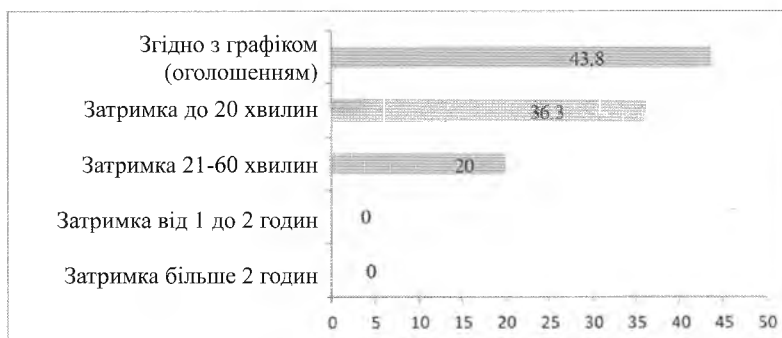
Апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів (%)

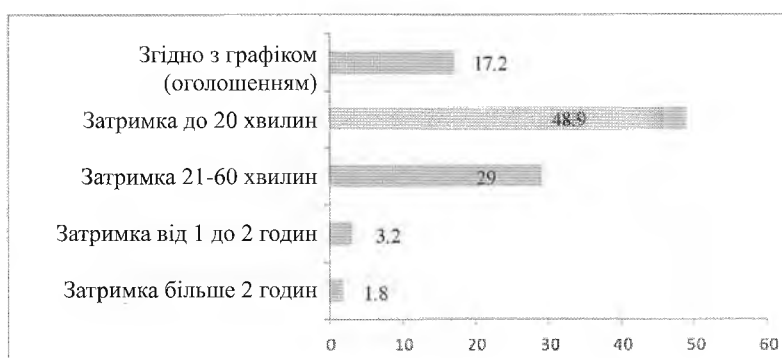
Підготовче провадження (перша інстанція) (%)

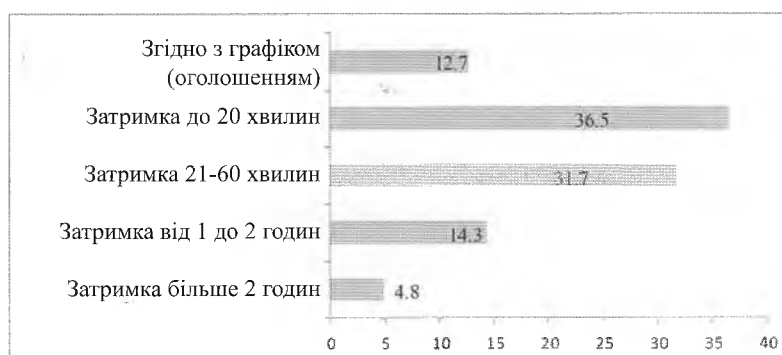
Судовий розгляд на підставі угод (%)

Судовий розгляд по суті (перша інстанція) (%)

Розгляд апеляцій на рішення суду першої інстанції (%)

Наведені дані засвідчують, що вчасно, тобто згідно з графіком, розпочинались судові засідання слідчих суддів у 27 % випадків, підготовче судове засідання — у 28 % випадків, судовий розгляд на підставі угод — у 43,8 % випадків, судовий розгляд по суті — у 17,2 % випадків, апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів — у 25 % випадків, апеляційний розгляд справ — у 12,7 % випадків. У кожній категорії судових засідань в середньому в 30 % випадків спостерігалась затримка до 20 хвилин, ще приблизно у 30 % — від 20 хвилин до 1 години.

Однак непоодинокими є випадки, коли судові засідання розпочинались із запізненням більше ніж на 1 годину. Наприклад, судові засідання слідчого судді розпочинались із затримкою від 1 до 2 годин у 5,4 % випадків та із запізненням більше 2 годин — у 2,8 % випадків; підготовче судове засідання розпочиналось із затримкою від 1 до 2 годин у 2,7 % випадків; судовий розгляд по суті розпочинався із затримкою від 1 до 2 годин у 3,2 % випадків та із запізненням більше 2 годин — у 1,8 % випадків; апеляційний розгляд скарг на ухвали слідчих суддів розпочинався із затримкою від 1 до 2 годин у 11,4 % випадків та із затримкою більше 2 годин — у 0,9 % випадків; апеляційний перегляд справ розпочинався із затримкою від 1 до 2 годин у 14,3 % випадків та із затримкою більше 2 годин — у 4,8 % випадків.

Причинами несвоєчасного початку судового засідання монітори вказали неналежне планування та організацію судьями своєї роботи, запізнення учасників кримінального провадження, затримку з доставкою підозрюваних (обвинувачених), які тримаються під вартою в Київському СІЗО.

Така ситуація, безперечно, негативно впливає на реалізацію учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і обов'язків та на тривалість судового розгляду, що, в свою чергу, спричиняє їм додаткові незаплановані процесуальні витрати.

Рекомендації

Голові та судьям Апеляційного суду м. Києва, головам та судьям районних судів м. Києва — звернути увагу на неналежну організацію та планування ними судового розгляду кримінальних проваджень.

Міністерству внутрішніх справ України, Державній пенітенціарній службі України — вжити заходів щодо своєчасної доставки підрозділами, що здійснюють конвоювання затриманих осіб та осіб, взятих під варту, до судів для їх участі в судових засіданнях.

Національній школі суддів України — включити до програми підготовки та перепідготовки суддів спеціальні питання щодо планування діяльності, розрахунку часових параметрів розгляду справи тощо.

Вищій кваліфікаційній комісії суддів України — до процедури оцінювання роботи суддів включити питання щодо дотримання суддею графіку розгляду справ.

2.4. Відкладення слухань

Як вже зазначалось вище, статтею 322 КПК встановлено, що судовий розгляд відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. При цьому не вважаються порушеннями безперервності судового розгляду **випадки відкладення судового засідання внаслідок:** 1) неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження; 2) складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від підтримання державного обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення; 3) підготовки захисту обвинуваченого від зміненого чи додаткового обвинувачення; 4) підготовки потерпілого для підтримання обвинувачення в суді; 5) проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці; 6) проведення експертизи; 7) надання доступу до речей чи документів або доручення проведення слідчих (розшукових) дій.

Однак судове засідання може бути відкладене також за клопотанням будь-якого учасника кримінального провадження з метою реалізувати відповідні процесуальні права.

Щодо строків досудового розслідування та судового провадження слід зазначити, що відповідно до статті 28 КПК слідчий суддя забезпечує дотримання встановлених цим Кодексом строків розгляду питань, віднесених до його компетенції, а суд забезпечує дотримання розумних строків вже під час здійснення судового провадження.

Оскільки питання, які уповноважений розглядати слідчий суддя під час досудового розслідування та суд під час судового розгляду, є досить різноманітними, то діючим КПК встановлені різні, інколи досить скорочені, терміни їх розгляду: негайно після одержання чи ініціювання відповідного клопотання до суду; не пізніше 2 (3) днів з дня надходження до суду відповідного клопотання; невідкладно, але не пізніше 72 годин з моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого чи з моменту надходження відповідної скарги; не пізніше 5 днів з моменту надходження скарги тощо.

При цьому, відповідно до КПК деякі питання розглядаються виключно у судовому засіданні та з обов'язковим викликом зацікавлених осіб, неприбуття яких в деяких випадках перешкоджає розгляду цих питань, в інших — не перешкоджає. Деякі питання розглядаються не в судовому засіданні та без виклику відповідних осіб.

Щодо апеляційного оскарження ухвал слідчого судді або суду першої інстанції слід зазначити, що тут теж існують як обмежені строки на оскарження, так і деякі особливості. Так, статтями 309, 392 КПК визначено, які саме ухвали слідчого судді та ухвали суду першої інстанції можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

Відповідно до статті 395 КПК ухвала слідчого судді може бути оскаржена до апеляційного суду протягом 5 днів з дня її оголошення, а ухвала суду першої інстанції — протягом 7 днів з дня її оголошення.

При цьому, якщо статтею 422 КПК встановлено, що апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції, то строків розгляду апеляційних скарг на ухвали суду першої інстанції цим Кодексом не передбачено.

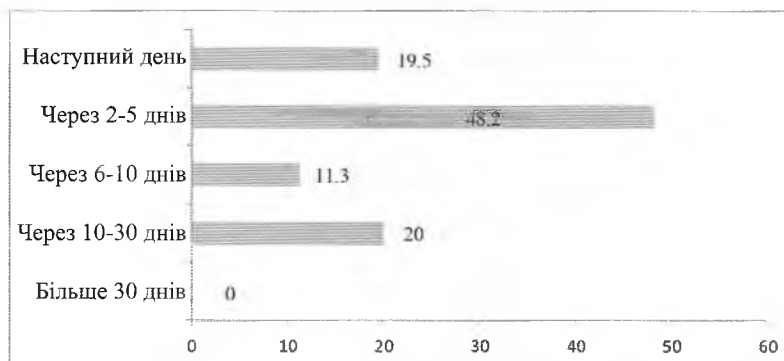
Таким чином, оцінка нижченаведених даних має сприйматись саме з врахуванням наведених положень КПК.

Спостерігачі зафіксували ситуації відкладення слухання. Загалом поширеність таких ситуацій була наступною:

- судовий розгляд слідчим суддею — 10,7 %;
- апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів — 55,6 %;
- підготовче провадження (перша інстанція) — 13,9 %;
- судовий розгляд по суті (перша інстанція) — 42,1 %;
- апеляційний розгляд скарг на рішення суду першої інстанції — 22,4%.

Тривалість перерви між судовими засіданнями відображена у наступній таблиці.

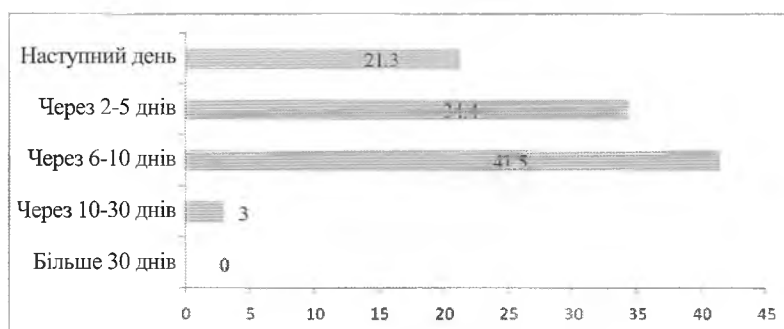
**Таблиця 2-6. Відкладення судового розгляду (% структура відкладених справ)
Судовий розгляд слідчим суддею (%)**

Як вбачається з наведеної таблиці, судові засідання слідчого судді майже у 50 % випадків відкладалось на строк від 2 до 5 днів, у 11,3 % випадків — на строк від 6 до 10 днів, у 20 % випадків — на строк від 10 до 30 днів.

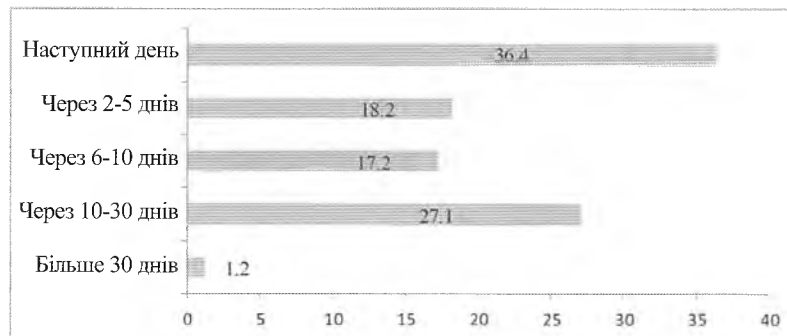
Однак не можна однозначно стверджувати, що більшість з цих показників свідчить про порушення встановлених КПК строків, оскільки тривалість перерв між судовими засіданнями може бути обґрунтована у кожному конкретному випадку, наприклад, наявністю клопотань учасників кримінального провадження, які були подані з метою об'єктивного та всебічного з'ясування обставин справи. З наведених показників лише один показник «відкладення судового засідання на термін від 10 до 30 днів» може свідчити про ймовірність порушення слідчим суддею встановлених строків.

Апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів (%)

Показники цієї таблиці вказують, що у більшості випадків суд апеляційної інстанції намагається своєчасно розглядати апеляційні скарги на ухвали слідчих суддів. Однак є непоодинокі випадки, коли відкладення судового засідання відбувається з порушенням згаданих вище строків. При цьому звичайно слід враховувати причини відкладення, оскільки таке відкладення може бути пояснене обов'язком суду надати відповідному учаснику кримінального провадження можливість реалізувати його право на захист.

Підготовче провадження (перша інстанція) (%)

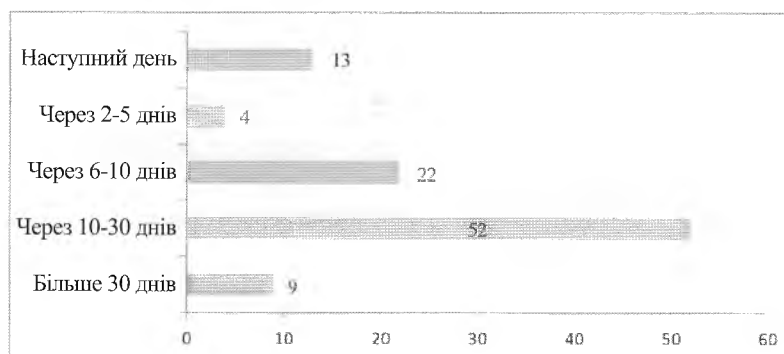

Слід зазначити, що КПК не встановлено строку, протягом якого має бути закінчене підготовче провадження. Як засвідчує практика, воно може тривати протягом декількох судових засідань, що в часі може зайняти декілька місяців.

Наведені спостереження підтверджують, що в більшості випадків підготовче судове засідання було відкладене або було оголошено перерву до наступного дня — у 36 % випадків, до 5 днів — у 18 % випадків, до 10 днів — у 17 % випадків, до 30 днів — у 27 % випадків. Зафіксовані випадки, коли перерва між судовими засіданнями тривала понад 30 днів.

Необхідність відкладення судового засідання або оголошення перерв у підготовчому провадженні пояснюється саме необхідністю вирішити ті питання, які пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду. Тривалість перерв залежить від змісту клопотань учасників кримінального провадження та питань, які має вирішити суд на цій стадії.

Судовий розгляд по суті (перша інстанція) (%)

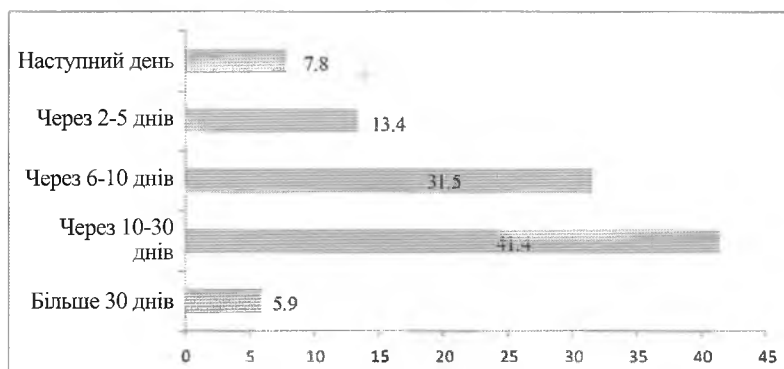

Наведені спостереження вказують на те, що в більше ніж 50 % випадків судові засідання відбувалися 1 раз на місяць, у 20 % випадків — 1 раз на 10 днів, у 13 % випадків судове засідання було відкладене на наступний день і в 9 % випадків — більше ніж на 30 днів.

З цього приводу слід зазначити, що КПК не встановлено будь-яких строків тривалості судового розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції, оскільки в кожному конкретному випадку така тривалість буде залежати від складності кримінального правопорушення, кількості обвинувачених та потерпілих, явки учасників кримінального провадження в судові засідання, кількості клопотань, що подаються до суду різними учасниками

кримінального провадження, тривалості судових експертиз, кількості свідків, яких суд має заслухати в судовому засіданні, тощо.

Розгляд апеляцій на рішення суду першої інстанції (%)

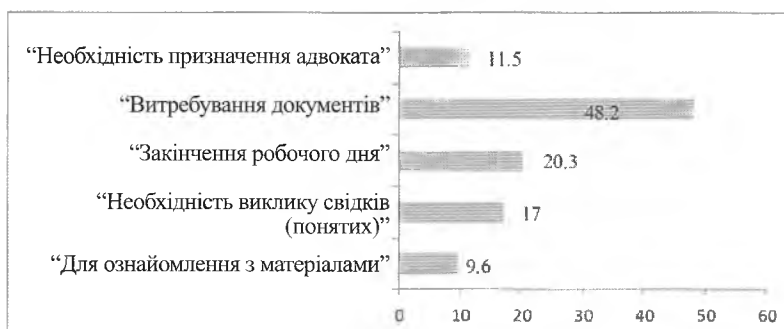
Як зазначалось вище, КПК не встановлено строків перегляду судом апеляційної інстанції кримінальних проваджень. На цій стадії судовий розгляд відбувається за загальними правилами з дотриманням процесуальних прав усіх учасників судового процесу. Тому відкладення судового розгляду та оголошення перерв у судових засіданнях суду апеляційної інстанції відбувається з тих самих підстав, що й в суді першої інстанції.

Під час моніторингу досить складно було систематизувати та певним чином класифікувати причини відкладення судових засідань, оскільки кожен вид провадження має свою специфіку в частині учасників розгляду, їхніх цілей, підстав для відкладення тощо. Тому в процесі спостережень причини відкладення фіксувались у тих формулюваннях, які були озвучені судом або учасниками судового процесу.

Результати спостережень причин відкладення судового засідання або оголошення перерв наведено в наступній таблиці.

Таблиця 2-7. Причини відкладення судового розгляду («зі слів спостерігачів»)

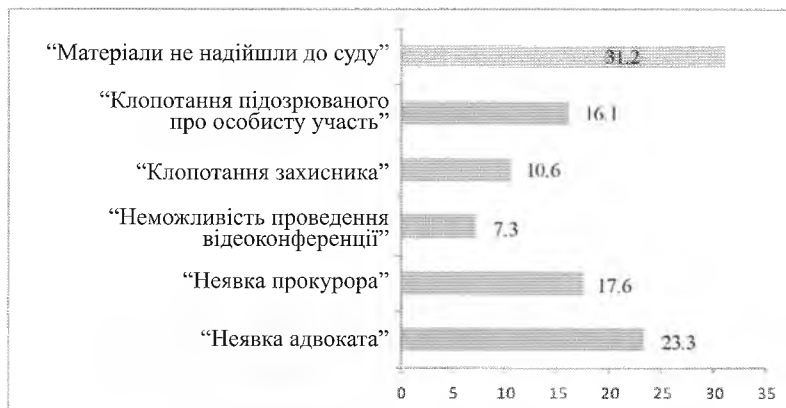
Судовий розгляд слідчим суддею (%)

Під час моніторингу спостерігачі вказали, що найчастіше судове засідання слідчого судді відкладалось у зв'язку з клопотаннями учасників провадження про витребування документів — у 48,2 % випадків, про виклик свідків — у 17 % випадків, про призначення підозрюваному (обвинуваченому) адвоката — у 11,5 % випадків, про необхідність ознайо-

митись з матеріалами провадження — у 9,6 % випадків; у зв'язку із закінченням робочого дня — у 20,3 % випадків. Вказане може свідчити, зокрема, про низький рівень підготовки матеріалів, що подаються на розгляд слідчого судді, а саме відсутність достатньої доказової бази, що має досліджуватись при розгляді клопотань сторін кримінального провадження слідчим суддею.

Апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів (%)

Показники цієї таблиці засвідчують, що судові засідання апеляційного суду під час розгляду апеляційних скарг на ухвали слідчих суддів відкладались з причин ненадходження від суду першої інстанції матеріалів провадження у 31,2 % випадків, через неявку адвоката — у 23,3 % випадків, через неявку прокурора — у 17,6 % випадків. Такі випадки могли статись лише через неналежну організацію роботи районними судами м. Києва та недобросовісне ставлення до виконання своїх процесуальних обов'язків як з боку співробітників органів прокуратури, так і з боку захисників.

При цьому, на окрему увагу заслуговує така причина відкладення, як неможливість проведення судового засідання в режимі відеоконференції — у 7,3 % випадків. Ці спостереження вказують на неналежну організацію роботи Апеляційного суду м. Києва та Київського СІЗО щодо забезпечення проведення судового засідання зазначеним способом.

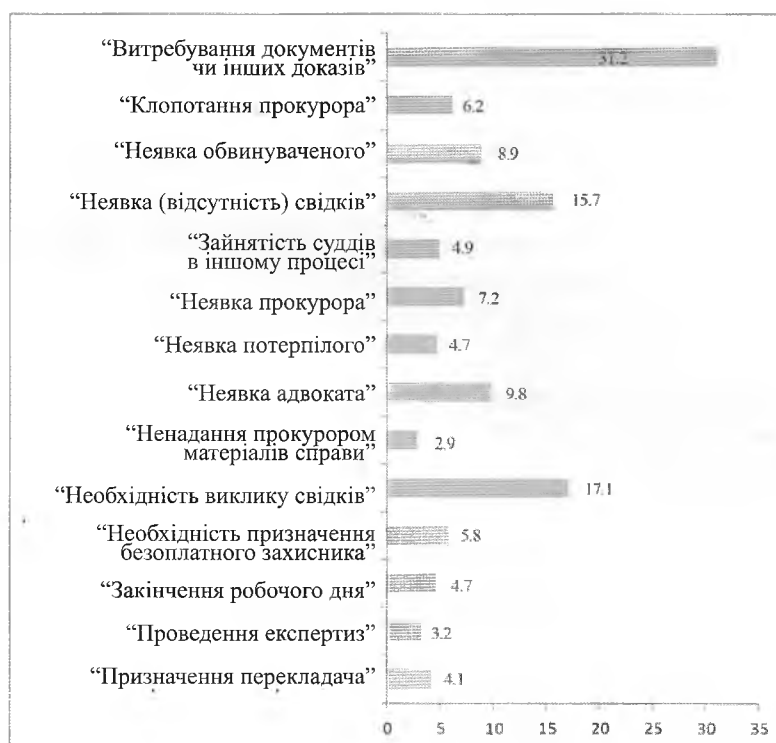
Підготовче провадження (перша інстанція) (%)

Як вбачається з даної таблиці, відкладення підготовчого судового засідання відбулось за клопотанням захисника у 5,5 % випадків, за клопотанням про подання доказів стороною захисту — у 31,2 % випадків, через неявку прокурора — у 3,6 % випадків та неявку адвоката — у 32,8 % випадків. Останній показник засвідчує неналежне виконання адвокатами своїх професійних обов'язків.

Щодо повернення обвинувального акта прокурору, то цим спостереженням надано оцінку в підрозділі 3.3.

Судовий розгляд по суті (перша інстанція) (%)

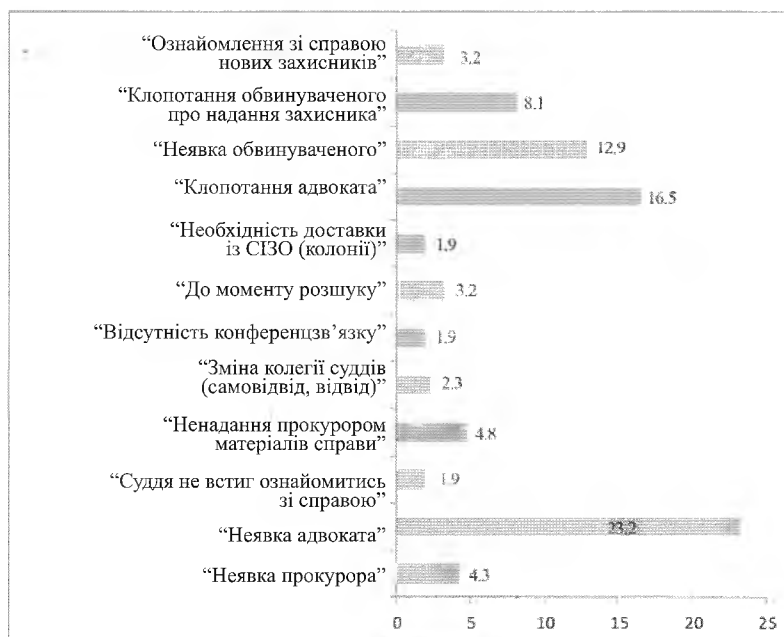

Показники цієї таблиці засвідчують, що у більшості випадків відкладення судового засідання відбулося з підстав, передбачених КПК України: неявка учасників судового провадження, присутність яких у судовому засіданні є обов'язковою, та подання учасниками процесу клопотання про витребування документів чи інших доказів, необхідність виклику свідків, призначення безоплатного адвоката або перекладача, необхідність проведення експертизи тощо.

Однак знову таки спостерігається неналежне ставлення до процесуальних обов'язків з боку прокурорів, через неявку яких відкладено судові засідання у 7,2 % випадків та через ненадання ними необхідних матеріалів — у 2,9 % випадків, а також з боку адвокатів, через неявку яких було відкладено судові засідання у 9,8 % випадків.

Крім того, як вбачається з наведеної таблиці, монітори засвідчили випадки неналежної організації суддями своєї роботи, оскільки у 4,9 % спостережень судові засідання були відкладені саме у зв'язку з їх зайнятістю в інших судових процесах.

Розгляд апеляційних скарг на рішення суду першої інстанції (%)

Наведені спостереження моніторів засвідчили, що Апеляційним судом м. Києва у переважній більшості судові засідання відкладалися з підстав, визначених КПК України, зокрема через неявку учасників судового провадження, за клопотаннями учасників процесу або у зв'язку зі зміною складу колегії суддів.

Однак і на цій стадії судового провадження спостерігається неналежне ставлення до процесуальних обов'язків з боку прокурорів, оскільки судові засідання були відкладені у 4,3 % випадків через їх неявку та у 4,8 % випадків через ненадання ними необхідних матеріалів.

Крім того, монітори знов стали свідками неготовності сторони захисту до розгляду справи в суді апеляційної інстанції, оскільки через їх неявку були відкладені судові засідання у 23,2 % випадків та за їхніми клопотаннями — у 16,5 % випадків.

Водночас, привертають увагу також випадки недоставлення обвинувачених до суду для участі в судовому засіданні — 1,9 % випадків, відсутності відеоконференцзв'язку — 1,9 % випадків та неготовності судді розглядати справу — у 1,9 % випадків. Тобто у 5,7 % випадків судові засідання не відбулися з організаційних причин.

З огляду на перелічені причини відкладення судового розгляду кримінальних проваджень можна стверджувати, що у 50 % випадків такі відкладення сталися через недобросовісне ставлення до своїх процесуальних обов'язків та прав з боку учасників судового провадження, що в свою чергу вплинуло на тривалість апеляційного провадження.

Щодо проведення судового засідання в режимі відеоконференції слід нагадати, що відповідно до статті 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та статті 336 КПК обов'язок забезпечення проведення відеоконференцзв'язку покладено на суд.

Рекомендації

Голові та суддям Апеляційного суду м. Кисва, головам та суддям районних судів м. Кисва — звернути увагу і вжити заходів до належної організації та планування судового розгляду кримінальних проваджень.

Генеральній прокуратурі України — вжити заходів щодо належного здійснення прокурорами підтримки державного обвинувачення в суді, зокрема недопущення випадків відкладення судового розгляду з причин неявки прокурорів у судові засідання та неналежної підготовки матеріалів, що подаються до суду.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — взяти до відома та вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення участі в судових засіданнях.

Державній судовій адміністрації України, Державній пенітенціарній службі України, голові Апеляційного суду м. Кисва та головам районних судів м. Кисва — вжити заходів до належної організації проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції.

Міністерству внутрішніх справ України, Державній пенітенціарній службі України — вжити заходів щодо належної організації роботи підрозділів, що здійснюють доставку затриманих осіб та осіб, взятих під варту, до судів для їх участі в судових засіданнях.

2.5. Технічна фіксація судового розгляду

Як вже зазначалось вище, однією з основних засад судочинства, визначених статтею 129 Конституції України, є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (стаття 11) встановлено, що при розгляді справ перебіг судового процесу фіксується технічними засобами в порядку, встановленому процесуальним законом.

Згідно зі статтею 7 КПК повне фіксування судового провадження технічними засобами є однією із загальних засад кримінального провадження, недотримання якої відповідно до статті 412 КПК України є істотним порушенням вимог процесуального закону та становить окрему підставу для скасування судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції.

Статтею 27 КПК встановлено, що під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому цим Кодексом.

Під час відкриття судового засідання секретар судового засідання відповідно до статті 343 КПК повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання.

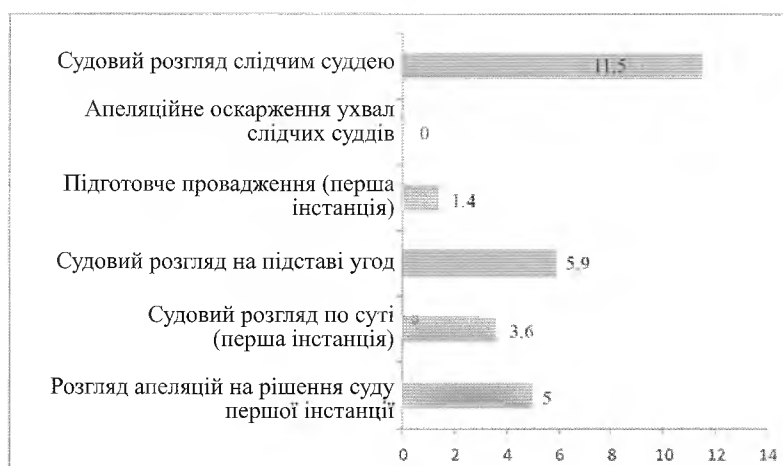
Слід зазначити, що важливість такої засади судочинства, як фіксування судового провадження технічними засобами є важливою умовою неупередженого розгляду справи судом, дотримання етики взаємовідносин між учасниками процесу та незловживання учасниками судового провадження їхніми процесуальними правами.

Під час моніторингу спостерігачі фіксували два параметри: а) повідомлення про здійснення фіксації судового засідання за допомогою технічних засобів; б) наявність клопотань про здійснення фіксації судового засідання за допомогою технічних засобів. У наступних таблицях відображено результати таких спостережень.

Таблиця 2-8. Повідомлення судом про здійснення фіксації судового розгляду (%)

Таблиця 2-9. Наявність клопотань про здійснення фіксації судового розгляду (%)

Наведені спостереження дають можливість визначити, в якій мірі виконувались вимоги процесуального закону щодо фіксації судового процесу технічними засобами.

Так, у переважній більшості суди повідомляли учасників кримінального провадження про здійснення технічної фіксації судового засідання. Найкраще виконання цієї вимоги закону організовано в Апеляційному суді м. Києва, хоча зафіксовані випадки недотримання статей 7, 27 КПК щодо оголошення про здійснення вказаної фіксації.

Однак в місцевих судах м. Києва в середньому у 25 % випадків такого оголошення взагалі не було здійснено. При цьому слід зазначити, що відповідно до КПК слідчі судді розглядають за правилами судового розгляду лише скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування, тобто лише ця категорія питань, які належать до компетенції слідчого судді, розглядаються у судовому засіданні з забезпеченням його фіксації. Інші питання, які має вирішувати слідчий суддя, можуть розглядатись не в судовому засіданні та без виклику відповідних учасників кримінального провадження.

Звертає на себе увагу той факт, що незважаючи на повідомлення судом про здійснення технічної фіксації при проведенні судового розгляду слідчим суддею лише у 52 % випадків спостережень, тільки в 11,5 % випадків учасники провадження подавали клопотання про фіксацію судового розгляду того чи іншого питання. Так само далеко не в усіх випадках неповідомлення судом про здійснення технічної фіксації в інших видах судових проваджень подавались учасниками процесу відповідні клопотання. Така ситуація свідчить про низьку активність сторін щодо забезпечення фіксації судового розгляду та про неналежне виконання суддями своїх процесуальних обов'язків.

Проаналізувавши вищенаведені показники, можна дійти висновку, що вимога Конституції України та КПК в частині здійснення фіксування судового засідання технічними засобами в повній мірі не виконується. Причинами порушення процесуального закону в даному випадку можуть бути: 1) неналежне виконання секретарем судового засідання свого обов'язку оголошувати перед початком судового засідання про його фіксацію технічними засобами, 2) незабезпечення судів необхідним технічним обладнанням для фіксації судового процесу, 3) проведення судових засідань у приміщеннях, не обладнаних для повного фіксування судового процесу (наприклад, у кабінетах суддів, про що йшлося вище).

Рекомендації

Державній судовій адміністрації України — забезпечити належне технічне забезпечення роботи судів з метою реалізації процесуальних положень щодо здійснення технічної фіксації судового розгляду.

Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — вжити заходів до проведення судового розгляду кримінальних проваджень у порядку та спосіб, передбачені КПК, зокрема в частині здійснення фіксації судового процесу.

2.6. Роз'яснення прав та обов'язків учасникам судового розгляду

Відповідно до статті 345 КПК на початку судового розгляду **судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені цим Кодексом. Після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з пам'яткою головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їхні права та обов'язки і в разі необхідності роз'яснює їх.**

Згідно зі статтями 347, 348 КПК судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, після чого **суд роз'яснює обвинуваченому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання.**

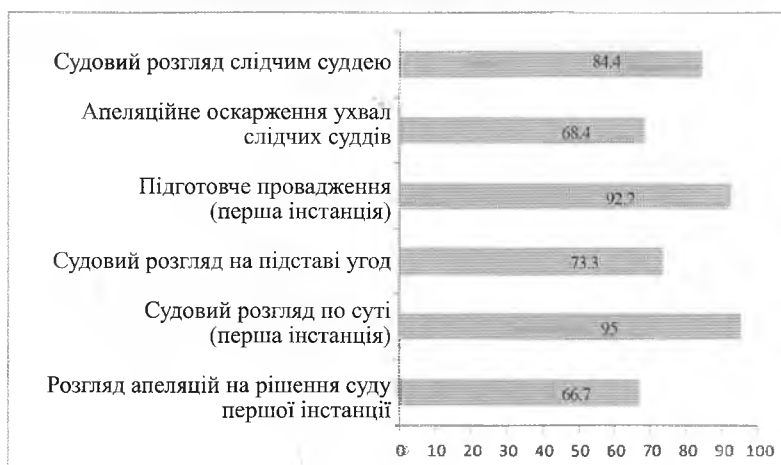
В такому ж порядку, із врахуванням встановлених главою 26 КПК особливостей, здійснюється розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування.

Під час моніторингу дотримання наведених норм КПК оцінювалось: а) щодо всіх учасників провадження; б) щодо підозрюваного (обвинуваченого).

В наступній таблиці відображено результати оцінки інформування учасників судового розгляду про їхні права (показано % ситуацій, де судом було проведено відповідну дію).

Таблиця 2-10. Дії суду щодо роз'яснення прав та обов'язків учасникам судового розгляду (%)

Суд надав пам'ятку про права та обов'язки (% від усіх спостережень)

Наведені дані засвідчують, що судові розпорядники місцевих судів, і в більшій мірі Апеляційного суду м. Києва, неналежним чином виконують свої обов'язки щодо вручення учасникам судового розгляду пам'яток про їхні процесуальні права та обов'язки, що, в свою чергу, може негативно вплинути на подальшу реалізацію учасниками кримінального провадження їхнього права на захист.

Суд запитував, чи зрозумілі учасникам їхні права та обов'язки (% від усіх спостережень)

Показники цієї таблиці вказують на те, що непоодинокими є випадки, коли судді не з'ясовують в учасників судового процесу, чи зрозумілі їм їхні процесуальні права та обов'язки. В цій частині викликають більше занепокоєння дані, що стосуються місцевих судів, оскільки у 60,3 % випадків спостережень підготовчого провадження та 65,7 % випадків спостережень судового розгляду на підставі угод виявлено байдужість суддів щодо розуміння учасниками судового провадження їхніх процесуальних прав і обов'язків.

Суд запитував про необхідність роз'яснення учасникам їхніх прав та обов'язків (% від усіх спостережень)

Наведені дані засвідчують, що судді у переважній більшості випадків обмежуються лише зачитуванням пам'ятки про процесуальні права й обов'язки та в багатьох випадках не запитують в учасників судового провадження про необхідність їх роз'яснити.

В наступній таблиці відображено результати оцінки обставин інформування підозрюваних (обвинувачених) про їхні права (показано % ситуацій, де судом було проведено певну дію).

Таблиця 2-11. Дії суду щодо роз'яснення прав та обов'язків підозрюваному (обвинуваченому)

Суд роз'яснив підозрюваному (обвинуваченому) його права (%)

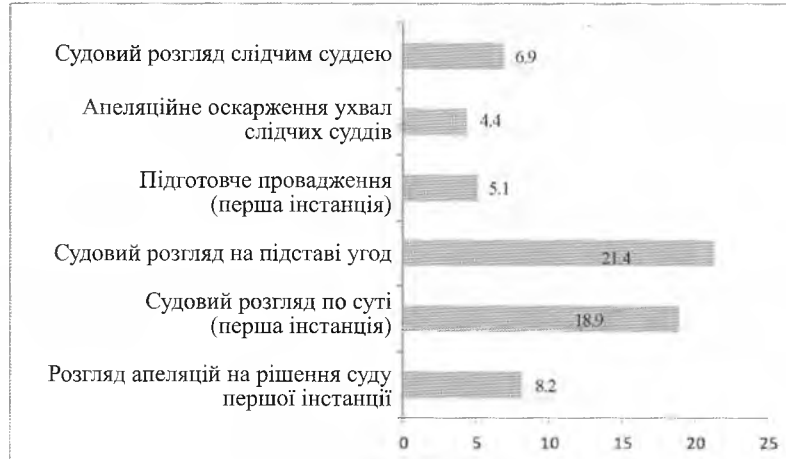

З наведеної таблиці вбачається, що, на жаль, судді не вважають за потрібне окремо роз'яснювати підозрюваному чи обвинуваченому його процесуальні права, що може вплинути на реалізацію ним права на захист.

Підозрюваний (обвинувачений) підтвердив розуміння прав (% від тих ситуацій, де надавались роз'яснення прав)

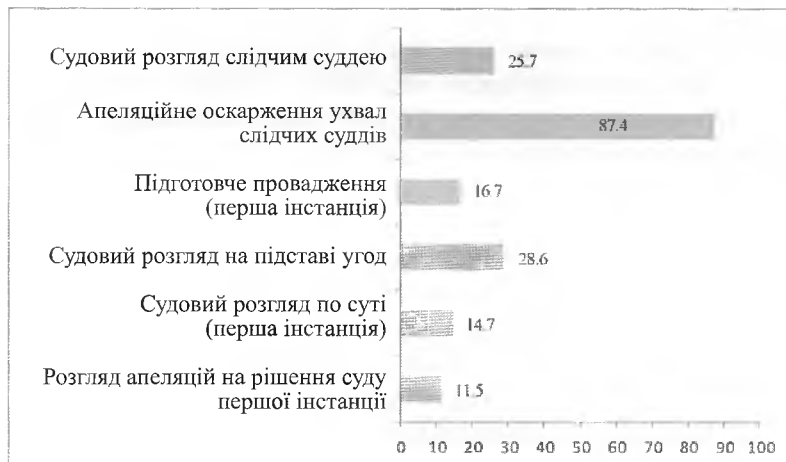

Суд роз'яснив підозрюваному (обвинуваченому) право на мовчання та право не свідчити проти себе (% від усіх спостережень)

У даному випадку знов-таки спостерігається байдужість суддів щодо забезпечення підозрюваному, обвинуваченому можливості реалізувати право відмовитись давати пояснення з приводу підозри чи обвинувачення та відмовитись відповідати на запитання.

Суд роз'яснив підозрюваному, обвинуваченому зміст підозри чи зміст обвинувачення

Наведені свідчення моніторів вказують на те, що судді в порушення процесуального закону у більшості випадків не роз'яснювали підозрюваним, обвинуваченим зміст підозри чи обвинувачення.

Таким чином, монітори засвідчили, що типовими є судові засідання, на яких судовий розпорядник не вручає учасникам судового процесу пам'ятки про їхні процесуальні права та обов'язки; суддя не з'ясовує у них, чи зрозумілі їм їхні права й обов'язки, та не роз'яснює ці права у разі необхідності; суддя не запитує в обвинуваченого, чи зрозуміла йому суть обвинувачення.

Рекомендації

Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на неухильне дотримання вимог КПК щодо роздачі учасникам судового провадження пам'яток про їхні процесуальні права й обов'язки та необхідності роз'яснити ці права кожному учаснику провадження. Особлива увага має бути приділена необхідності з'ясування суддями розуміння підозрюваним/обвинуваченим змісту підозри/обвинувачення, права не свідчити проти себе та не відповідати на запитання.

Державній судовій адміністрації України — забезпечити суди необхідною кількістю друкованих матеріалів, що міститимуть пам'ятки про права та обов'язки учасників кримінального провадження

2.7. Право на захист

Статтею 129 Конституції України проголошено, що однією з основних засад судочинства є забезпечення обвинуваченому права на захист.

Відповідно до статті 7 КПК забезпечення права на захист також є однією із загальних засад кримінального провадження.

Згідно зі статтями 42, 56, 66 КПК підозрюваний, обвинувачений мають право на захисника, потерпілий — на представника, а свідок — на адвоката. При цьому, підозрюваному та обвинуваченому КПК надано право залучати захисника за призначенням, якщо він не має коштів для оплати послуг адвоката чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно. Відповідно до статті 52 КПК участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. В інших випадках обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні: 1) щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; 2) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; 3) щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; 4) щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; 5) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; 6) щодо реабілітації померлої особи; 7) щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження; 8) у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Окрім того, статтею 206 КПК встановлено обов'язок слідчого судді вжити необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником і відкласти будь-який розгляд, в якому бере участь така особа, на необхідний для забезпечення особи захисником час, якщо вона бажає залучити захисника або якщо слідчий суддя вирішить, що обставини, встановлені під час кримінального провадження, вимагають участі захисника.

Відповідно до КПК захисник наділений тими самими процесуальними правами та обов'язками, що й особа, яку він захищає. Зокрема, статтею 47 КПК визначений перелік обов'язків захисника, серед яких є обов'язок прибувати для участі у виконанні процесуальних

дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у разі, якщо він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, — також і цей орган (установу).

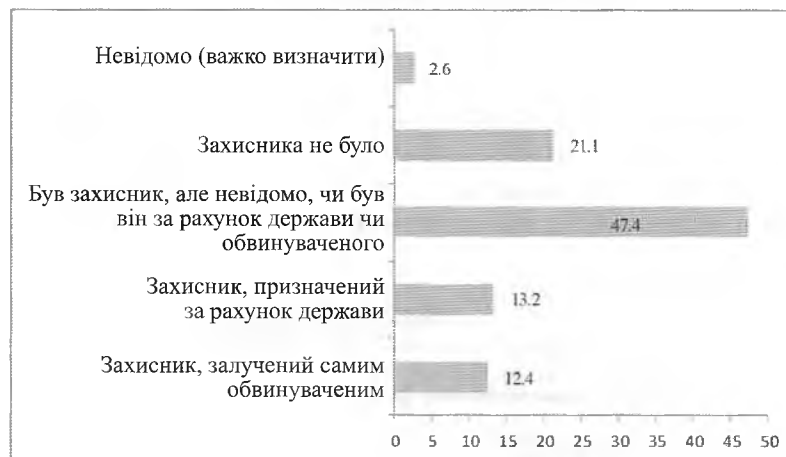
Відповідно до КПК неявка захисника у судове засідання як суду першої інстанції, так і суду апеляційної інстанції є підставою для відкладення судового розгляду справи.

Зважаючи на виключну важливість права на захист у кримінальному провадженні, ступінь його реалізації під час моніторингу досліджувався за кількома параметрами.

Перш за все, фіксувався сам факт присутності захисника та його статус — залучення його за договором чи за призначенням. Результати наведені у наступній таблиці.

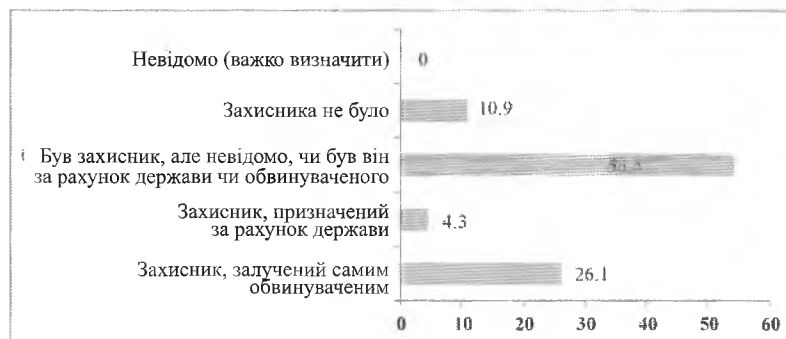
Таблиця 2-12. Присутність захисника

Судовий розгляд слідчим суддею (%)

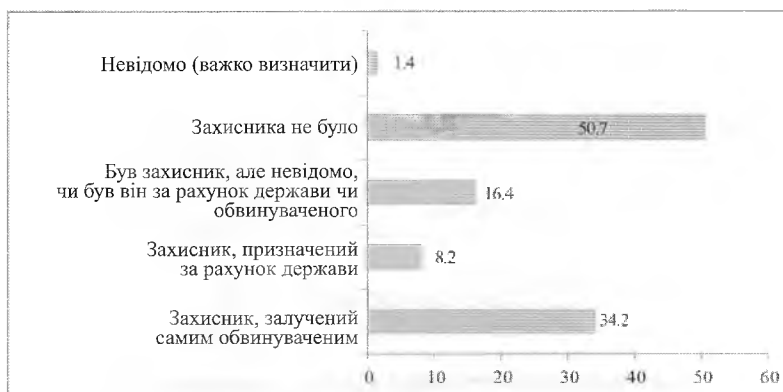
Наведені показники свідчать, що підозрюваним у більшості випадків (73 %) забезпечується право користуватись послугами адвокатів, хоча є випадки, коли свій захист вони здійснювали самостійно, без залучення адвокатів, та випадки, коли слідчий суддя розглядав питання, які не потребували залучення адвоката.

Апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів (%)

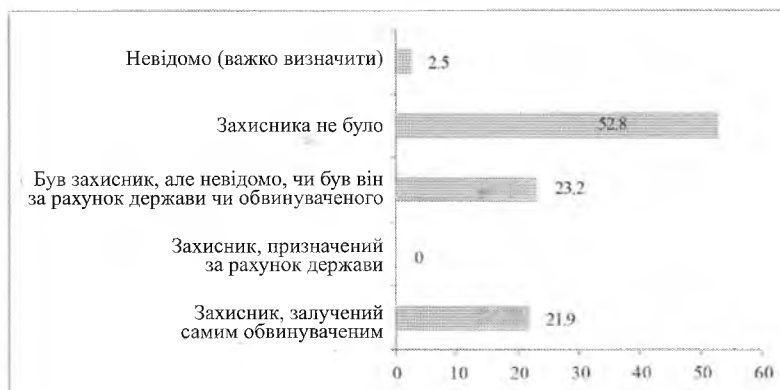
Дані цієї таблиці показують, що адвокати продовжують захищати інтереси своїх підзахисних в суді апеляційної інстанції. При цьому показник відсутності захисників у 10,9 % випадків може вказувати: на несвоєчасне їх повідомлення про судові засідання; на наявність певних, можливо поважних, причин; про неготовність до судового розгляду; про його незалучення.

Підготовче провадження (перша інстанція) (%)

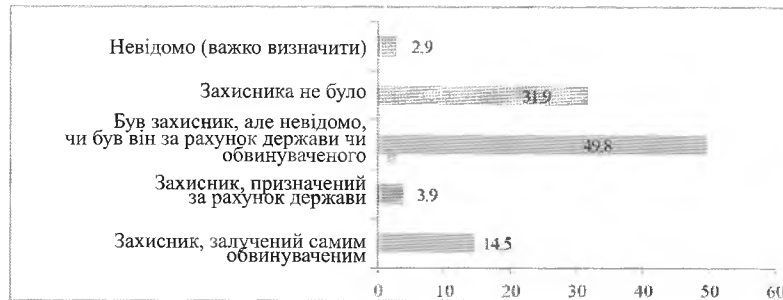

Згідно з наведеними показниками майже у 51 % випадків захисники не з'явилися у підготовчі судові засідання. Їх відсутність може пояснюватись або їх незалученням, або неналежним повідомленням про судові засідання, або про наявність певних причин, про що він мав заздалегідь повідомити суд, або неготовність до судового розгляду.

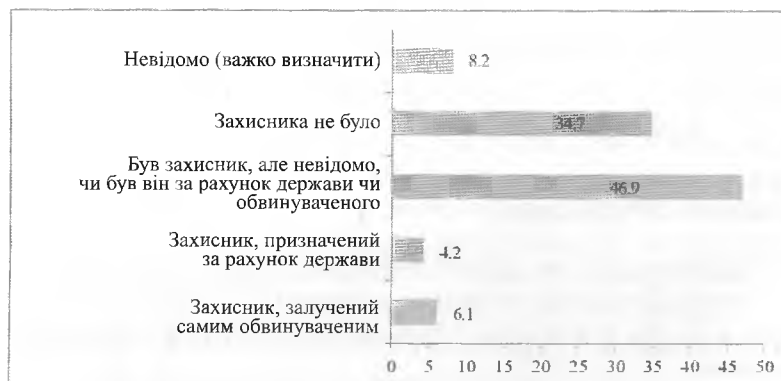
Судовий розгляд на підставі угод (%)

Ці дані вказують на те, що у 45 % випадків спостережень обвинувачений скористався послугами адвоката під час судового провадження на підставі угод, у решті 52,8 % випадків захисник або не був залучений, або міг бути відсутнім з тих самих причин, що наведені вище.

Судовий розгляд по суті (перша інстанція) (%)

Наведені показники засвідчують, що у 68 % випадків адвокати з'являлись у судові засідання суду першої інстанції для здійснення захисту своїх клієнтів. Однак у 31,9 % випадків вони були відсутні з тих самих причин, що вказані вище.

Розгляд апеляційних скарг на рішення суду першої інстанції (%)

Згідно із зазначеними спостереженнями у 58 % випадків адвокати з'являлись у судові засідання суду апеляційної інстанції. У 34,7 % випадках вони були відсутні з причин, вказаних вище.

Відсутність захисника.

Протягом моніторингу спостерігачі були свідками того, що у 80 % випадків неявки адвокатів у судові засідання суд оголошував про те, що адвокат був завчасно та належним чином повідомлений про час та місце судового засідання. Водночас, спостерігачі повідомили, що адвокати не завжди інформували суд про поважність причин своєї неявки. Наприклад, під час судового розгляду кримінального провадження по суті таких випадків було 27 %, а в судовому розгляді слідчим суддею — майже 70 %.

В ситуаціях відсутності захисника окрему увагу монітори приділяли належності підозрюваного (обвинуваченого) до певних «груп ризику». Так, найбільш «проблемною» групою виявились особи, які підозрювались (обвинувачувались) у вчиненні особливо тяжких злочинів — у 12,5 % випадків відсутності адвокатів. Суттєво меншою була група неповнолітніх — у 3,8 % випадків відсутності адвокатів та група осіб з психічними чи фізичними вадами — у 1,3 % випадків відсутності адвокатів.

Причини відсутності захисника фіксувались спостерігачами «зі слів суду»:

- «причини відсутності невідомі» — 62,9 %;
- «відрадження» — 1,7 %;
- «інший судовий процес чи участь у слідчих діях» — 5,7 %;
- «хвороба» — 11,4 %;
- «інші причини» — 20,0 %.

Крім наведених причин відсутності захисника, монітори вказали на те, що для певної частини обвинувачених (за їхніми спостереженнями) суттєве значення має їхня неспроможність оплачувати послуги адвоката. Водночас, інформація, що надавалась судом, про можливість отримати правову допомогу через центр безоплатної вторинної правової допомоги сприймалась ними скептично або через їхню непоінформованість, або через сумніви в якості та фактичній безоплатності таких послуг.

Дії особи, яка не мала захисника (показники від загальної кількості випадків відсутності адвоката):

- підозрювані у 77,9 % спостережень під час судового розгляду слідчим суддею та обвинувачені у 86 % таких самих спостережень під час розгляду провадження в суді першої інстанції висловлювали бажання захищати себе самостійно;
- приблизно у 10 % випадків підозрювані, обвинувачені просили відкласти судові засідання з метою запросити захисника, який вже брав участь у провадженні, і суд задовольняв такі клопотання;
- у 11,2 % випадків під час судового розгляду слідчим суддею та у 5,6 % випадків під час судового розгляду по суті підозрювані, обвинувачені звертались до суду з клопотаннями про призначення захисника за рахунок держави, і суд задовольняв ці клопотання.

Дії суду щодо особи, що вирішила захищати себе самостійно.

Суд роз'яснював обвинуваченим можливі наслідки та ризики такого рішення (окремо за видами проваджень):

- *підготовче провадження* — 56,5 %;
- *судовий розгляд по суті* — 65,4 %;
- *апеляційний розгляд рішень суду 1 інстанції* — 38,9 %.

Однак таке роз'яснення в переважній більшості випадків не змінювало позицію особи. Так, залишились при своєму рішенні захищати себе самостійно — у 89,3 % випадків (судом надавались відповідні роз'яснення); прийняли пропозицію про призначення захисника за рахунок держави — у 4,2 % випадків; просили відкласти судові засідання з метою запитання захисника, який раніше приймав участь у провадженні, — у 3,9 % випадків; вирішили запросити захисника на свій вибір — у 2,6 % випадків.

Призначення захисника за рахунок держави.

Загалом кількість таких ситуацій була незначною. У більшості випадків (87,8 %), які були об'єктом спостереження, судом виносилась відповідна ухвала, яка направлялась до центру безоплатної вторинної правової допомоги.

Однак спостерігачі стали свідками декількох випадків, коли центр безоплатної вторинної правової допомоги відмовився реагувати на ухвалу, направлену факсом, та вимагав доставки її кур'єром, що призвело до затримки судового розгляду, та коли адвокат від вказаного центру вже знаходився в залі судового засідання.

Відмова особи від захисника (незадоволення якістю послуг).

Випадки відмови особи від захисника не були поширеними. Лише в 1,7 % спостережень суд задовольнив вказані заяви. Однак в інших випадках подання таких заяв спостерігачі звернули увагу на:

- їх безпідставність, оскільки обґрунтовувались безрезультативністю поданих адвокатом клопотань, наприклад, про відвід судді;
- використання їх як способу затягування судового процесу, наприклад, з метою виключення із судового процесу невігідного свідка — іноземця, термін перебування якого в Україні є обмеженим.

Рекомендації

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури — довести до відома адвокатів про неухильність виконання належним чином їхніх професійних обов'язків, зокрема необхідність з'являтися на виклики слідчого судді, суду для участі в судовому засіданні.

Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — звернути увагу на необхідність неухильного дотримання вимог закону щодо забезпечення права на безоплатну правову допомогу в кримінальному провадженні та на необхідність підвищення рівня організаційного забезпечення процедури призначення й направлення адвокатів для участі в судових засіданнях з метою надання безоплатної вторинної правової допомоги в кримінальних провадженнях.

2.8. Переклад

Відповідно до статті 29 КПК слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Статтями 42, 56, 66 КПК встановлено, що підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та свідок мають право користуватися рідною мовою, давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача. При цьому підозрюваний, обвинувачений та потерпілий отримують допомогу перекладача за рахунок держави.

Відповідно до статті 68 КПК у разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача).

Загалом було зафіксовано 3,9 % проваджень, де підозрюваний, обвинувачений мав складнощі з розумінням української мови. В таких випадках дії суду були наступними:

- прийняв рішення про залучення перекладача та відклав розгляд — 23,2 %;
- продовжив слухання українською мовою — 10,3 %;
- проводив слухання мовою, яка була зрозуміла підозрюваному, обвинуваченому, — 57,8 %.

Ситуації, коли обвинувачений не володів українською мовою, спостерігачі ілюстрували наступними типовими прикладами:

- заяви про нерозуміння мови процесу використовувались як спосіб затягування судового процесу або як можливість спростувати окремі докази з посиланням на нерозуміння підзахисним запитань;
- оскільки найчастіше обвинувачені володіли російською мовою, то у таких випадках суддя вів процес українською мовою, а захисники користувались і російською, і українською мовами; у випадках, коли обвинувачений мав складнощі з розумінням української мови, суддя повторював питання російською мовою.

Отже, під час моніторингу не було зафіксовано випадків порушення вимог процесуального закону щодо забезпечення підозрюваних, обвинувачених перекладачем. Навпаки, спостерігачі стали свідками, як сторона захисту зловживала правом на залучення перекладача з метою затягування судового процесу або виправдання певних дій чи показів обвинуваченого, які вчинялись або надавались ним раніше.

Рекомендації

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — довести до відома адвокатів про недопустимість випадків зловживання їхніми процесуальними правами.

2.9. Відеоконференція

Статтею 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що учасникам судового процесу на підставі рішення суду забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому процесуальним законом. Обов'язок забезпечити проведення відеоконференції покладається на суд, який отримав судові рішення про проведення відеоконференції.

При цьому КПК передбачена можливість проводити певні процесуальні дії в режимі відеоконференції як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження.

Порядок та випадки проведення судового провадження у режимі відеоконференції визначені статтею 336 КПК.

Дистанційне судове провадження згідно з правилами цієї статті може здійснюватися в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, Верховному Суді України під час здійснення судового провадження з будь-яких питань, розгляд яких віднесено до компетенції суду.

Частота використання режиму відеоконференції є різною для різних видів проваджень:

- судовий розгляд слідчим суддею — 8,3 %;
- апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів — 24,7 %;
- підготовче провадження (перша інстанція) — 1,3 %;
- судовий розгляд по суті (перша інстанція) — 3,9 %;
- апеляційне оскарження рішень суду першої інстанції — 4,4 %.

При проведенні відеоконференцій спостерігачі звернули увагу на наявність технічних та організаційних проблем як в суді, так і в Київському СІЗО.

Як вбачається з наведених спостережень, досить часто судові засідання проводяться у режимі відеоконференцв'язку. Однак, як зазначалось у вищенаведених таблицях, непоодинокими є випадки, коли судові засідання відкладались саме через технічні проблеми або з інших організаційних питань, що, в свою чергу, свідчить про наявність недоліків в організації цієї роботи як в судах, так і в Київському СІЗО.

Рекомендації

Державній судовій адміністрації України, Державній пенітенціарній службі України, голові Апеляційного суду м. Києва та головам районних судів м. Києва — вжити заходів до належної організації проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції.

2.10. Застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини

Статтею 8 КПК встановлено, що кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями й визначають зміст і спрямованість діяльності держави, та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Відповідно до статті 9 КПК під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. У разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Спостереження засвідчили, що частота посилань на Конвенцію про захист прав та основоположних свобод людини (далі — Конвенція) є різною для різних видів проваджень:

- судовий розгляд слідчим суддею — 8,3 %;
- апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів — 11,1 %;

- підготовче провадження (перша інстанція) — 1,3 %;
- судовий розгляд по суті (перша інстанція) — 3,1 %;
- апеляційне оскарження рішень суду першої інстанції — 3,4 %.

Форма посилання на Конвенцію (% випадків, коли сторони посилались на Конвенцію або на практику ЄСПЛ):

- в загальному вигляді (згадування Конвенції чи її окремих статей) — 28,6 %;
- із загальним посиланням на практику Європейського суду з прав людини, але без вказівки на конкретні рішення — 57,1 %;
- з посиланням лише на назву рішення, без формулювання його змісту (правових позицій ЄСПЛ) — 14,1 %;
- розгорнуте посилання (назва рішення ЄСПЛ та суть правових позицій) — 7,0 %.

Учасники судового провадження характеризувались різним рівнем активності у посиланнях на Конвенцію. Найчастіше посилалась сторона захисту, хоча сторона обвинувачення також була достатньо активною — різниця не перевищує і чверті випадків. Лише в кількох випадках суд за власною ініціативою звертався до Конвенції.

Наведені спостереження моніторів засвідчують, що на сьогоднішній день учасники кримінального провадження недостатньо обізнані як з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини, так і з обов'язком суду, слідчих суддів, прокурорів, слідчих неухильно додержуватися вимог міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та застосовувати під час кримінального провадження практику Європейського суду з прав людини. У зв'язку з цим досить поширеними є посилання суддів, адвокатів, прокурорів на Європейську Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини лише шляхом згадування окремих статей чи судових рішень без чіткого посилання на правові позиції ЄСПЛ з окремих аспектів застосування та тлумачення Конвенції.

Рекомендації

Раді судів України, Національній школі судів України, Генеральній прокуратурі України, Національній академії прокуратури України, Національній асоціації адвокатів України, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — продовжити роботу щодо вдосконалення знань міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики Європейського суду з прав людини.

2.11. Реалізація засади змагальності

Згідно зі статтею 22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом. При цьому суд створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Загалом склалось враження відносної рівності сторін щодо подачі ними та задоволення судом їхніх клопотань, висловлення своєї позиції, можливості ставити запитання протилежній стороні, долучати до матеріалів проваджень письмові докази тощо.

Хоча були відмічені випадки, коли монітори були свідками упередженого ставлення суду у вирішенні питань, порушених стороною обвинувачення. Наприклад, слідчі/прокурори перед початком судового засідання, а часто й під час судового засідання в присутності сторони захисту подавали секретарю чи помічнику судді цифрові носії («флешки»), ймовірно, з текстом проекту клопотання чи ухвали суду, що створювало враження заздалегідь вирішеного питання про задоволення клопотання.

Крім того, під час спостережень усі монітори звернули увагу на помітну пасивність сторін кримінального провадження, і в більшій мірі захисників. В деяких випадках суд змушений був нагадувати сторонам про їхній обов'язок доводити свою позицію та спростовувати позицію протилежної сторони.

Рекомендації

Генеральній прокуратурі України, Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного використання адвокатами їхніх процесуальних прав і виконання їхніх професійних обов'язків, покликаних на захист прав, свобод та інтересів підозрюваного, обвинуваченого.

2.12. Реагування суду на порушення прав людини

Статтею 206 КПК встановлені загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини. Зокрема, цією статтею встановлено, що кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Крім того, якщо під час будь-якого судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі, слідчий суддя зобов'язаний зафіксувати таку заяву або прийняти від особи письмову заяву та: 1) забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи; 2) доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених в заяві особи; 3) вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством.

При цьому слідчий суддя зобов'язаний діяти у зазначеному порядку і в тому випадку, коли особа не заявляє суду про застосоване до неї насильство, але її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі.

Спостерігачі зафіксували ознаки застосування жорстокого поводження лише у 1,2 % випадків, хоча інформація для чіткої оцінки була досить обмеженою. Найчастіше ситуації жорстокого поводження фіксувались зі слів обвинувачених.

Водночас, були зафіксовані випадки, коли такі ознаки були помічені візуально. Наприклад, нерідко під час судових засідань, що проводились у режимі відеоконференції, на руках та обличчі особи, яка трималась в СІЗО, були помітні синці.

Наведені спостереження підтверджують вже відомі факти, що судді досить рідко застосовують у своїй практиці статтю 206 КПК та не виконують у повній мірі загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини. Судді залишаються байдужими навіть у тих випадках, коли зовнішній вигляд затриманого чи підозрюваного вказував на застосування до нього насильства під час затримання або тримання в приміщенні відповідного органу державної влади чи державної установи.

Слід зазначити, що до питання стосовно жорстокого поводження з затриманими особами Уповноважений вже звертала увагу у Щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини за 2013 рік.

Однак, як вбачається зі спостережень моніторів, ситуація з цього приводу не змінилась.

Рекомендації

Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — взяти до уваги необхідність неухильного виконання загальних обов'язків судді, встановлених статтею 206 КПК та направлених на захист прав людини.

2.13. Умови перебування підозрюваного, обвинуваченого під час судового розгляду

Статтею 318 КПК встановлено, що судові засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні — залі судових засідань.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини перебування підсудних у металевих клітках у залах суду — це нелюдське поводження, що принижує їхню гідність, а отже, є порушенням статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Оскільки в Україні суди усіх рівнів до цього часу в переважній більшості обладнані металевими клітками, Європейський суд з прав людини продовжує ухвалювати рішення проти України у зв'язку з порушенням статті 3 Конвенції.

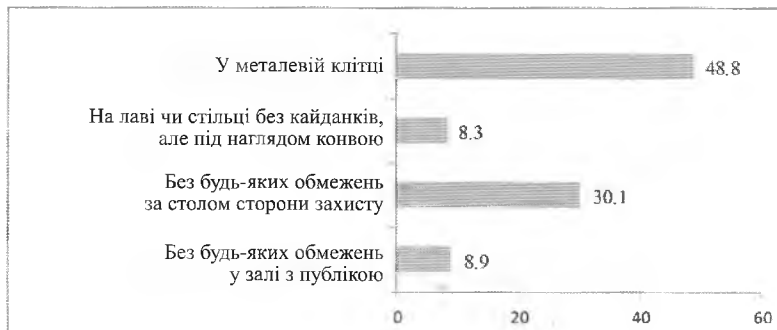
Відповідно до пункту 21 Перехідних положень КПК Кабінет Міністрів України у місячний строк із дня опублікування цього Кодексу мав внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність із цим Кодексом, у тому числі з метою забезпечення фінансування заміни у судах загальної юрисдикції металевих загороджень, які відокремлюють підсудних від складу суду і присутніх громадян, на загородження зі скла чи органічного скла.

Однак за відсутності фінансування вказана норма залишається невиконаною.

Під час моніторингу спостерігачі мали, між іншим, фіксувати умови перебування підозрюваних, обвинувачених під час проведення судового засідання.

Нижче наведені дані щодо умов перебування підозрюваних під час судового розгляду проваджень слідчими судьями.

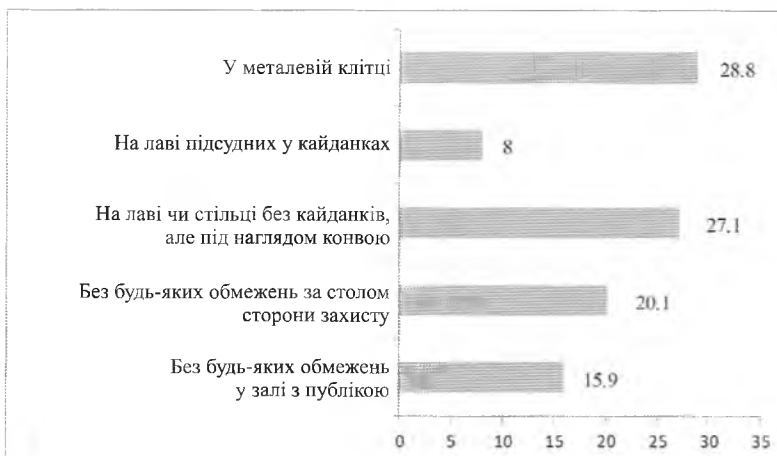
Таблиця 2-13. Умови перебування підозрюваного в місці проведення засідання (без урахування проведення відеоконференції) (%)

Наведені спостереження моніторів підтвердили, що ситуація в судах щодо перебування підсудних в металевих клітках абсолютно не змінилась. А отже, можна прогнозувати, що ще досить тривалий час Європейський суд з прав людини змушений буде констатувати порушення Україною статті 3 Конвенції.

Далі наведено дані щодо умов перебування підозрюваних під час апеляційного перегляду ухвал слідчих суддів.

Таблиця 2-14. Умови перебування підозрюваного у місці проведення засідання (без урахування проведення відеоконференції) (%)

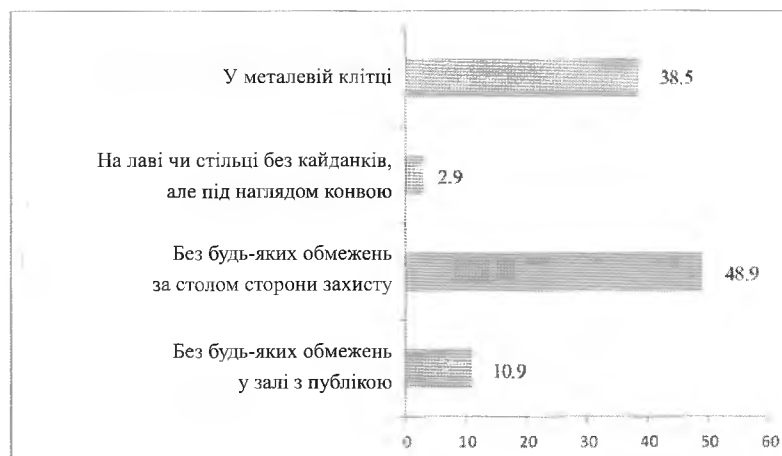

Слід зазначити, що зали судових засідань Апеляційного суду м. Києва, так само як і будь-якого іншого місцевого чи апеляційного суду іншої області, у переважній більшості обладнані металевими клітками для відгородження підсудних від суду та інших учасників судового процесу. У зв'язку з цим монітори у 28,8 % випадків стали свідками того, що підозрюваний під час судового засідання перебував саме у згаданій клітці. Хоча слід відзначити,

що у 63 % випадків підозрювані знаходились у залі судових засідань фактично без будь-яких обмежень.

Наступна таблиця показує особливості присутності обвинуваченого в суді першої інстанції під час судового розгляду кримінального провадження по суті.

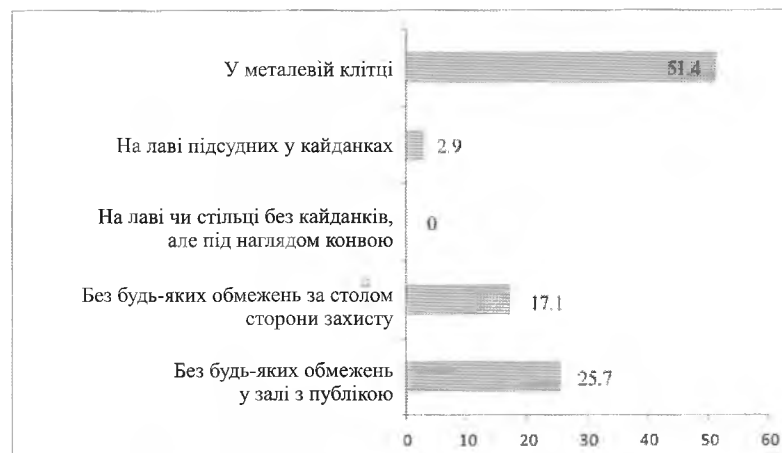
Таблиця 2-15. Умови перебування обвинуваченого у місці проведення засідання (%)

Щодо показників цієї таблиці, то вони суттєво не відрізняються від показників попередніх таблиць. Так, під час судового розгляду кримінального провадження по суті в суді першої інстанції обвинувачені перебували в металевих клітках у 38,5 % випадків спостережень та без обмежень у залі судового засідання — у 82,7 % випадків.

Далі наведено інформацію щодо умов перебування обвинувачених під час апеляційного перегляду вироків та ухвал місцевих судів, ухвалених щодо цих обвинувачених.

Таблиця 2-16. Умови перебування обвинуваченого у місці проведення засідання (%)

Спостереження засвідчують, що у 51,4 % випадків під час апеляційного перегляду кримінальних проваджень обвинувачені перебували у металевих клітках, в решті випадків — у залі судових засідань без обмежень.

Рекомендації

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Державній судовій адміністрації України, Державній пенітенціарній службі України — вжити заходів щодо приведення нормативних актів у відповідність з КПК України щодо умов перебування підозрюваного, обвинуваченого під час судового розгляду, у тому числі в частині забезпечення фінансування заміни в судах загальної юрисдикції металевих загороджень, які відокремлюють підсудних від складу суду і присутніх громадян, на загородження зі скла чи органічного скла.

2.14. Наявність ознак недотримання суддею професійних стандартів поведінки

Питання професійних стандартів поведінки суддів давно є предметом дискусій як в колах міжнародної спільноти, так і в українському суспільстві. Одним з результатів такої дискусії став Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності.

В Україні ці дискусії реалізувались шляхом включення до Закону України «Про судoustрій і статус суддів» окремої норми — статті 5б «Етика судді», відповідно до якої питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України.

Такий Кодекс суддівської етики затверджений XI з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року. Зокрема, розділом 2 цього Кодексу визначені правила поведінки судді під час здійснення правосуддя, які полягають, зокрема, у наступному:

- суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, незважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику;
- суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки; виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб;
- суддя повинен виконувати обов'язки судді безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів при здійсненні правосуддя;
- суддя повинен уникати позапроцесуальних взаємовідносин з будь-ким з учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу;
- неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді.

Ступінь дотримання з боку суддів стандартів належної професійної поведінки визначались моніторами шляхом фіксації окремих дій, що є несумісними зі встановленими ви-

могами. Результати наведено в наступній таблиці (% тих ситуацій, де було зафіксовано відповідні порушення).

Таблиця 2-17. Наявність ознак недотримання суддею професійних стандартів поведінки (%)

Як вбачається з наведеної інформації, у 36,7 % спостережень монітори стали свідками неналежної поведінки суддів, яка полягала в обміні жестами з присутніми, залишення приміщення без оголошення перерви, неналежний зовнішній вигляд (відсутність мантії та нагрудного знаку), некоректне ставлення до учасників процесу, наявність ознак упередженості суддів. Однак найбільше до себе привертають увагу випадки користування суддями телефоном та читання преси у залі судового засідання (14,3 %).

Зазначені спостереження підтверджують, що даремно в українському суспільстві вже давно сформувалось негативне ставлення до судів, а суддівська гілка влади справедливо та об'єктивно піддається жорсткій критиці, яка з боку населення інколи переростає в агресивні нападки.

Однак, незважаючи на вказану реакцію суспільства, судді не вважають за необхідне змінити своє ставлення до пересічного громадянина та змінити свою поведінку, що продовжує дискредитувати суддівський корпус і дає підстави для обґрунтованої недовіри до здійснюваного в Україні правосуддя та неповаги до суду взагалі.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — взяти до відома та посилити контроль за виконанням суддями обов'язку дотримуватись правил поведінки судді під час здійснення правосуддя, встановлених Кодексом суддівської етики від 22.02.2013 р.

2.15. Наявність типових чи суттєвих порушень

Загалом спостерігачі мали можливість фіксувати порушення, що мали типовий (часто повторюваний) характер, та ситуації очевидного чи ймовірного порушення процесуального закону, які не були відображені в запитальниках.

Порушення, що можуть бути віднесені до типових, загалом були зафіксовані у 8,9 % проваджень, що здійснювались слідчими суддями, та у 3,4 % спостережень інших проваджень.

Приклади таких ситуацій (зі слів спостерігачів):

- перешкоджання особам, які не є учасниками судового розгляду, бути присутніми під час судового розгляду;
- ухвалення слідчим суддею рішення без виходу до нарадчої кімнати та без оголошення вступної і резолютивної частини рішення за наслідками розгляду скарги в порядку статті 303 КПК;
- проведення слідчим суддею судового засідання, незважаючи на фізичний стан затриманого, який потребував невідкладної медичної допомоги;
- систематичне відкладення судового розгляду через неявку прокурора та нереагування на це суду;
- обговорення прокурором у кабінеті судді змісту судового рішення перед початком судового засідання.

Крім того, спостерігачі стали свідками інших ситуацій, які не були відображені в запитальниках:

- оголошений склад суду не відповідав фактичному;
- нереагування суду на клопотання обвинуваченого про необхідність медичного лікування;
- судовий розгляд було перенесено до кабінету судді у зв'язку з появою особи, що виявила бажання бути присутньою у судовому засіданні.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на факти порушення загальних засад кримінального провадження, зокрема гласності й відкритості судового провадження, рівності перед законом і судом, законності, забезпечення права на захист, змагальності сторін; вжити заходів до проведення судового розгляду кримінальних проваджень у порядку та спосіб, передбачені КПК, з дотриманням прав і свобод, проголошених Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Розділ 3

Окремі типи проваджень

3.1. Судовий розгляд слідчим суддею

Відповідно до статті 3 КПК слідчий суддя — суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

КПК визначений перелік питань, вирішення яких віднесено до виключної компетенції слідчого судді.

Так, на стадії досудового розслідування відповідно до статті 132 КПК рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження приймається слідчим суддею.

КПК також визначено низку слідчих (розшукових) дій, які можуть бути проведені виключно на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора чи інших учасників кримінального провадження.

Статтею 206 КПК, згаданою вище, встановлені загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини, згідно з якими кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити дотримання прав такої особи.

Крім того, статтею 303 КПК визначений перелік рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені виключно слідчому судді.

При цьому відповідно до КПК не всі рішення слідчого судді можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

Під час моніторингу було проведено 138 спостережень проваджень слідчих суддів. За оцінками спостерігачів, судовий розгляд слідчим суддею є «найбільш закритим видом проваджень», потрапити на які можна було «переважно випадково» або «долаючи жорсткий супротив суддів та їхніх помічників». Відповідно до наведених вище даних, 23,4 % спостерігачів не змогли потрапити на судовий розгляд слідчих суддів.

Судовий розгляд слідчими суддями за своїм предметом мав наступну структуру (судові засідання, які були об'єктом спостереження):

- 1) обрання, продовження, зміна чи скасування запобіжного заходу — 37,2 %;*
- 2) скарга в порядку статті 206 КПК — 3,5 %;*
- 3) тимчасовий арешт в порядку статті 583 КПК — 1,2 %;*
- 4) екстрадиційний арешт в порядку статті 584 КПК — 4,7 %;*
- 5) скарга в порядку статті 303 КПК — 27,9 %;*

- б) накладення грошового стягнення — 1,2 %;
- 7) тимчасовий доступ до речей та документів — 2,6 %;
- 8) арешт майна — 9 %;
- 9) інше — 12,7 %.

Слід зазначити, що забезпечити репрезентативність вибірки проведених спостережень виявилось досить складно. Пояснюється це переважно «закритим характером» діяльності слідчих суддів та надто високим рівнем її предметної диференціації.

Спостерігачі вказали на високу ймовірність порушення принципу гласності судового розгляду слідчим суддею, що спостерігалось у всіх судах м. Києва, де відбулись відповідні спостереження:

- *«у випадках судового розгляду після 18-00 сторонній спостерігач практично не міг потрапити у таке засідання»;*
- *«якщо клопотання розглядалось без участі однієї зі сторін, ступінь дотримання суддею формальних вимог процесу істотно знижувався, і судовий розгляд проходив за «скороченою схемою»;*
- *«стиль діяльності суддів в таких провадженнях суттєво відрізняється від розгляду справи по суті — і не всі правила процесу дотримуються, і гласність стає дуже умовною».*

Для оцінки фактично отриманої вибірки спостережень показовим може бути її порівняння зі статистичними даними по окремим напрямкам діяльності слідчих суддів судів м. Києва за аналогічний період 2013 року, що є співмірним за тривалістю з періодом проведення моніторингу. Згідно з оприлюдненими даними загалом за вказаний період було прийнято 25,8 тисяч ухвал про заходи забезпечення провадження. В структурі цих ухвал переважають наступні: тимчасовий доступ до речей та документів — 19,2 тис., арешт майна — 0,7 тис., тримання під вартою — 1,69 тис. Водночас, лише 4 ухвали — про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, 10 ухвал — про накладення грошового стягнення, 82 ухвали — про відсторонення від посади².

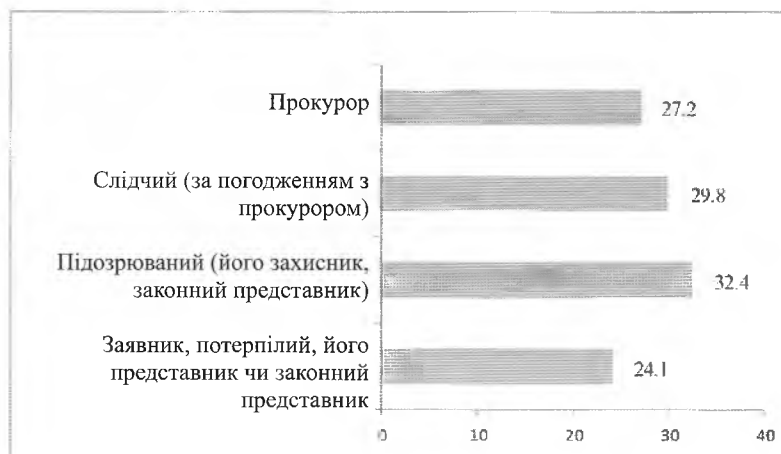
З урахуванням цього, не слід очікувати, що проведені спостереження надади репрезентативні дані щодо окремих («не масових та доступних») предметів проваджень.

Під час моніторингу спостерігачі стикнулися з суттєвими складнощами щодо визначення своєчасності судового розгляду слідчими суддями клопотань чи скарг: у 67,2 % ситуацій неможливо було встановити, в межах якого строку це відбувається; майже третина проваджень (23,2 %) відбувались в межах 2 днів; інші — з перевищенням цього терміну.

² Узагальнення про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із заходами забезпечення кримінального провадження, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: /<http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/16/>.

3.1.1. Учасники судового розгляду слідчим суддею

Таблиця 3.1-1. Ініціатор клопотання чи скарги (%)

Наведені показники вказують, що учасники кримінального провадження активно використовують своє право щодо звернення до слідчого судді з відповідними клопотаннями або зі скаргами у випадках, встановлених процесуальним законом.

Таблиця 3.1-2. Присутність учасників судового розгляду (%)

Як вбачається з наведених даних, у більшості випадків судовий розгляд слідчими суддями здійснювався у присутності осіб, що ініціювали розгляд того чи іншого питання.

Також під час моніторингу спостерігачі фіксували дії слідчих суддів у випадках неявки учасників, яких було викликано повісткою або яких мали доставити до суду.

У більшості випадків слідчі судді переносили слухання на іншу дату, хоча у 48,7 % випадків — розгляд було здійснено за відсутності сторони захисту; у 34,2 % — за відсутності сторони обвинувачення. Відсутність підозрюваного суд пояснював наявністю письмового клопотання про проведення судового розгляду без його участі — 38,6 %; неможливістю доставлення з СІЗО/ІТТ — 44,2 %; іншими обставинами — 21,1 %. В інших випадках інформація про це не оголошувалась.

Як зазначалось вище, у 8,3 % випадків судовий розгляд слідчими суддями здійснювався в режимі відеоконференції.

Однак, аналізуючи наведені спостереження, слід враховувати, що у встановлених процесуальним законом випадках деякі клопотання учасників кримінального провадження можуть розглядатись слідчим суддею без виклику інших учасників кримінального провадження, деякі клопотання можуть розглядатись з викликом зацікавлених осіб, але їх неприбуття не є перешкодою для розгляду відповідного питання. А розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора у порядку статті 303 КПК може бути проведений за відсутності слідчого чи прокурора.

3.1.2. Затримання

Статтею 29 Конституції України проголошено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом.

Слід зазначити, що затримання особи відповідно до статей 131, 176 КПК є одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження та є тимчасовим запобіжним заходом, який застосовується з підстав та в порядку, визначеному цим Кодексом.

Відповідно до статті 207 КПК ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Однак цією статтею встановлено, що особа може бути затримана без ухвали слідчого судді, суду при вчиненні замаху на вчинення кримінального правопорушення та безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного її переслідування після вчинення злочину.

Згідно зі статтею 211 КПК строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин з моменту затримання. Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше 60 годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Також відповідно до статей 188-191 КПК підозрюваний, обвинувачений може бути затриманий на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу для участі в судовому засіданні щодо розгляду клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

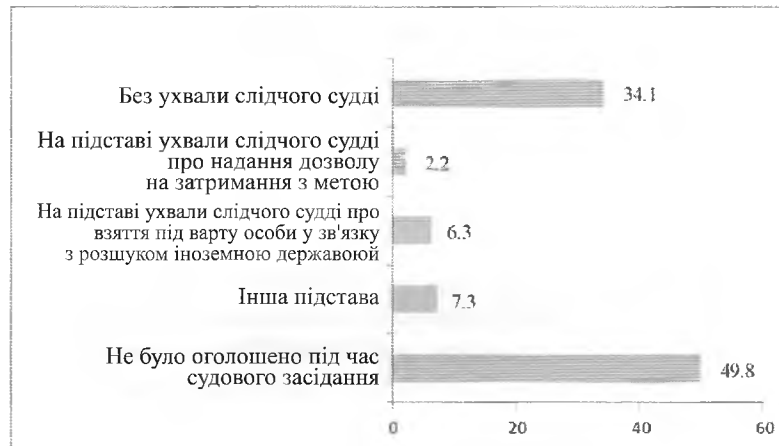
Слід зауважити, що на практиці у більшості випадків затримання особи закінчується подальшим взяттям її під варту.

Відповідно до статті 176 КПК взяття під варту є одним із запобіжних заходів, які можуть бути застосовані слідчим суддею, судом за клопотанням слідчого, прокурора. При цьому статтею 183 цього Кодексу встановлено, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти встановленим статтею 177 КПК ризикам.

Крім того, главою 44 КПК передбачений порядок застосування тимчасового арешту та екстрадиційного арешту щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України.

Нижче наведено дані щодо підстав затримання підозрюваного, які стали відомі моніторам під час судового розгляду слідчими суддями питання про затримання чи взяття під варту.

Таблиця 3.1-3. Підстава затримання підозрюваного (%)

За оцінками спостерігачів:

- у 27,3 % випадків затримання особи без ухвали слідчого судді питання щодо строку доставлення до суду з моменту фактичного затримання особи суддею не досліджувалось (або це неможливо було визначити за тих обставин, за яких проводилось слухання); в інших випадках затримана особа була доставлена в строк: до 60 годин — у 54,5 % випадків; з перевищенням цього строку — у 18,2 % випадків;
- у 75 % випадків затримання на підставі ухвали слідчого судді строк доставлення затриманої особи судом не з'ясовувався чи не оголошувався; в інших випадках — особа була доставлена до суду в строк до 36 годин;
- якщо затримання особи відбувалось у зв'язку з розшуком іноземною державою — питання фактичного моменту її затримання не з'ясовувалось (хоча ці дані не можуть бути визнані репрезентативними через незначну кількість релевантних ситуацій);
- слідчий суддя у 7,7 % випадків з'ясовував у затриманої особи час її фактичного затримання; в інших 92,3 % випадків це питання не ставилось або ж це було складно визначити під час засідання;
- лише в окремих ситуаціях сторони заявили про істотну затримку з доставкою підозрюваного до місця досудового розслідування; суд розглянув ці зауваження, але будь-яких порушень не визнав;
- у 58,3 % випадків слідчий суддя здійснив розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу до затриманої особи в межах 72 годин з моменту затримання; в інших випадках (41,7 %) спостерігачі не змогли це встановити зі змісту судового розгляду.

Наведені спостереження засвідчують, що досить частими є випадки затримання осіб без ухвали слідчого судді (34,1 % спостережень). Звертає на себе увагу також досить великий

відсоток (7,3 %) випадків затримання особи на іншій підставі, ніж передбачено КПК (за ухвалою слідчого судді з метою приводу або без ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208 КПК). При цьому затримані особи можуть бути доставлені до суду для прийняття слідчим суддею рішення про взяття під варту з порушенням строків, встановлених процесуальним законом. Однак, як і в попередніх спостереженнях, вбачається невиконання слідчими суддями їхніх загальних обов'язків щодо захисту прав і свобод людини, зокрема під час затримання.

Слід зазначити, що протягом трьох років Уповноважений з прав людини у кожній Щорічній доповіді приділяє окрему увагу дотриманню прав і свобод осіб під час їх затримання, особливо у випадках, коли таке затримання відбувається в порядку статті 208 КПК без дозволу слідчого судді. У зв'язку із суттєвими порушеннями як прав і свобод громадян, так і вимог КПК під час затримання у порядку статті 208 КПК Уповноважений з прав людини щорічно, неодноразово зверталась до відповідних компетентних органів щодо усунення підстав та умов, за яких здійснюється порушення законодавства. Однак, на жаль, органи прокуратури, органи внутрішніх справ, інші органи досудового розслідування продовжують демонструвати очевидне ігнорування як вимог Уповноваженого з прав людини, так і діючого законодавства України.

Рекомендації

Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — довести до відома суддів про необхідність неухильного виконання їхніх загальних обов'язків, встановлених статтею 206 КПК та направлених на захист прав людини, а саме в частині з'ясування моменту фактичного затримання особи, підстав її затримання та фактів порушення термінів доставки затриманої особи до суду.

Генеральній прокуратурі України, Міністерству внутрішніх справ України, іншим органам досудового розслідування — вжити заходів до неухильного дотримання норм Конституції України, вимог КПК, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини в частині дотримання прав і свобод особи під час її затримання як без ухвали слідчого судді, так і на підставі відповідного рішення суду.

3.1.3. Застосування запобіжних заходів

Як вже зазначалось вище, статтею 176 КПК визначений перелік запобіжних заходів. Рішення щодо застосування запобіжного заходу приймається слідчим суддею, судом за клопотанням слідчого, прокурора.

Однак слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених цією статтею, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. При цьому найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим — тримання під вартою.

Відповідно до статті 177 КПК підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також

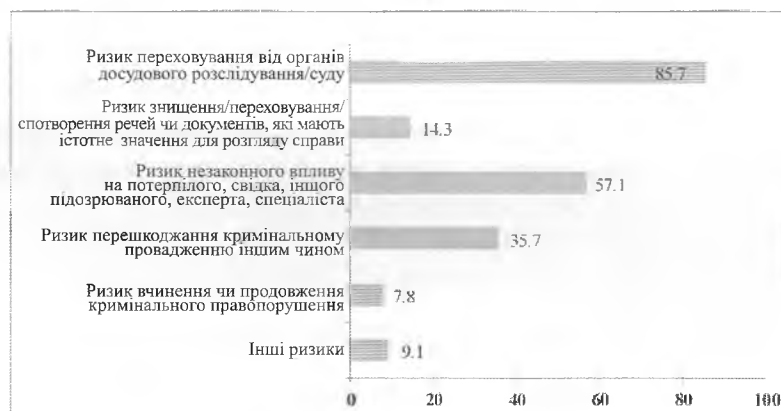
наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити такі дії: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-що з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується.

Статтею 183 цього Кодексу встановлено, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу.

Під час моніторингу спостерігачі відмітили, що прокурор, звертаючись до слідчого судді з клопотанням про затримання, взяття під варту чи продовження термінів тримання під вартою, для обґрунтування такого клопотання використовував посилення: а) на зміст, кваліфікацію та тяжкість підозри (це зафіксовано у 52 % випадків клопотань прокурора); б) на конкретні факти та докази, що обґрунтовували підозру та наявність ризиків (це зафіксовано у 48 % випадків клопотань прокурора).

Наступна таблиця показує оцінку прокурором ризиків, які мали б бути враховані слідчим суддею при обранні запобіжного заходу.

Таблиця 3.1-4. Оцінка прокурором ризиків, що мають бути враховані (%)

Спостереження моніторів засвідчили, що найчастіше прокурори обґрунтовували свої клопотання про взяття під варту чи продовження термінів тримання під вартою ризиком переховування підозрюваного від органів досудового розслідування або суду (85,7 % випадків), ризиком незаконного впливу на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, експерта (57,1 % випадків), ризиком перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином (35,7 % випадків), ризиком знищення чи переховування доказів своєї винуватості (14,3 % випадків), іншими ризиками (9,1 % випадків).

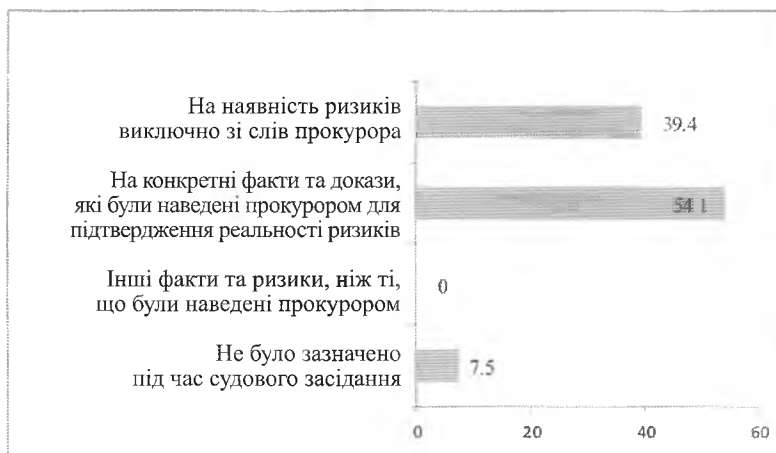
При цьому «іншими ризиками», на які посилався прокурор, є:

- «наявність кримінального минулого»;
- «попередні випадки порушення режиму домашнього арешту»;
- «відсутність постійного місця проживання та законних джерел доходу»;
- «намагання продовжувати злочинну діяльність»;
- «приклади зміни прізвища»;
- «можливість виготовити фальшиві документи»;
- «численні спроби втечі»;
- «неодноразове оголошення в розшук».

Доведення прокурором ризиків у більшості спостережень здійснювалось з посиланням на сам ризик та тяжкість підозри (у 58,7 % випадків), дещо рідше — з наведенням конкретних фактів та посиланням на докази, які підтверджують реальність ризику (у 41,3 % випадків).

В наступній таблиці відображено позицію суду у випадках, коли виносилось рішення на користь сторони обвинувачення на підставі існування ризиків.

Таблиця 3.1-5. Посилання суду для обґрунтування позиції в частині оцінки ризиків (%)

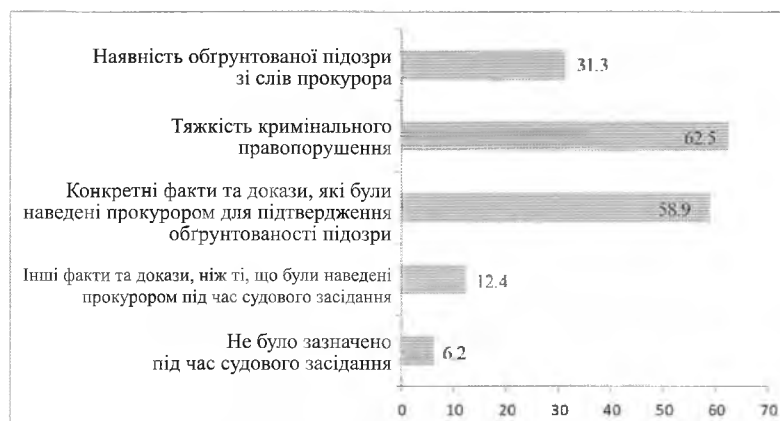

Спостереження моніторів вказують на те, що суди при винесенні рішень у 54,1 % випадків брали до уваги конкретні факти та докази, які були наведені слідчим, прокурором для підтвердження реальності ризиків, у 39,4 % випадків брали до уваги наявність ризиків зі слів слідчого, прокурора.

Отже, підсумовуючи вищенаведені дані, можна дійти висновку, що слідчі, прокурори лише у 50 % випадків обґрунтовували свої клопотання з посиланням на існування ризиків, що вказує на неналежне виконання з їхнього боку вимог процесуального закону щодо порядку застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою.

Обґрунтування судом рішення про задоволення вимог прокурора наведено в наступній таблиці.

Таблиця 3.1-6. Посилання суду для обґрунтування задоволення вимог прокурора (%)

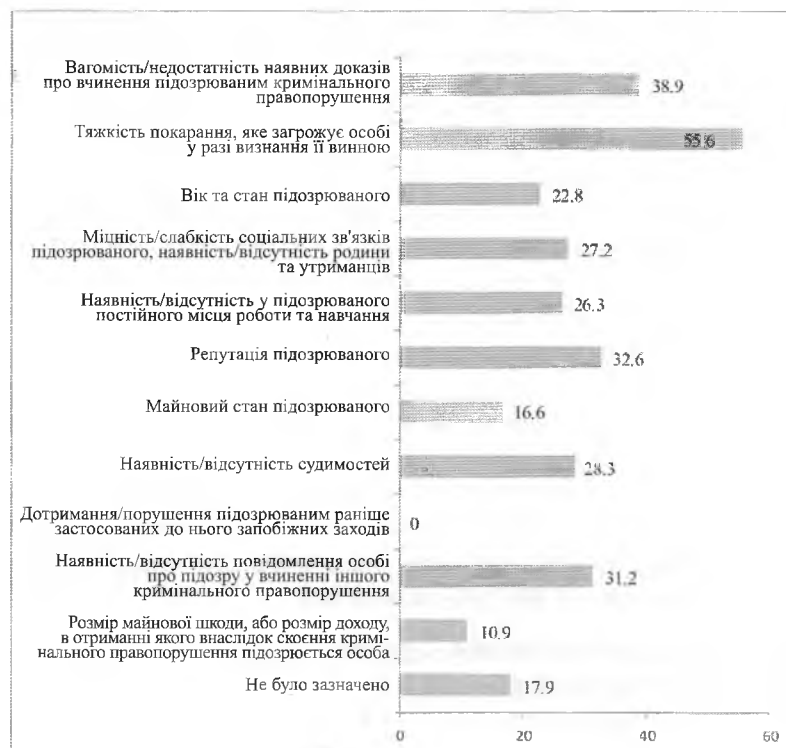
З наведеної таблиці вбачається, що суди, задовольняючи згадані клопотання слідчих, прокурорів, брали до уваги їхні посилання на тяжкість кримінального правопорушення (62,5% випадків), на конкретні факти та докази, які були наведені для підтвердження обґрунтування (58,9 % випадків), на наявність обґрунтованої підозри зі слів прокурора (31,3 % випадків) тощо. Однак у 12,4 % випадків суди обґрунтовували свої рішення з посиланням на інші факти та докази, ніж ті, що були наведені слідчим, прокурором.

Співставлення даних, вказаних у таблицях 3.1-5. та 3.1-6, дає підстави стверджувати, що майже у третині випадків (більше 30 %) судді приймали рішення про застосування запобіжного заходу, спираючись виключно на слова прокурора щодо наявності обґрунтованої підозри та ризиків, які обумовлюють необхідність застосування запобіжного заходу. Такий висновок свідчить, що судді, всупереч положенням КПК та правовим позиціям ЄСПЛ у великій кількості ситуацій виносять ухвали про застосування запобіжного заходу за відсутності будь-яких фактичних даних, що свідчать про обґрунтованість підозри чи/та наявність ризиків від незастосування запобіжного заходу.

Слід зазначити, що статтею 178 КПК встановлено, що при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у статті 177 цього Кодексу, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, перелічені у цій статті, зокрема: вагомність наявних доказів про вчинення особою кримінального правопорушення; тяжкість покарання, що загрожує особі у разі визнання її винуватою; вік та стан здоров'я; репутацію; наявність судимостей; дотримання особою умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до неї раніше, тощо.

Під час здійснення моніторингу спостерігачі мали можливість бути свідками дослідження судом обставин, передбачених вищевказаною статтею. Результати наведені у наступній таблиці.

Таблиця 3.1-7. Обставини, які були враховані слідчим суддею при розгляді клопотання про запобіжний захід (%)

Наведені спостереження вказують на те, що судами в цілому досліджуються та враховуються усі обставини, передбачені статтею 178 КПК. Найчастіше судді обґрунтовують свої рішення щодо застосування запобіжних заходів з посиланням на тяжкість покарання, що загрожує особі у разі визнання її винною (55,6 % випадків), вагомість доказів про вчинення злочину (38,9 % випадків), репутацію особи (32,6 % випадків), наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення (31,2 % випадків), міцність соціальних зв'язків (27,2 % випадків) тощо.

Водночас під час моніторингу спостерігачі оцінювали позицію суду також щодо можливості застосування більш м'якого запобіжного заходу, аніж тримання під вартою.

Спостерігачі зазначили, що це питання у чверті випадків (23,5 %) взагалі не ставилось; у 11,8 % випадків питання ставилось стороною, але судом не досліджувалось; у 64,7 % випадків питання досліджувалось і знайшло відображення в ухвалі.

Досить важливою є інформація, отримана при спостереженні щодо застосування судом застави як альтернативи тримання під вартою.

З цього приводу слід нагадати, що відповідно до статті 182 КПК застава полягає у внесенні коштів на спеціальний рахунок з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків. Можливість застосування застави щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді, суду у випадках, передбачених статтею 183 КПК. При

цьому розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених статтею 177 КПК. Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього.

Отже, у чверті релевантних проваджень питання застосування застави взагалі не ставилось, в інших випадках — розмір застави визначався переважно в наступних розмірах: а) до 24 тис. грн. (5,9 % випадків); б) від 25 до 97 тис. грн. (35,4 % випадків); в) більше ніж 365 тис. грн. (11,8 % випадків). Однак у 23,8 % випадків застава не була застосована у зв'язку з такими обставинами: відсутність постійного місця роботи; відсутність місця проживання; наявність раніше вчинених злочинів; перебування в розшуку. Така судово-практика прямо суперечить положенням КПК, відповідно до яких слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК (ч. 3 ст. 183 КПК). Слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні: 1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) щодо злочину, який спричинив загибель людини; 3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею.

У випадках застосування застави її розмір обґрунтовувався наступними обставинами: а) обставини правопорушення — 38,8 %; б) сімейний та майновий стан особи — 81,0 %; в) достатність застосованого розміру застави для виконання зобов'язань особи — 78,0 %.

Водночас, за повідомленнями моніторів, було помічено, що досить часто слідчим суддею встановлювався такий розмір застави, який завідомо був непомірним для підозрюваного.

Рекомендації

Генеральній прокуратурі України, Міністерству внутрішніх справ України, іншим органам досудового розслідування — довести до відома слідчих, прокурорів про обов'язок обґрунтовувати клопотання про застосування запобіжних заходів у відповідності до вимог статті 177 КПК.

Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Кієва — взяти до відома необхідність неухильного виконання суддями їхнього обов'язку щодо врахування при обранні запобіжного заходу всіх обставин, визначених статтею 178 КПК, та щодо застосування застави у розмірах, визначених статтею 182 КПК.

3.1.4. Оскарження рішень/дій/бездіяльності слідчого/прокурора

Діючим КПК передбачена можливість оскаржувати на досудовому розслідуванні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора. Перелік таких рішень, дій і бездіяльності та коло осіб, яким надано право на оскарження, визначено статтею 303 КПК.

Статтею 306 КПК встановлений порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, відповідно до якого зазначені скарги розглядаються слідчим суддею місцевого суду за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника та слідчого чи прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржуються. Відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги.

Відповідно до статті 307 КПК за результатами розгляду вказаних скарг постановлюється ухвала про: 1) скасування рішення слідчого чи прокурора; 2) зобов'язання припинити дію; 3) зобов'язання вчинити певну дію; 4) відмову у задоволенні скарги.

При цьому ухвала слідчого судді за результатами розгляду зазначених скарг не може бути оскаржена в апеляційному порядку, окрім ухвали про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження.

При розгляді скарг в порядку статті 303 КПК монітори відзначили такі спостереження.

Ініціатори вказаних скарг у переважній більшості випадків (91,0 %) з'являлись в судові засідання; лише в 9,0 % випадків вони були відсутні, що не стало перешкодою для слідчих суддів провести розгляд скарг.

У тих випадках, коли при розгляді скарг були відсутні прокурор чи слідчий, чії дії оскаржувались, суд проводив розгляд скарги за їх відсутності.

Суд у більшості випадків надавав можливість сторонам подавати докази під час розгляду скарг. Відсутність такої можливості спостерігачі зафіксували у 7,1 % випадків.

За наслідками розгляду зазначених скарг було прийнято наступні рішення:

- а) визнано незаконними дії, рішення чи бездіяльність слідчого/прокурора — 32,3 %;
- б) зобов'язано вчинити певні дії — 41,1 %;
- г) відмовлено у задоволенні скарги — 39,0 %.

При розгляді скарг на невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань спостерігачі зафіксували наступне:

- а) суд задовольняв скаргу в разі надання заявником доказів подання відповідної заяви;
- б) суд відмовляв у задоволенні скарги в більшості випадків у зв'язку з тим, що правоохоронними органами вже внесені відповідні відомості до згаданого реєстру, рідше — у зв'язку з неподанням доказів подання заяви про злочин.

При розгляді скарг на бездіяльність слідчого/прокурора у вигляді нездійснення процесуальних дій у встановлений законом строк спостерігачі зафіксували наступні обставини:

- а) у більшості випадків (74,0 %) суддя задовольнив скаргу, оскільки слідчий/прокурор не зміг надати спростовуючі докази;

б) приблизно у третині випадків скарги залишені без задоволення через відсутність належних доказів.

Наведені спостереження дають підстави стверджувати, що учасники кримінального провадження досить активно використовують право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого чи прокурора.

Водночас, монітори стали свідками випадків (9 %), коли слідчі судді розглянули відповідну скаргу за відсутності особи, яка її подала. У зв'язку з цим з огляду на те, що ухвали слідчих суддів, прийняті в порядку статті 303 КПК, не підлягають подальшому оскарженню, окрім випадку оскарження рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, існує ймовірність того, що слідчими суддями у вказаних випадках допущено порушення процесуального закону та права на захист осіб, що подали скаргу.

Рекомендації

Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на вимоги статті 306 КПК щодо розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу.

3.1.5. Реалізація засади змагальності

Відповідно до статті 129 Конституції України та статті 7 КПК однією із загальних засад судочинства та кримінального провадження є змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості.

Кожен з учасників кримінального провадження має визначені КПК права та обов'язки, зокрема збирати і подавати слідчому судді докази, брати участь у проведенні процесуальних дій, ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення, заявляти клопотання та відводи, висловлювати свою думку щодо клопотань інших учасників кримінального провадження.

За оцінками спостерігачів, у всіх провадженнях сторона захисту не мала перешкод (з боку суду) коментувати та спростовувати докази, що надавались стороною обвинувачення.

Крім того, сторони також мали можливість ставити запитання одна одній. Однак у цій частині сторони не проявляли особливої активності, і більшою мірою — сторона обвинувачення. Так, сторона захисту не мала запитань до сторони обвинувачення у 52,0 % випадків, а сторона обвинувачення до сторони захисту — у 73,9 % випадків.

Водночас, за оцінками спостерігачів майже у 4,0 % слухань судді обмежували сторони у часі виступу.

Наведені спостереження засвідчують довільне використання сторонами кримінального провадження їхніх процесуальних прав щодо поставлення запитань чи висловлення своєї позиції стосовно доказів або пояснень протилежної сторони. Однак з боку моніторів помічено певну пасивність сторін кримінального провадження з приводу висловлення незгоди з обґрунтуванням чи доказами, наданими протилежною стороною.

Рекомендації

Генеральній прокуратурі України — вжити заходів до належного виконання прокурорами обов'язку доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження та активної реалізації функції обвинувачення.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — довести до відома адвокатів про їхній обов'язок використовувати всі засоби захисту, передбачені КПК України, для з'ясування обставин, які спростовують підозру та пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підзрюваного.

3.1.6. Дослідження доказів

Відповідно до КПК під час досудового розслідування слідчий, прокурор, звертаючись до слідчого судді з клопотанням про необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження, застосування запобіжних заходів чи проведення певних слідчих дій, має додати до клопотання копії матеріалів, які обґрунтовують його доводи. Крім того, слідчий, прокурор для вирішення вказаних питань також має право звернутись до слідчого судді з клопотанням про виклик свідків чи витребування відповідних документів, які обґрунтовують необхідність задоволення його клопотання, чи дослідження інших речових доказів.

При цьому під час розгляду вищезазначених питань сторони кримінального провадження, у разі якщо ці питання мають вирішуватись за їх участю, повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються.

Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (стаття 84 КПК).

Монітори мали можливість спостерігати за активністю сторін кримінального провадження в частині доведення своєї позиції під час розгляду слідчими суддями тих чи інших питань.

Так, було зафіксовано, що слідчі, прокурори лише у 19,5 % випадків звертались до слідчих суддів з клопотаннями щодо необхідності виклику свідків, у 16 % випадків — щодо дослідження речових доказів та у 27,3 % випадків — щодо витребування документів, і всі ці клопотання були задоволені судом. Випадків відхилення зазначених клопотань не було.

У більшості проваджень, які були предметом досліджень, мотивами подачі таких клопотань (майже у рівному співвідношенні) були: обґрунтування наявності ризиків, що мають враховуватись при обранні запобіжного заходу, та доведення інших обставин, які мають враховуватись при обранні запобіжного заходу.

Адвокати, в свою чергу, теж проявляли певну активність. Так, у 20 % випадків адвокати звертались до слідчих суддів із клопотаннями щодо необхідності виклику свідків, з яких 15 % клопотань були задоволені; у 7,5 % випадків — щодо дослідження речових доказів, які теж були задоволені, та у 60,3 % випадків — щодо витребування документів, з яких задоволено 55,6 % клопотань.

Мотивація клопотань сторони захисту мала складнішу структуру:

- доведення відсутності обґрунтованої підозри — 36,1 % випадків;
- відсутність ризиків, які мають враховуватись при обранні запобіжного заходу — 53,0 % випадків;
- інші обставини, що мають бути враховані при обранні запобіжного заходу — 12,9 % випадків.

Отже, наведені спостереження засвідчують досить пасивну позицію як сторони обвинувачення, так і сторони захисту на стадії досудового розслідування під час розгляду слідчими суддями, зокрема, питань щодо застосування чи продовження застосування запобіжних заходів. Водночас, необхідно відмітити також і наявність упередженості слідчих суддів щодо розгляду клопотань сторін про дослідження доказів, якими обґрунтовуються їхні правові позиції. Про це свідчить порівняльна статистика задоволених слідчими суддями клопотань сторони обвинувачення та захисту: 100 % клопотань сторони обвинувачення та 15–55 % клопотань сторони захисту були задоволені слідчими суддями.

Рекомендації

Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на необхідність забезпечення суддями процесуальної рівноправності сторін у процесі зібрання та подання доказів у кримінальному провадженні.

Генеральній прокуратурі України, Міністерству внутрішніх справ України, іншим органам досудового розслідування — вжити заходів до належного виконання слідчими, прокурорами обов'язку доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — довести до відома адвокатів про їхній обов'язок використовувати всі засоби захисту, передбачені КПК України, для з'ясування обставин, які спростовують підозру та пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного.

3.1.7. Питання недопустимості доказів

Відповідно до статті 86 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення.

Згідно зі статтею 87 КПК недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Статтею 89 КПК встановлено, що суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті в процесі ухвалення судового рішення. При цьому сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду подавати клопотання

про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими.

За свідченнями моніторів, сторона захисту в більшості випадків спостережень (77,3 %) взагалі не ставила питання щодо визнання доказів недопустимими. В решті випадків (22,7%) таке питання ставилось, але суд у 10 % випадків приймав рішення повернутись до цього питання пізніше і лише у декількох випадках визнав відповідні докази недопустимими.

Наведені спостереження вказують на те, що сторона захисту досить пасивно використовує положення КПК в частині порушення перед судом питання щодо недопустимості наданих стороною обвинувачення доказів.

Рекомендації

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — наголосити адвокатам їхнє право заперечувати проти дослідження недопустимих доказів та подавати клопотання про визнання доказів недопустимими під час судового розгляду кримінального провадження.

3.1.8. Використання показань з чужих слів

КПК запроваджено такий вид показань, як показання з чужих слів. Відповідно до статті 97 цього Кодексу показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. Суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами. Показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень цієї статті.

У будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

Приблизно 4,2 % спостережень дають підстави для висновку про використання показань з чужих слів під час судового розгляду слідчими суддями. В більшості таких випадків сторона захисту не заявляла ніяких заперечень щодо цього.

Однак у тих випадках, коли такі заперечення були, суд брав їх до уваги та відхиляв ці докази через невідповідність процедурним вимогам для визнання їх допустимими. Були також зафіксовані випадки, коли суд усувався від надання оцінки таким доказам та не приймав чіткого рішення з цього приводу.

Викладені спостереження вказують на те, що учасники кримінального провадження інколи вдаються до показів з чужих слів, хоча відповідно до процесуального закону суд не в усіх випадках може визнати такі показання як допустимий доказ.

У будь-якому випадку оцінку таким доказам надає слідчий суддя — з точки зору їх належності, допустимості та достовірності.

3.1.9. Винесення та проголошення рішення

Відповідно до статей 369, 370 КПК у кримінальному провадженні судові рішення викладаються у формі вироку та у формі ухвали. Судове рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Статтею 376 КПК встановлено, що судові рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Якщо складання судового рішення у формі ухвали вимагає значного часу, суд має право обмежитися складанням і оголошенням його резолютивної частини, яку підписують усі судді. Повний текст ухвали повинен бути складений не пізніше п'яти діб із дня оголошення резолютивної частини і оголошений учасникам судового провадження. Про час оголошення повного тексту ухвали має бути зазначено у раніше складеній її резолютивній частині.

За спостереженнями моніторів повний текст рішення було проголошено у день слухання у 70,0 % випадків.

У зв'язку з цим спостерігачі мали можливість дати оцінку оголошеним рішенням суду, якими було відмовлено у задоволенні скарг (клопотань) сторони захисту, в частині відповіді суду на аргументи захисту. Так, майже третина рішень (28,6 %) не містили такої інформації, у 57,1 % рішень суд надав відповідну аргументацію. В інших випадках (14,3 %) визначити це з проголошеного тексту було неможливо.

При оголошенні виключно резолютивної частини рішення суд лише у третині випадків призначав день оголошення його повного тексту.

При цьому спостерігачі відзначили, що досить часто на спосіб проголошення рішення впливала присутність сторонніх осіб. Зокрема, судді при оголошенні ухвали зачитували її настільки швидко й тихо, що зрозуміти зміст рішення присутнім було майже неможливо.

Крім того, спостерігачі звернули увагу, що у 12,9 % проваджень слідчий суддя під час судового засідання, до виходу у нарадчу кімнату, вже висловлював позицію щодо ймовірного рішення у цьому провадженні.

Наведені спостереження свідчать про недотримання з боку слідчих суддів при проголошенні вступної та резолютивної частин ухвали вимог процесуального закону щодо повідомлення учасників судового розгляду та зазначення в цій ухвалі дати проголошення повного тексту ухвали, що в подальшому може вплинути на реалізацію права на захист зацікавленої особи.

Крім того, поведінка суддів у деяких випадках вказує на порушення ними Кодексу суддівської етики в частині старанного, неупередженого, безстороннього виконання покладених на них обов'язків та прояву поваги до учасників судового процесу.

Рекомендації

Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Раді суддів України, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на необхідність дотримання порядку проголошення судового рішення, встановленого статтею 376 КПК.

3.2. Розгляд апеляційних скарг на ухвали слідчих суддів

На стадії досудового розслідування на слідчого суддю покладено обов'язок розглянути питання щодо заходів забезпечення кримінального провадження, проведення низки слідчих (розшукових) дій, здійснювати перевірку підстав позбавлення свободи затриманих осіб та дотримання їхніх прав, розглядати скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора.

При цьому в апеляційному порядку можуть бути оскаржені лише ухвали слідчого судді, перелічені в статті 309 КПК. Відповідно до статті 395 КПК апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції та протягом п'яти днів з дня її оголошення, а якщо ухвалу було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення.

Відповідно до статті 422 КПК, отримавши апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді, суддя-доповідач невідкладно виступає з суду першої інстанції відповідні матеріали та не пізніше як за день повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду. Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції.

Згідно зі статтею 407 КПК за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвалу слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити ухвалу без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

За період від 1 липня 2014 року до 10 лютого 2015 року моніторами відвідано 123 судових засідання Апеляційного суду м. Києва.

Згідно зі статистичною звітністю Апеляційний суд м. Києва за 2014 рік розглянув 2711 апеляційних скарг на ухвали слідчих суддів³. Тобто вибірка спостережень складала приблизно 10 % загальної кількості проваджень за період проведення моніторингу, що дозволяє розглядати отримані дані як відносно репрезентативні.

Ухвали слідчих суддів, що були оскаржені в апеляційному порядку, за своїм предметом мали наступну структуру:

³ Апеляційний суд м. Києва. Інформація про діяльність Судової палати з розгляду кримінальних справ за 2014 рік, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [/http://kia.court.gov.ua/documents/719/75020/Kriminal%202014.pdf](http://kia.court.gov.ua/documents/719/75020/Kriminal%202014.pdf).

- застосування, відмова в застосуванні, продовження строку, відмова у продовженні строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою — **55,9 %**;
- застосування, відмова в застосуванні, продовження строку, відмова у продовженні строку запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту — **2,3 %**;
- поміщення, відмова в поміщенні, продовження строку тримання, відмова у продовженні строку тримання особи у приймальнику розподільнику для дітей — **1,9 %**;
- відмова у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження — **5,7 %**;
- арешт майна чи відмова в арешті майна — **11,7 %**;
- застосування або відмова у застосуванні тимчасового чи екстрадиційного арешту — **4,4 %**;
- скасування рішення про видачу чи відмову у видачі — **4,0 %**;
- інше — **14,1 %**.

Спостерігачам було досить складно визначити, в межах якого строку з дня надходження скарги суд здійснював її розгляд. У 88,6 % випадків спостерігачі зазначили, що це неможливо було визначити зі змісту судового розгляду; у 4,5 % випадків — розгляд відбувався в межах 2 днів; у 4,0 % випадків — в межах від 2 днів до 72 годин; у 1,9 % випадків — від 72 годин до 5 днів.

Значна кількість судових засідань (15,4 %) були відкладені з призначенням наступного засідання: через 2-5 днів — у 32,0 % випадків; через 6-10 днів — у 23,0 % випадків; через 10-30 днів — у 40,1 % випадків.

Слід зазначити, що відкладення судового розгляду на термін, більший ніж передбачений процесуальним законом, пояснюється, наприклад, необхідністю виклику учасників кримінального провадження, які не були залучені до участі у справі судом першої інстанції, або необхідністю забезпечити учасників судового процесу правом на захист, що в залежності від ситуації може забрати певний час. Тому стверджувати про очевидне порушення положень КПК з боку суду в цьому випадку немає підстав.

Водночас, проблемним виявилось питання дотримання графіку розгляду справ. Наприклад, вчасно розпочинались лише 25,0 % засідань, із затримкою до 1 години — 62,3 % засідань.

Розгляд апеляційних скарг на ухвали слідчих суддів у випадках їх призначення наприкінці робочого дня взагалі мав свою «специфіку» (зі слів спостерігачів):

- а) «судовий розгляд, з урахуванням підготовчих дій та перебування судді у нарадчій кімнаті, тривав 3–5 хвилин»;
- б) «звукзапис у таких випадках не здійснювався, про що головуючий робив непомітне для сторонніх розпорядження секретареві судового засідання».

Дана ситуація свідчить про суттєві недоліки в організації та плануванні суддями своєї роботи.

Рекомендації

Державній судовій адміністрації України, Раді суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва — докласти зусиль до забезпечення дотримання графіків проведення апеляційних розглядів та реалізації засади здійснення технічної фіксації судових засідань.

3.2.1. Учасники апеляційного розгляду

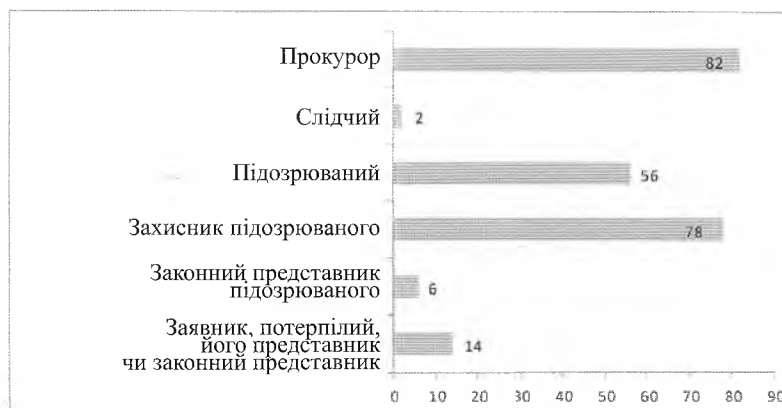
Нижченаведені дані вказують на те, що всі учасники кримінального провадження користувались правом на апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів, і більшою мірою — підозрювані, стосовно яких обрано запобіжний захід — взяття під варту.

Таблиця 3.2-1. Ініціатор апеляції на ухвалу слідчого судді (%)

У більшості випадків розгляд апеляційних скарг відбувався за участю осіб, що подали скаргу, та з викликом інших учасників кримінального провадження.

Таблиця 3.2-2. Присутність учасників апеляційного розгляду (%)

Варто відзначити, що майже чверть судових засідань (26,0 %) проводились у режимі відеоконференції за участю одного з підозрюваних. Однак важливим є те, що в 19,5 % ситуацій спостерігачі вказали на відсутність згоди на це відповідного учасника.

Наведені спостереження вказують на те, що з боку суду спостерігається порушення процесуального закону, яким встановлено, що судові засідання може бути проведено у режимі відеоконференції лише за згодою підозрюваного, який тримається під вартою.

Щодо розгляду скарг на ухвали слідчих суддів за відсутності однієї зі сторін кримінального провадження слід зазначити, що відповідно до статті 405 КПК неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце апеляційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття. Якщо для участі в розгляді в судові засідання не прибули учасники кримінального провадження, участь яких згідно з вимогами цього Кодексу або рішенням суду апеляційної інстанції є обов'язковою, апеляційний розгляд відкладається.

Під час моніторингу спостерігачі мали фіксувати дії суду у випадках неявки учасників, щодо яких було виконано всі процесуальні вимоги їх виклику (доставки).

Так, суд у більшості випадків (55,6 %) переносив слухання на іншу дату, у 27,8 % випадків розгляд було здійснено за відсутності сторони захисту, в 14,7 % випадків — за відсутності сторони обвинувачення.

Відсутність підозрюваного суд пояснював наступними обставинами: необов'язковість його участі — 7,0 % випадків; наявністю письмового клопотання про проведення судового розгляду без його участі — 28,6 % випадків; неможливістю доставлення з СІЗО/ІТТ — 14,2 % випадків; іншими обставинами — 21,1 % випадків. В інших випадках пояснення не оголошувались.

Стосовно відкладення судових засідань в суді апеляційної інстанції слід зауважити, що в таблиці 2-6 наведені наступні причини відкладень: ненадходження від суду першої інстанції матеріалів провадження — у 31,2 % випадків, неявка адвоката — у 23,3 % випадків, неявка прокурора — у 17,6 % випадків, технічні проблеми щодо проведення відеоконференцв'язку — у 7,3 % випадків.

Наведені спостереження підтверджують неналежну організацію роботи місцевих судів, Апеляційного суду м. Києва та Київського СІЗО в частині забезпечення проведення відеоконференцв'язку, а також недобросовісне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків як з боку співробітників органів прокуратури, так і з боку захисників.

Рекомендації

Генеральному прокурору України — вжити заходів щодо належного здійснення прокурорами обов'язків, встановлених діючим КПК, зокрема недопущення випадків відкладення судового розгляду з причин неявки прокурорів у судові засідання.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення участі в судових засіданнях.

Міністерству внутрішніх справ України, Державній пенітенціарній службі України — вжити заходів щодо своєчасної доставки осіб, взятих під варту, до Апеляційного суду м. Києва для їх участі в судових засіданнях.

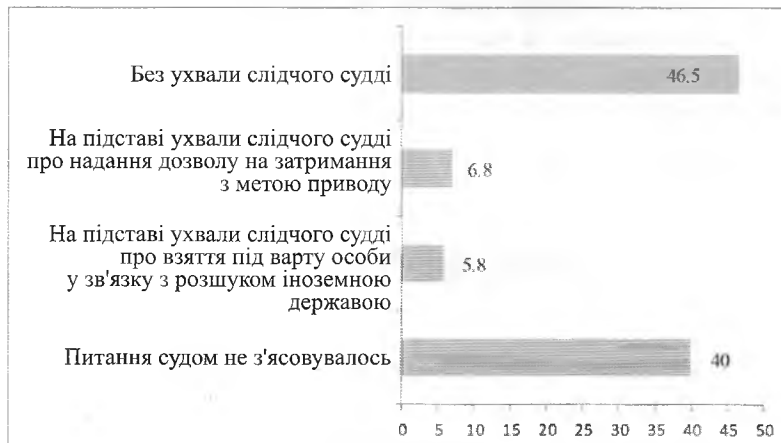
Державній судовій адміністрації України, Державній пенітенціарній службі України, голові Апеляційного суду м. Києва, Київському СІЗО — вжити заходів до належної організації проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції.

Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — у належних випадках ініціювати питання про відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності.

3.2.2. Затримання

Протягом моніторингу спостерігачі потрапляли в судові засідання Апеляційного суду м. Києва, де переглядалась законність ухвал слідчих суддів щодо затримання осіб чи взяття їх під варту.

Таблиця 3.2-3. Підстава затримання підозрюваного (%)

За оцінками спостерігачів:

- у 78,6 % випадків затримання без ухвали судді питання про строк доставлення до слідчого судді апеляційним судом не досліджувалось або це було неможливо визначити з наявних фактів слухання; в інших випадках затримана особа була доставлена в строк до 60 годин;
- у всіх випадках затримання на підставі ухвали слідчого судді особа була доставлена до суду в строк до 36 годин, а якщо це відбувалось у зв'язку з розшуком іноземною державою — до 60 годин (хоча ці дані не можуть бути визнані репрезентативними через незначну кількість релевантних ситуацій);
- у 38,5 % судових слухань в апеляційному суді суд з'ясував у затриманій особі час її фактичного затримання; у деяких випадках підозрюваний заявляв про істотну затримку з доставкою його до слідчого судді; у цих випадках суд реагував наступним чином: а) проігнорував таку заяву — 14,3 %; б) розглянув це зауваження, але

не визнав порушення — 7,2 %; це питання не ставилось або ж це було складно визначити зі змісту слухань — 40 %.

Наведені спостереження вказують на те, що судді Апеляційного суду м. Києва у більшості випадків не вдаються до перегляду ухвал слідчих суддів в частині дослідження слідчими суддями часу фактичного затримання підозрюваного та своєчасного доставлення його до слідчого судді.

За таких обставин викладена ситуація породжує сумніви щодо належного захисту Апеляційним судом м. Києва права на свободу осіб, затриманих чи взятих під варту.

Рекомендації

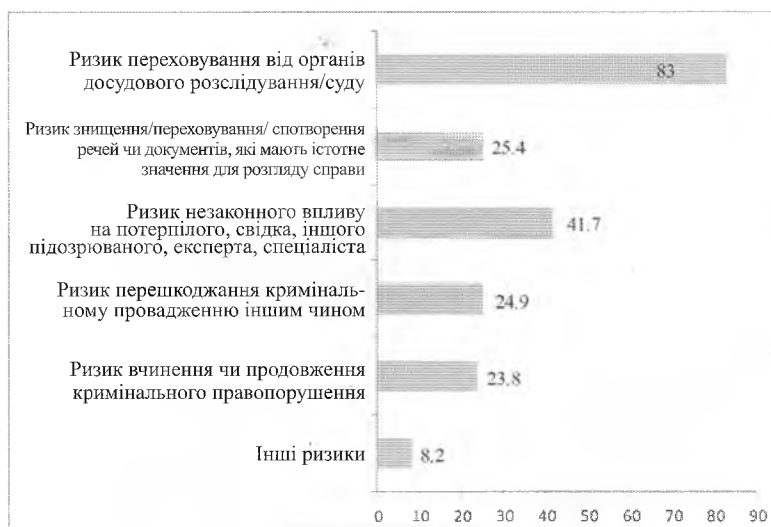
Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва — звернути увагу на те, що під час апеляційного розгляду скарги на ухвалу слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якому передувало затримання особи, необхідно з'ясувати дотримання прав затриманого в частині термінів його ув'язнення та за наявності порушень реагувати відповідно, відновлюючи порушенні права особи.

3.2.3. Застосування запобіжних заходів

Головним аргументом обґрунтування прокурором підозри у вчиненні злочину було посилання на зміст, кваліфікацію та тяжкість злочину (це зафіксовано в усіх випадках оскарження прокурором); лише у 12,9 % випадків додатково було наведено конкретні факти та докази, що підтверджували обґрунтованість підозри.

Наступна таблиця показує оцінку прокурором ризиків, які мали б бути враховані при обранні запобіжного заходу.

Таблиця 3.2-4. Оцінка прокурором ризиків, що мають бути враховані (%)

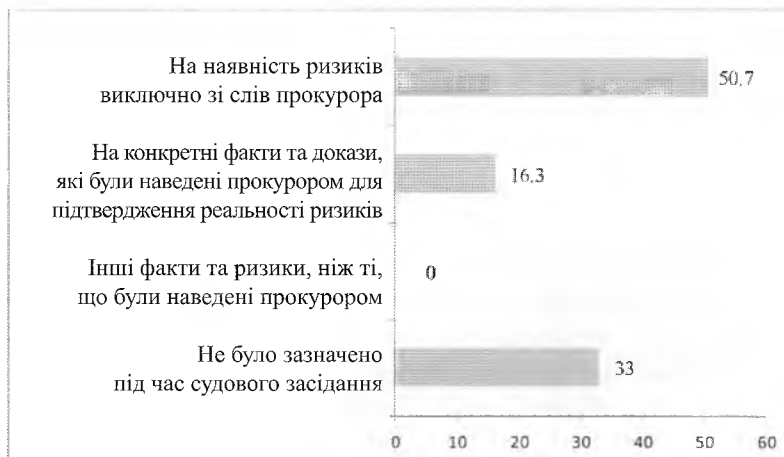

Доведення перелічених вище ризиків здійснювалось переважно з посиланням на сам ризик та тяжкість кримінального правопорушення (86,7 % випадків), рідше — з наведенням конкретних фактів та посиланням на докази, які підтверджують реальність ризику (33,0 % випадків).

Наведені спостереження засвідчують, що прокурори найчастіше продовжують в апеляційному суді обґрунтовувати необхідність застосування запобіжного заходу ризиком переховування від органів досудового розслідування чи суду — у 83 % випадків; ризиком незаконного впливу на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного тощо — у 41,7 % випадків, ризик знищення (переховування, спотворення) речей чи документів, які мають істотне значення для справи — у 25,4 % випадків; ризик перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином — у 23,8 % випадків тощо.

В наступній таблиці відображено позицію суду у випадках, коли виносилось рішення на користь сторони обвинувачення на підставі існування ризиків.

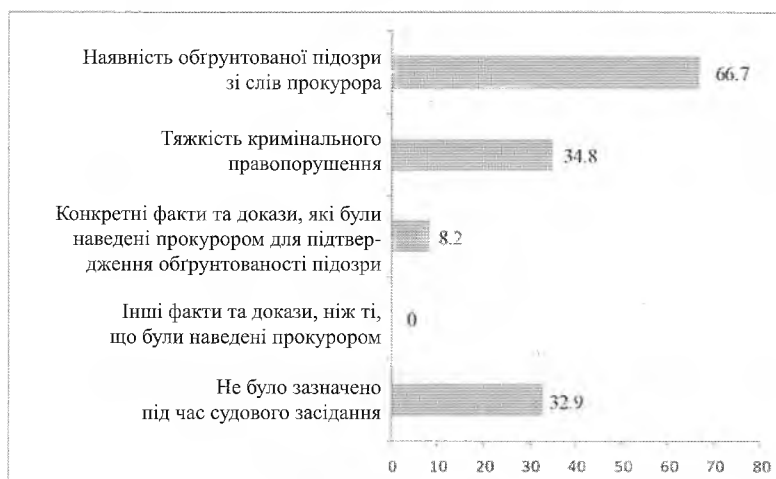
Таблиця 3.2-5. Посилання суду для обґрунтування позиції в частині оцінки ризиків (%)

Показники цієї таблиці свідчать про те, що у 50,7 % випадків спостережень суд лише зі слів прокурора оцінював ступінь наведених ним ризиків і лише у 16,3 % випадків посилання прокурора були підтверджені конкретними фактами чи доказами. При цьому у 33 % випадків апеляційний суд взагалі не зазначив у судовому засіданні про посилання прокурора на наявність ризиків.

Обґрунтування судом рішення про задоволення вимог прокурора наведено в наступній таблиці.

Таблиця 3.2-6. Посилання для обґрунтування задоволення вимог прокурора (%)

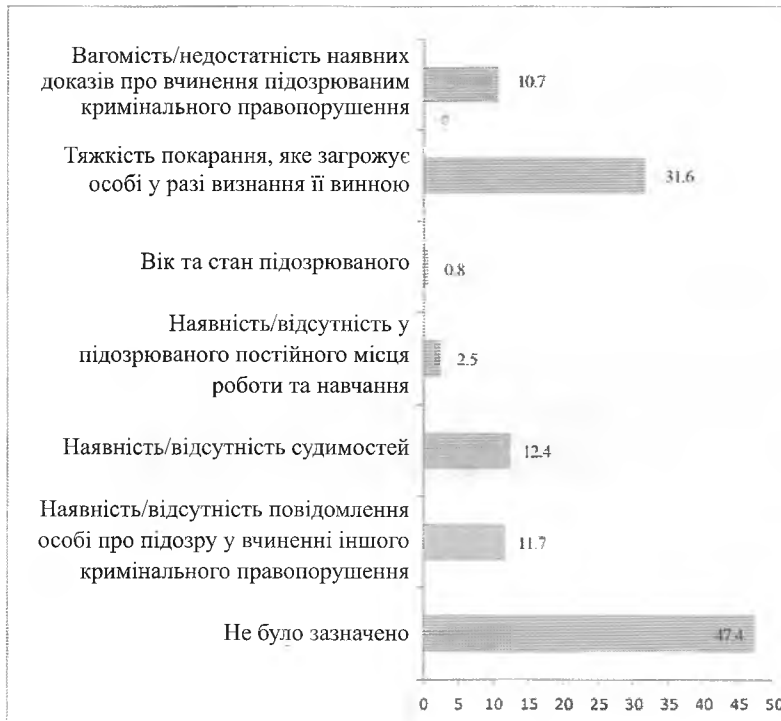

Дані цієї таблиці вказують на те, що Апеляційний суд м. Києва, залишаючи без змін ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу, в основному посилався на наявність обґрунтованої підозри зі слів прокурора — у 66,7 % випадків та на тяжкість кримінального правопорушення — у 34,8 % випадків. При цьому у 32,9 % випадків суд у судовому засіданні взагалі не озвучував підстав, викладених у клопотанні прокурора, для застосування запобіжного заходу.

Таким чином, той факт, що в 30 % спостережень під час апеляційного перегляду ухвал слідчих суддів щодо застосування запобіжного заходу судом апеляційної інстанції не озвучувались ні обґрунтування прокурора про необхідність застосування цього запобіжного заходу, ані ризики, можна дійти висновку, що або прокурор формально ставиться до вимог процесуального закону щодо необхідності обґрунтовувати зазначені клопотання, або ж суд апеляційної інстанції формально здійснює перевірку дотримання слідчим суддею законності й обґрунтованості застосування запобіжного заходу.

Спостерігачі фіксували ступінь врахування апеляційним судом певних обставин, визначених процесуальним законом, для перевірки правильності застосування до особи відповідного запобіжного заходу. Результати наведені у наступній таблиці.

Таблиця 3.2-7. Обставини, які були враховані судом при розгляді апеляційної скарги (%)

Наведені показники вказують на те, що відповідно до статті 178 КПК суд апеляційної інстанції у 31,6 % випадків послався на тяжкість покарання, яке загрожує особі в разі визнання її винною, у 12,4 % випадків — на наявність чи відсутність судимостей, в 11,7 % випадків — на наявність чи відсутність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення, у 2,5 % випадків — на наявність чи відсутність у підозрюваного постійного місця роботи та навчання. Однак у 47,4 % спостережень апеляційний суд жодного разу не послався на обставини, визначені вищевказаною статтею.

Крім того, спостерігачі мали можливість спостерігати за тим, чи розглядав апеляційний суд питання щодо застосування більш м'якого запобіжного заходу, що є обов'язковим при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу. Спостерігачі зазначили, що це питання у 40,0 % випадків взагалі ніким не ставилось; у 27,0 % випадків питання ставилось стороною захисту, але судом не досліджувалось. В інших випадках питання досліджувалось, однак знайшло відображення у рішенні у 24,8 % випадків.

Досить неоднозначною є інформація щодо перевірки правильності визначення застави як альтернативи тримання під вартою:

- у половині релевантних проваджень це питання взагалі не ставилось, в інших випадках розмір застави визначався переважно в наступних розмірах: від 25 до 97 тис. грн. — 26,0 %; більше ніж 365 тис. грн. — 32,0 %. Спостерігачі визнають значну поширеність ситуацій призначення *«абсолютно нереального розміру застави»*. Практично завжди розмір застави обґрунтовувався достатністю відповідного розміру для виконання зобов'язань особи. В якості додаткової об-

ставини суд посилався на рівень доходів особи як на критерій для визначення «реальності застави»;

- в одному з проваджень *«прокурор стверджував, що питання альтернативності застави не могло бути поставлене, оскільки підозрюваний мешкає в АРК»*.

Щодо визначення застави слід зазначити, що частиною третьою статті 183 КПК встановлено, що слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених цим Кодексом. В ухвалі слідчого судді зазначається, які обов'язки з передбачених статтею 194 КПК будуть покладені на підозрюваного, обвинуваченого у разі внесення застави, наслідки їх невиконання, обґрунтовується обраний розмір застави.

Однак спостереження моніторів вказують на те, що суди досить часто або взагалі не визначають розмір застави, що може бути можливим порушенням вищевказаної статті КПК, або умисно вдаються до завищення розміру застави, яку ні підозрюваний, ані його рідні не в змозі оплатити, з метою залишення особи під вартою. У будь-якому випадку спостерігається довільне застосування вказаної норми як слідчими суддями, так і суддями Апеляційного суду м. Києва.

Оскільки відповідно до частини четвертої статті 424 КПК ухвали слідчих суддів після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають, то з огляду на спостереження моніторів можна дійти висновку про існування випадків взяття особи під варту із застосуванням необґрунтовано завищеного розміру застави або взагалі без визначення такої застави.

Рекомендації

Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва — звернути увагу на те, що судові рішення, прийняте за скаргою на ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу або продовження терміну його дії, має бути законним, обґрунтованим, вмотивованим та відповідати вимогам, встановленим КПК України. Особливу увагу слід звернути на необхідність скасування ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у випадку відсутності фактичних даних (доказів), що підтверджують обґрунтованість підозри та тяжкість скоєного кримінального правопорушення. Апеляційним судам необхідно прискіпливо перевіряти розмір застави, що визначена як основний запобіжний захід або як альтернатива триманню під вартою, та у випадку явно нереального розміру застави визначати інший розмір застави. Також апеляційний суд зобов'язаний розглянути питання щодо застосування більш м'якого запобіжного заходу до підозрюваної особи.

3.2.4. Дослідження доказів

Спостерігаючи за судовим розглядом в Апеляційному суді м. Києва, монітори мали можливість оцінити ступінь активності сторін в судовому процесі та забезпечення судом їх змагальності.

Так, спостерігачі стали свідками того, що сторона обвинувачення у більшості випадків не зверталася до суду апеляційної інстанції з клопотаннями щодо необхідності до-

слідження додаткових доказів. Водночас, були зафіксовані випадки, коли прокурори подавали до суду клопотання про виклик свідків (1,5 % випадків), щодо дослідження речових доказів (11,5 % випадків) та щодо дослідження документів (22,2 % випадків), які апеляційним судом були задоволені.

Основним мотивом подачі таких клопотань була необхідність доведення наявності ризиків, що мають враховуватись при обранні запобіжного заходу. Така мотивація була зафіксована у 98 % випадків. При цьому у 5,9 % випадків прокурор вказував на те, що він заявляв відповідні клопотання слідчому судді й вони були відхилені, або на те, що про існування таких доказів йому стало відомо після ухвали слідчого судді.

Слід зазначити, що сторона захисту активніше представляла свою позицію в суді апеляційної інстанції. Так, у 48,2 % випадків адвокати ставили перед судом питання про необхідність дослідження документів, з яких у 43,8 % випадків суд приймав позицію захисту та задовольняв відповідні клопотання. Моніторами також було зафіксовано 12,1 % випадків, коли адвокати зверталися з клопотанням про виклик свідків захисту, з яких у 4,5 % випадків клопотання також були задоволені судом. Окрім того, у 7,4 % випадків суд задовольнив клопотання адвокатів про необхідність дослідження речових доказів.

Мотивація клопотань сторони захисту мала більш складну структуру:

- доведення відсутності обґрунтованої підозри — 16,2 % випадків;
- відсутність ризиків, які мають враховуватись при обранні запобіжного заходу — 44,0 % випадків;
- інші обставини, що мають бути враховані при обранні запобіжного заходу — 32,9 % випадків.

Слід зауважити, що відповідно до статті 404 КПК суд апеляційної інстанції може дослідити докази, які не досліджувались судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується.

Та обставина, що суд апеляційної інстанції більш ніж у 50 % спостережень задовольнив клопотання сторони захисту щодо виклику свідків, витребування документів чи дослідження речових доказів, свідчить про те, що слідчі судді досить часто вдаються до необґрунтованого відхилення вказаних клопотань, що є очевидним порушенням права на захист підозрюваного.

Рекомендації

Голові та судям Апеляційного суду м. Києва, головам та судям районних судів м. Києва — звернути увагу на їхній обов'язок щодо створення необхідних умов для реалізації сторонами кримінального провадження їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків і прийняття за наслідками судового розгляду обґрунтованого та вмотивованого рішення.

3.2.5. Питання недопустимості доказів

Під час апеляційного розгляду сторона захисту в більшості випадків (76,5 %) не ставила перед судом питання про визнання доказів недопустимими. В решті випадків таке питання ставилось, проте апеляційний суд визнав докази недопустимими лише у 2,2 % випадків, посилаючись на порушення передбаченого процесуальним законом порядку їх отримання.

Досить рідкісні випадки порушення перед апеляційним судом питання про визнання доказів, на яких ґрунтувалось рішення слідчого судді, недопустимими та ще більш рідкісні випадки задоволення таких клопотань можна пояснити специфічними функціями та обов'язками, які покладені на слідчого суддю діючим КПК: обов'язок надавати дозвіл на застосування заходів кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів, та на проведення певних слідчих (розшукових) дій, здійснювати контроль за законністю позбавлення особи свободи, розглядати скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора. Більш актуальним це питання є вже на стадії судового провадження, коли сторони кримінального провадження зобов'язані надати суду всі докази, що доводять та підтверджують їхню позицію.

3.2.6. Реалізація засади змагальності

За оцінками спостерігачів, у всіх провадженнях сторони мали рівну можливість порушувати питання щодо дослідження додаткових доказів у справі, коментувати та спростовувати докази, що надавались протилежною стороною, ставити запитання, давати пояснення чи заперечення.

Однак монітори відзначили, що сторони не проявляли особливої активності в апеляційному розгляді проваджень. Наприклад, сторона захисту не мала запитань до сторони обвинувачення — у 73,4 % випадків, а сторона обвинувачення — у 75,6 % випадків.

Отже, в суді апеляційної інстанції сторони мали однакову можливість доводити перед судом свою позицію щодо оскаржуваної ухвали слідчого судді. Певну пасивність сторін можна, знову ж таки, пояснити специфічними питаннями, на вирішення яких уповноважений апеляційний суд щодо розгляду скарг на ухвали слідчого судді.

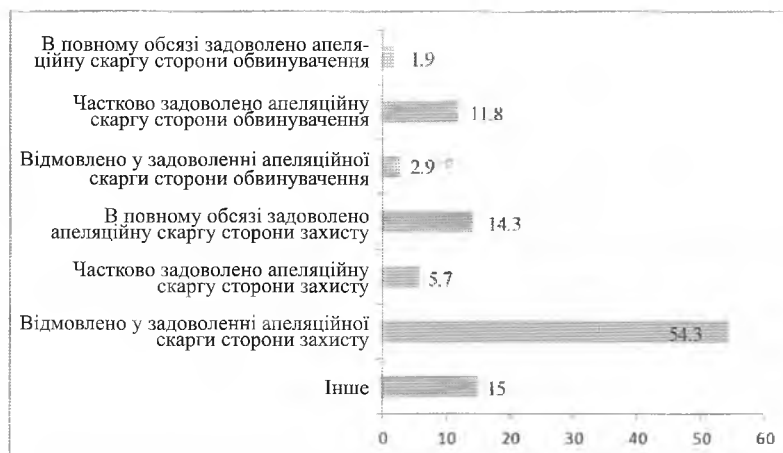
3.2.7. Судові дебати

Спостерігачі не зафіксували випадків обмеження сторін у часі виступу в судових дебатах. Водночас, можливість висловити репліки була зафіксована у 64,5 % випадків, а можливість висловити останнє слово підозрюваному — у 35,64 % випадків.

3.2.8. Винесення та проголошення рішення

Під час спостережень апеляційних проваджень монітори мали можливість бути присутніми в судових засіданнях, коли судом приймалось та проголошувалось судове рішення. Зміст рішення за результатами апеляційного розгляду показує наступна таблиця.

Таблиця 3.2-8. Рішення суду (%)

Наведена інформація вказує на те, що сторона обвинувачення оскаржує ухвали слідчих суддів приблизно у 17 % випадків, з яких у 14 % випадків суд апеляційної інстанції повністю або частково задовольняє апеляційні скарги прокурорів.

Водночас, сторона захисту оскаржує рішення слідчих суддів приблизно у 74 % випадків, з яких лише у 20 % випадків апеляційні скарги адвокатів повністю або частково задовольняються.

Таким чином, у 34 % спостережень суд апеляційної інстанції виявив підстави для скасування ухвал слідчих суддів.

В тих випадках, коли ухвалу слідчого судді було скасовано та постановлено нову ухвалу, суд зазначив у якості підстави для такого рішення наступне:

- неповнота судового розгляду — 12,7 %;
- істотне порушення вимог кримінального процесуального закону — 4,5 %;
- невідповідність висновків суду першої інстанції обставинам справи — 82,8 %.

З огляду на дані моніторингу, відповідно до яких у 35 % випадків судом апеляційної інстанції задоволено клопотання прокурорів про виклик свідків, про дослідження речових доказів та документів, та у 50 % випадків задоволено такі ж клопотання сторони захисту, не є дивним, що у 34 % випадків монітори стали свідками скасування ухвал слідчих суддів.

За повідомленням моніторів, повний текст рішення було проголошено у день слухання у 64,7 % випадків.

Зокрема, під час проголошення рішень про відмову у задоволенні апеляційних скарг адвокатів спостерігачі мали можливість оцінити наявність відповіді суду на аргументи захисту. Так, суд апеляційної інстанції не дав спростувань аргументам адвокатів майже у половині випадків проголошення таких рішень. У чверті таких рішень монітори все ж таки почули необхідне обґрунтування суду, у решті випадків судові рішення було проголошене таким чином, що зрозуміти його обґрунтування не було можливим.

Водночас, необхідно зауважити, що ухвали суду апеляційної інстанції вважаються такими, що не відповідають вимогам статті 419 КПК у випадку відсутності у них оцінки аргументів сторони кримінального провадження.

У 35,3 % випадків монітори були свідками проголошення апеляційним судом лише вступної та резолютивної частин рішення, однак лише у третині випадків суд призначив день оголошення повного його тексту.

Рекомендації

Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на необхідність неухильного дотримання засад кримінального провадження, зокрема законності, забезпечення права на захист, змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів й у доведенні перед судом їхньої переконливості, та прийняття за наслідками судового розгляду обґрунтованого та вмотивованого рішення.

3.3. Підготовче провадження в суді першої інстанції

Відповідно до статті 314 КПК після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження.

Підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду.

Статтею 315 КПК визначений перелік питань, які суд має вирішити у підготовчому провадженні для підготовки справи до судового розгляду: 1) визначає дату та місце проведення судового розгляду; 2) з'ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; 3) з'ясовує питання щодо складу осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; 4) розглядає клопотання учасників судового провадження про: здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування певних речей чи документів; 5) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду.

Протягом дії моніторингу спостерігачами було відвідано 195 підготовчих судових засідань.

Спостерігачам було досить складно визначити, в межах якого строку з дня надходження обвинувального акту (клопотань), суд проводить судовий розгляд: 59 % спостерігачів зазначили, що «це не було зазначено під час судового розгляду»; 14,8 % вважають, що це було «в межах 5 днів»; 11,5 % — «в межах 15 днів»; 13,9 % — «понад 15 днів».

Значна кількість засідань (13,9 %) не розпочинались та були відкладені з призначенням наступного засідання: на наступний день — 36,4 %; через 2–5 днів — 18,6 %; через 6–10 днів — 18,2 %; через 10–30 днів — 27,1 %.

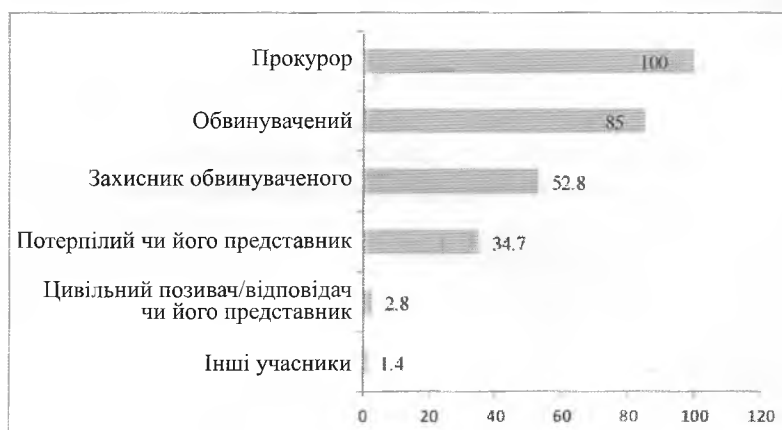
3.3.1. Учасники підготовчого провадження

Згідно зі статтею 3 КПК учасниками судового провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також інші особи, за клопотанням або скаргю яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження.

Відповідно до статті 314 КПК підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду. Після виконання вимог, передбачених статтями 342–345 цього Кодексу, головуєчий з'ясовує в учасників судового провадження їхню думку щодо можливості призначення судового розгляду.

Нижче наведено структуру учасників підготовчого провадження, судовий розгляд яких було розпочато та на яких були присутні монітори.

Таблиця 3.3-1. Присутність учасників підготовчого провадження (%)

З наведеної таблиці вбачається, що у третині випадків підготовче судове засідання відбувається за участі сторін кримінального провадження та інших учасників судового розгляду.

Водночас, у решті випадків у судові засідання частіше не з'являлись потерпілі (65,3 %) та адвокати (47,2 %). У 15 % випадків не з'являлись або не були доставлені обвинувачені.

Відсутність адвокатів та потерпілих може пояснюватись або неналежним їх повідомленням про судове засідання, або наявністю певних причин їх відсутності, про що вони мали заздалегідь повідомити суд. Щодо обвинувачених, то у разі їх тримання під вартою відповідальність за їх доставку до суду несуть відповідні підрозділи МВС та ДПСУ.

Спостерігачі фіксували дії суду за відсутності учасників, щодо яких було виконано всі вимоги щодо їх виклику (доставки). Отримані результати є достатньо суперечливими, ос-

кільки спостерігачі не завжди могли отримати повну інформацію щодо статусу присутніх та причин відсутності інших учасників.

Суд у третині випадків (35,3 %) переносив слухання на іншу дату, хоча у 41,2 % випадків розгляд було здійснено за відсутності сторони захисту, а у 23,5 % — за відсутності інших учасників.

Окремо спостерігачі оцінювали ситуацію відсутності обвинуваченого, який не перебував під вартою, але не з'явився в судове засідання. Дії суду в таких випадках були наступними: проводив засідання за його відсутності — 14,8 %; відклав засідання на іншу дату — 28,5 %; виніс ухвалу про привід — 15,3 %.

З огляду на зазначені спостереження можна дійти висновку, що суд в непоодиноких випадках всупереч статті 314 КПК проводив підготовче судове засідання за відсутності учасників кримінального провадження, присутність яких є обов'язковою. Це, в свою чергу, безперечно може вплинути на якість і належність подальшого судового розгляду, оскільки питання, які суд відповідно до статті 315 КПК мав розглянути у підготовчому судовому засіданні, були вирішені без врахування думки та позиції відсутнього учасника.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Києва — приділити увагу суворому дотриманню норм кримінального процесуального закону в частині забезпечення реалізації права на особисту участь в судовому провадженні учасників кримінального провадження, в тому числі на стадії підготовчого провадження.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення їх участі в судових засіданнях.

Міністерству внутрішніх справ України, Державній пенітенціарній службі України — вжити заходів щодо своєчасної доставки осіб, взятих під варту, до судів м. Києва для їх участі в судових засіданнях.

3.3.2. Процедурні питання

Згідно зі статтею 314 КПК після виконання вимог, передбачених статтями 342–345 цього Кодексу, головує в учасників судового провадження їхню думку щодо можливості призначення судового розгляду.

Крім того, відповідно до статті 315 КПК під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим.

Спостерігачі дали наступну характеристику підготовчих судових засідань:

- у більшості випадків (89,2 %) головуючий суддя з'ясовував в учасників підготовчого провадження їхню думку щодо можливості призначення судового розгляду; у переважній більшості прокурори не подавали суду будь-яких доказів обвинувачення; лише у 5,2 % випадків сторона обвинувачення подала суду такі докази і суд їх прийняв; ще в 1,8 % випадків суд такі докази не прийняв; при цьому сторона захисту самостійно не заперечувала проти подання стороною обвинувачення доказів під час підготовчого провадження; були зафіксовані випадки (14,5 %), коли спостерігачі помічали, що у суд вже мав усі зібрані стороною обвинувачення докази винуватості обвинуваченого у своєму розпорядженні ще до початку судового засідання;
- лише у 17,7 % випадків розглядалось питання про запобіжний захід. При цьому в більшості із зазначених випадків ініціатором продовження тримання під вартою був прокурор. У третині ситуацій питання про запобіжний захід розглядалось з ініціативи суду, в іншій третині — за клопотанням захисників. В окремих випадках це питання порушувалось потерпілим. Суд за наслідками розгляду цього питання здебільшого задовольняв клопотання прокурора і відхиляв клопотання адвокатів. Зафіксовано лише один випадок, коли суд застосував більш м'який запобіжний захід.
- За оцінками спостерігачів в 98,8 % випадків сторони мали однакові можливості прокоментувати позицію та відповісти на аргументи протилежної сторони. При цьому монітори звернули увагу, що у 7,3 % випадків суд не відреагував на всі питання, що порушувались обвинуваченим (його представником), потерпілим.

З наведених спостережень найбільш привертає увагу той факт, що у понад 80 % випадків спостережень за підготовчим судовим засіданням жоден з учасників кримінального провадження не порушував перед судом питання щодо продовження, зміни чи навіть скасування запобіжного заходу, обраного обвинуваченому.

Це може свідчити як про неналежне виконання своїх обов'язків прокурором, невикористання процесуальних прав захисником, так і про нездійснення судового контролю за підставами позбавлення обвинуваченого свободи.

Рекомендації

Головам та суддям районних судів м. Кієва — посилити судовий контроль за строками тримання під вартою обвинувачених та наявністю підстав для продовження цих строків.

Генеральній прокуратурі України — вжити заходів до належного використання прокурорами їхніх процесуальних прав і виконання їхніх професійних обов'язків, в тому числі щодо забезпечення виконання вимог КПК в частині реалізації права особи на свободу та особисту недоторканність.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного використання адвокатами їхніх процесуальних прав і виконання їхніх професійних обов'язків, покликаних на захист прав, свобод та інтересів підозрюваного, обвинуваченого.

3.3.3. Винесення та проголошення рішення суду

Відповідно до статті 314 КПК у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 1) затвердити угоду або відмовити у затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування; 2) закрити провадження за наявності визначених підстав; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідсудності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Статтею 316 КПК встановлено, що судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення.

Спостерігаючи за даним видом проваджень, монітори повідомили, що майже у третині випадків підготовче провадження тривало декілька судових засідань, а тому будь-яких рішень суд у таких випадках не приймав.

В іншій третині випадків підготовче засідання закінчилось прийняттям рішення про призначення кримінального провадження до судового розгляду. Однак у більшості випадків судовий розгляд розпочинався пізніше 10 днів з дня ухвалення рішення про його призначення.

Однак у 43 % випадків монітори стали свідками прийняття судом рішення про повернення обвинувального акта прокурору через допущені ним недоліки, що вказує на недотримання прокурорами вимог КПК в частині оформлення обвинувальних актів. Зокрема, типовими були ситуації, коли в судовому засіданні з'ясовувалось, що обвинувальний акт повертався судом вже декілька разів і кожного разу прокурор частково усував недоліки, які раніше були визначені судом.

Щодо масових випадків повернення обвинувальних актів прокурорам слід зауважити, що спостереження моніторів у даному питанні співпали із спостереженнями Уповноваженого з прав людини. Так, ще в 2013 році у Щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини за 2013 рік наголошувалось на тому, що через системне порушення прокурорами вимог КПК щодо належного оформлення обвинувальних актів, період передачі обвинувального акта від прокуратури до суду може тривати понад один рік, що, у свою чергу, створює підґрунтя для необґрунтованої тривалості кримінального провадження та необґрунтованого позбавлення особи свободи, а отже, й для прийняття Європейським судом з прав людини у майбутньому чергового рішення проти України.

Рекомендації

Раді судів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії судів України, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на неналежну організацію та планування ними судового розгляду кримінальних проваджень.

Генеральній прокуратурі України — вжити системні заходи щодо підвищення рівня підготовлюваних прокурорами обвинувальних актів, що унеможлиблювало б невинувдане затягування судового розгляду та загалом порушення розумних строків судового провадження у кримінальному процесі.

3.4. Судове провадження на підставі угод

Чинним КПК запроваджено можливість укладення у кримінальному провадженні таких угод: угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим й угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості (стаття 468 КПК).

Відповідно до статті 469 КПК угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого.

Згідно зі статтею 474 КПК, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду.

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Перед ухваленням рішення про затвердження зазначених угод суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого чи потерпілого, чи цілком він розуміє зміст та наслідки укладення такої угоди. При цьому суд також має окремо роз'яснити обвинуваченому його право на справедливий судовий розгляд, право на захист, інші важливі обставини, які він має знати перед затвердженням такої угоди.

Відповідно до статей 394, 424 КПК невиконання цієї вимоги є підставою для скасування в апеляційному або касаційному порядку вироку, ухваленого на підставі угоди.

Крім того, суд зобов'язаний переконатися в судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди в разі необхідності суд має право витребувати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб та опитувати їх.

Мали місце 78 спостережень судового провадження на підставі угод. В узагальненні, проведеному Апеляційним судом м. Києва, зазначено, що в другому півріччі 2013 року — першому кварталі 2014 року судами міста в середньому за квартал розглядалось 250 проваджень на підставі угод⁴. На підставі цих даних можна зробити припущення, що спостереженнями було охоплено приблизно 15 % відповідних проваджень.

Предметна структура проваджень, що були предметом спостережень, має наступний вигляд:

- угода про примирення — 68,6 %;
- угода про визнання винуватості — 31,4 %.

⁴ Узагальнення здійснення судами м. Києва судового провадження на підставі угод за період другого півріччя 2013 — першого кварталу 2014 років, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/28/>.

Якщо порівняти ці дані зі статистичними даними щодо видів угод, що розглядалися судами м. Києва в першому кварталі 2014 року (всього 250, з них про примирення — 111, про визнання винуватості — 139)⁵, то помітно, що спостерігачі мали менше змоги провести спостереження за провадженнями на підставі угод про визнання винуватості.

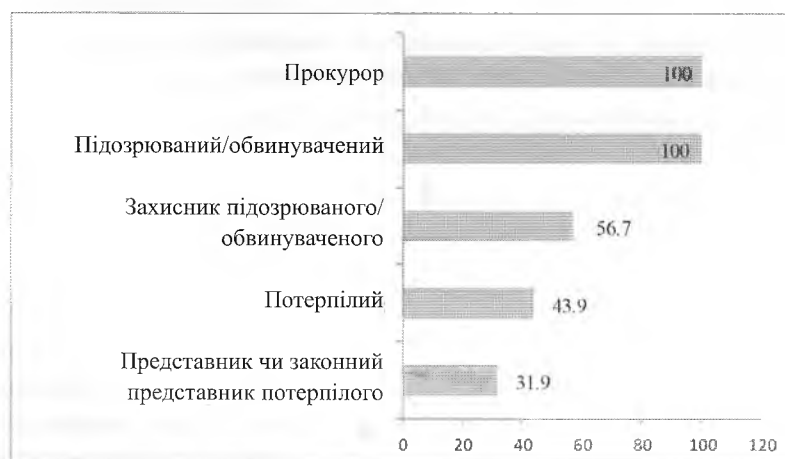
Це можна пояснити, зокрема, тим, що провадження на підставі угод, за оцінками моніторів, загалом характеризуються «невною таємничістю» та «відсутністю достатньої інформації». Щодо угод про визнання винуватості, то ці провадження взагалі судом розглядаються «за зачиненими дверима» і потрапити на них досить складно.

За результатами спостережень найчастіше (72,3 % випадків) угоди укладаються на стадії підготовчого провадження, рідше (27,7 %) — в процесі розгляду справи по суті.

3.4.1. Учасники судового провадження на підставі угод

Нижче наведено структуру учасників провадження на підставі угод (за даними спостережень).

Таблиця 3.4-1. Присутність учасників провадження на підставі угод (%)

Показники таблиці вказують на те, що у 34,3 % випадків адвокати не з'явилися у судові засідання, де мало розглядатись провадження на підставі угоди. Відсутність адвоката можна пояснити або його незалученням взагалі, або неповідомленням його в установленому порядку, або існуванням об'єктивних причин, про які він мав би попередити суд завчасно. Якщо ж затвердження угоди відбулось за відсутності адвоката, який брав участь у провадженні, то це може бути розцінено, як порушення права на захист.

⁵ Узагальнення здійснення судами м. Києва судового провадження на підставі угод за період другого півріччя 2013 — першого кварталу 2014 років, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/28/>.

3.4.2. Процедурні питання

Спостерігачі звернули увагу на такі риси судового розгляду проваджень на підставі угод:

- в поданні доказів на обґрунтування укладеної угоди активність сторін була різною: якщо сторона обвинувачення подавала докази у 61,4 % випадків, то сторона захисту — лише в 25,6 %; у 15,7 % випадків суд з власної ініціативи витребував докази на обґрунтування укладеної угоди;
- в усіх випадках укладення угод суд з'ясовував у підозрюваного (обвинуваченого), чи добровільно він прийняв таке рішення; у потерпілого це питання з'ясовувалось лише у 62 % проваджень;
- для з'ясування добровільності укладення угоди суд витребував документи, викликав і допитував осіб у 38,5 % проваджень;
- спостерігачі зафіксували лише декілька випадків (7,2 %), коли суд запитував в обвинуваченого, чи мав він можливість обговорити угоду зі своїм захисником;
- під час розгляду угод про визнання винуватості монітори стали свідками непоодиноких випадків прямих погроз з боку прокурора, який вимагав від обвинуваченого підписати вказану угоду без будь-яких змін, при цьому суд на ці обставини жодним чином не реагував.

Нижче наведені дані, що розраховані в залежності від кількості проваджень на підставі угод (за видами), що були предметом спостережень.

3.4.3. Угода про примирення

Таблиця 3.4-2. З'ясування судом правильності розуміння обвинуваченим суттєвих рис провадження (%)

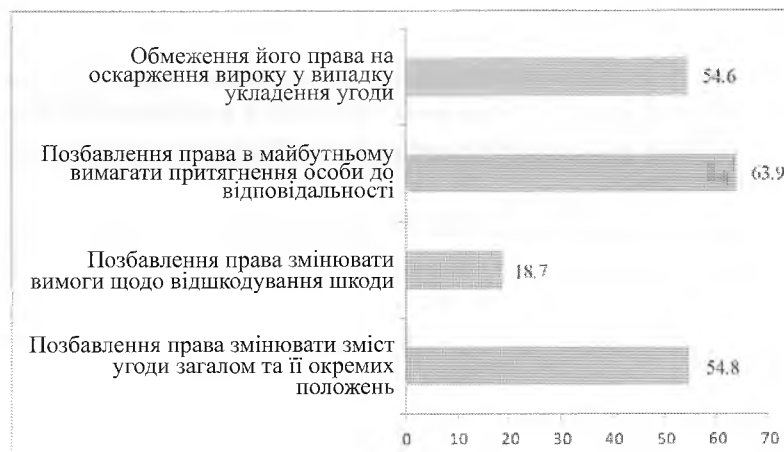

Наведені спостереження свідчать, що суд майже в усіх випадках з'ясовував в обвинуваченого, чи цілком він розуміє зміст угоди про примирення та її окремих положень.

Однак лише у 21,1 % випадків суд повністю виконав вимоги статті 474 КПК — з'ясував в обвинуваченого, чи розуміє він, що має право на справедливий судовий розгляд з використанням усіх процесуальних прав, передбачених КПК, чи розуміє наслідки укладення цієї угоди, характер обвинувачення та вид покарання, який буде до нього застосований у разі затвердження судом такої угоди.

Цей показник свідчить про те, що у решті 78,9 % досліджених моніторами випадків укладення угод про примирення ці угоди мають перспективу бути скасованими судом апеляційної інстанції, оскільки нез'ясуванням судом в обвинуваченого перелічених вище обставин відповідно до статей 394, 424 КПК є підставою для скасування вироку, ухваленого на підставі такої угоди.

Таблиця 3.4-3. З'ясуванням судом правильності розуміння потерпілим суттєвих рис провадження (%)

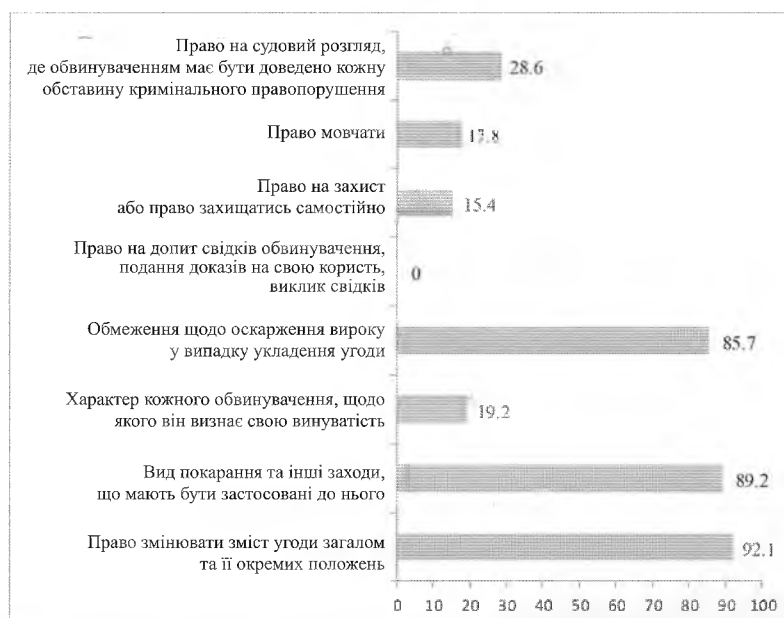

Відповідно до наведених показників лише у 54 % випадків суд з'ясував у потерпілого, чи розуміє він наслідки укладення та затвердження угоди про примирення.

Отже, вироки, ухвалені на підставі угод про примирення у решті 46 % випадків, мають перспективу бути скасованими в апеляційному порядку у зв'язку з недотриманням судом вимог частини п'ятої статті 474 КПК.

3.4.4. Угода про визнання винуватості

Таблиця 3.4-4. З'ясуванням судом правильності розуміння обвинуваченим суттєвих рис провадження

Дані цієї таблиці вказують на те, що суд у переважній більшості випадків з'ясував в обвинуваченого його розуміння змісту угоди про визнання винуватості та її окремих положень, наслідків укладення та затвердження угоди; роз'яснював вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження судом такої угоди.

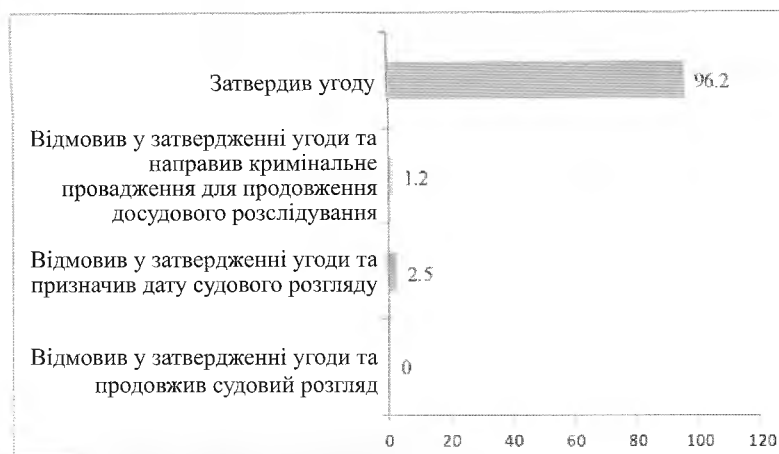
Водночас, у понад 70 % випадків суд всупереч вимогам частини четвертої статті 474 КПК не роз'яснив обвинуваченому його право на справедливий судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожна обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачували; не роз'яснив, що обвинувачений під час судового розгляду має право мовчати та мати захисника, в тому числі безоплатного, а також має право допитати свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь. Крім того, суд не роз'яснив обвинуваченому характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим.

Все це свідчить про те, що вироки, ухвалені судом на підставі таких угод, є такими, що постановлені з порушенням процесуального закону, а отже, можуть бути скасовані в апеляційному та касаційному порядках.

3.4.5. Винесення та проголошення рішення

За результатами судового розгляду суди у переважній більшості затверджували згадані угоди. Хоча монітори засвідчили, що були випадки, коли суд відмовляв у затвердженні угоди та повертав кримінальне провадження для продовження досудового розслідування або продовжував судовий розгляд.

Таблиця 3.4-5. Рішення (%)

Отримані дані узгоджуються із загальною статистикою та результатами узагальнень: в першому кварталі 2014 р. в судах м. Києва було відмовлено в затвердженні угод лише у 18 провадженнях (з 250).

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на перелік обов'язків, встановлених статтею 474 КПК, яких суд має дотримуватись під час судового провадження на підставі угод, а також обов'язку створювати необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Генеральній прокуратурі України — довести до відома прокурорів про неухильне дотримання вимоги статті 474 КПК щодо укладення угоди у добровільному порядку.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення участі в судових засіданнях.

3.5. Судовий розгляд по суті (перша інстанція)

Після вирішення питань, визначених статтею 315 КПК, суд призначає судовий розгляд.

На початку судового розгляду (судових засідань) головуючим суддею та секретарем судового засідання проводяться певні підготовчі дії, встановлені статтями 342–346 КПК.

Судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акта в повному обсязі, та короткий виклад цивільного позову, якщо його пред'явлено обвинуваченому.

Після цього головуючий роз'яснює обвинуваченому суть обвинувачення, з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження, розглядає клопотання учасників судового процесу.

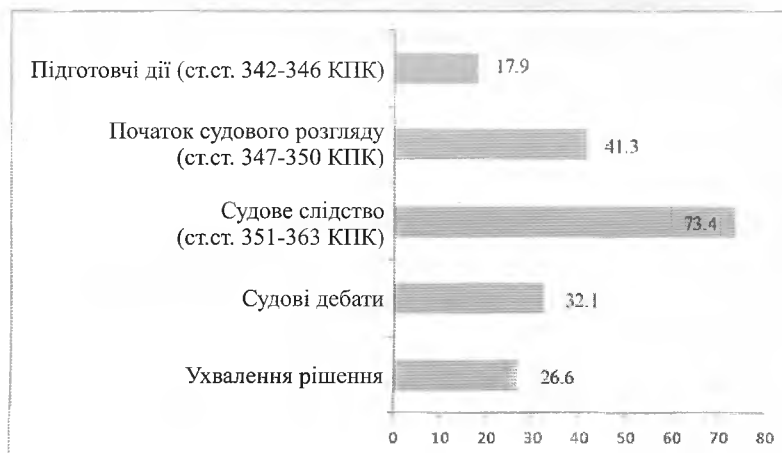
По завершенню цих дій головуючий розпочинає допит обвинуваченого, свідків, потерпілого та інших учасників провадження. Далі суд досліджує речові докази, документи та звуко- і відеозаписи. Після закінчення з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами суд переходить до судових дебатів. Після дебатів суд надає обвинуваченому останнє слово, після чого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, про що головуючий оголошує присутнім у залі судового засідання.

Було проведено 544 спостереження за судовими засіданнями у період від 1 липня 2014 року до 10 лютого 2015 року, що дозволяє оцінювати отримані результати як достатньо репрезентативні за ключовими показниками дослідження.

Для інтерпретації отриманих даних суттєве значення має врахування того, що спостерегачі були присутніми лише на одному судовому засіданні судового провадження. За даними спостережень більше третини засідань (43,5 %) відкладались з призначенням наступного засідання: на наступний день — 13,4 %; через 2–5 днів — 4,9 %; через 6–10 днів — 22,0 %; через 10–30 днів — 52,1 %, більше 30 днів — 9,0 %. Ці обставини створили ризик «фрагментизації» та неповноти даних. З метою часткової нейтралізації цієї методичної проблеми в аналізі було використано додатковий показник — етап судового розгляду кримінального провадження.

Наступна таблиця показує розподіл проведених спостережень за етапами судового розгляду кримінального провадження.

Таблиця 3.5-1. Етапи судового розгляду кримінального провадження, що були предметом спостереження (%)

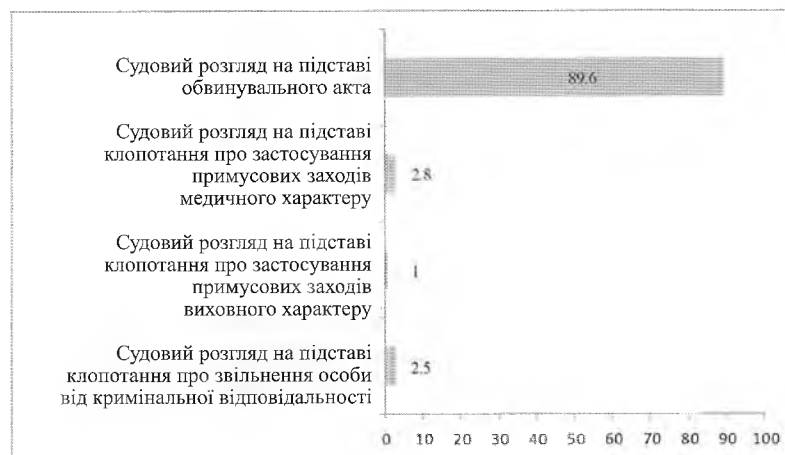

Наведені дані показують, що результати спостережень дають достатнє уявлення про реальний перебіг судового розгляду на всіх етапах.

Оскільки судове слідство є найбільш тривалою стадією судового розгляду, яка може тривати навіть не один рік, то зрозуміло, що монітори найчастіше потрапляли саме на ті судові засідання, де проводилось судове слідство.

Результати спостережень стосуються переважно судових проваджень на підставі обвинувального акту, що загалом відповідає структурі проваджень за даними статистичної звітності.

Таблиця 3.5-2. Тип провадження (%)

З наведеної таблиці вбачається, що суди здебільшого розглядають кримінальні провадження, в яких складено обвинувальний акт.

Хоча у 2,5 % випадків монітори стали свідками розгляду судами клопотань прокурорів про звільнення осіб від кримінальної відповідальності.

3.5.1. Учасники судового розгляду

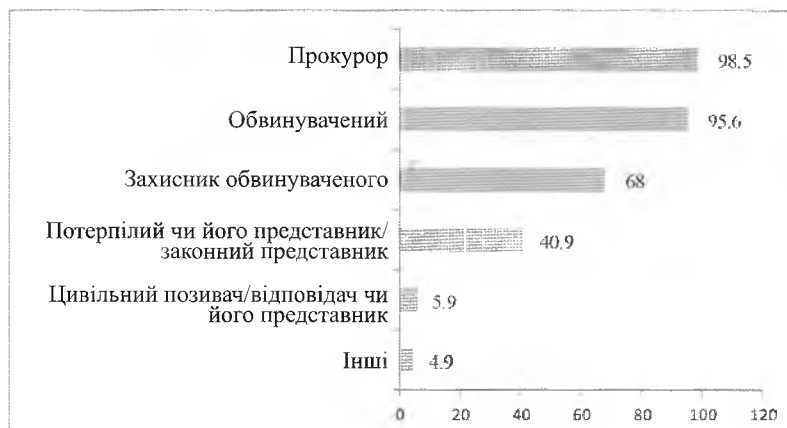
Як зазначалось вище, відповідно до статті 3 КПК учасниками судового провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження.

Відповідно до статті 318 КПК судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених цим Кодексом. У судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження.

Згідно зі статтями 323–327 КПК у разі неявки учасників судового провадження, участь яких є обов'язковою, суд призначає дату нового судового засідання та вживає заходів до прибуття їх до суду.

Склад учасників судового розгляду відтворює наступна таблиця.

Таблиця 3.5-3. Учасники судового розгляду (%)

Показники цієї таблиці вказують на те, що судовий розгляд у більшості випадків відбувається за участю сторін кримінального провадження.

Під час моніторингу спостерігачі фіксували дії суду при відсутності учасників, щодо яких було виконано всі вимоги щодо їх виклику (доставки). Так, суд у 43,5 % випадків переносив слухання на іншу дату; у 35,3 % випадків розгляд було здійснено за відсутності сторони захисту; у 5,9 % випадків — за відсутності прокурора.

Найчастіше відсутність обвинуваченого суд пояснював неможливістю доставлення його із СІЗО — 66,7 %; в окремих випадках (12,3 %) — необов'язковістю його участі; в 16,3 % випадків — іншими обставинами. В багатьох випадках інформація про причини відсутності не оголошувалась.

Отже, наведені спостереження дають підстави стверджувати про ймовірність випадків порушення процесуального закону з боку суддів щодо проведення судових засідань за відсутності учасників, участь яких є обов'язковою.

Рекомендації

Міністерству внутрішніх справ України, Державній пенітенціарній службі України — вжити заходів щодо своєчасної доставки осіб, взятих під варту, до судів м. Києва для їх участі у судових засіданнях.

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на вимоги статей 318, 323-327 КПК щодо проведення судового розгляду кримінальних проваджень за обов'язкової участі його сторін та інших учасників, участь яких визнана судом обов'язковою.

Генеральній прокуратурі України — довести до відома прокурорів необхідність належного виконання прокурорами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення участі у судових засіданнях.

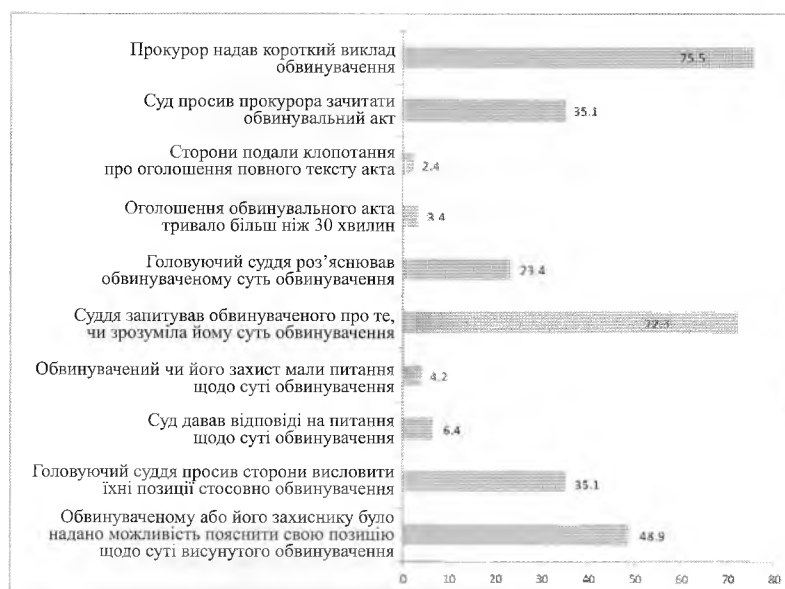
Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення участі у судових засіданнях.

3.5.2. Оголошення обвинувального акта

Відповідно до статті 348 КПК після оголошення обвинувачення головуючий суддя, зокрема, роз'яснює обвинуваченому суть обвинувачення й запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання.

Результати спостережень стадії оголошення обвинувального акта відображені в наступній таблиці, де показана питома вага проваджень, в яких спостерігачі зафіксували певні дії суду.

Таблиця 3.5-4. Обставини оголошення обвинувального акта (%)

В сукупності показники цієї таблиці дають певну картину перебігу початку судового розгляду.

Однак з усіх показників заслуговує на увагу показник щодо роз'яснення обвинуваченому головуючим суддею суті обвинувачення — лише у 23,4 % випадків головуючий суддя виконав вимогу статті 348 КПК щодо вказаного роз'яснення.

Крім того, не можна не помітити суттєве порушення кримінального процесуального закону в частині з'ясування позицій сторін щодо обсягу доказів, які підлягають дослідженню під час судового розгляду. Адже лише в 43,6 % випадків суд просив сторони висловити їхні позиції з цього питання.

Рекомендації

Раді судів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії судів України, головам та суддям районних судів м. Києва — взяти до відома вимогу статті 348 КПК щодо необхідності роз'яснювати обвинуваченому суть пред'явленого обвинувачення.

3.5.3. Дослідження доказів та реалізація засади змагальності

Слід нагадати, що однією із загальних засад кримінального провадження є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості.

Згідно зі статтею 315 КПК ще на стадії підготовчого провадження з метою підготовки до судового розгляду суд, зокрема, розглядає клопотання учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту та витребування певних речей чи документів.

Статтею 349 КПК встановлено, що після оголошення обвинувального акта головуючий з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені.

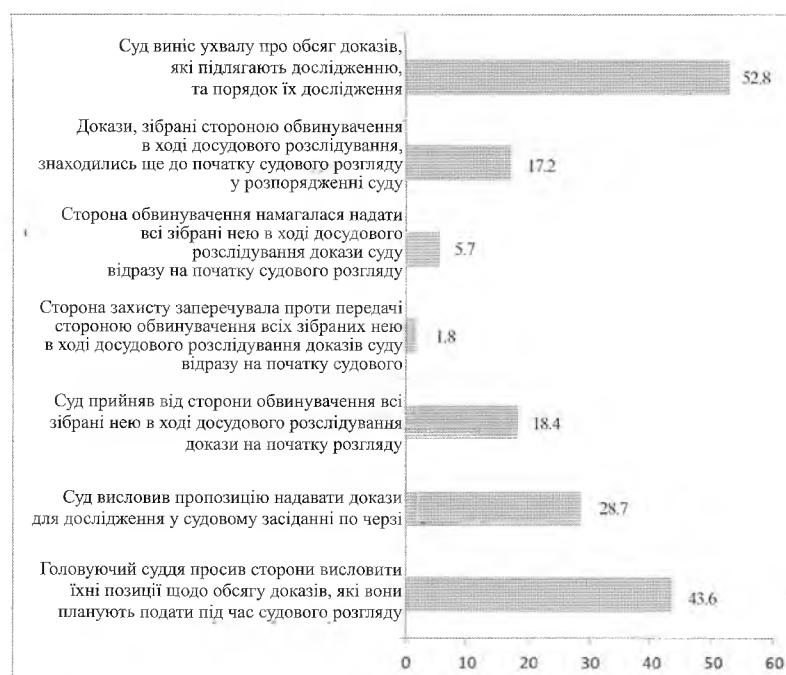
Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Згідно зі статтею 92 КПК обов'язок доказування обставин кримінального правопорушення покладається на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках, — на потерпілого.

Відповідно до статті 93 КПК збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом.

Результати спостережень початкової стадії дослідження доказів відображені у наступній таблиці, де показана питома вага проваджень, в яких спостерігачі зафіксували певні дії суду.

Таблиця 3.5-5. Обставини початкової стадії дослідження доказів (%)

Інформація, викладена у цій таблиці, вказує на те, що лише у 52,8 % випадків спостережень суд на початку судового розгляду розглядав питання про обсяг доказів, які підлягають дослідженню, та про порядок їх дослідження, про що судом виносилась окрема ухвала. У решті випадків спостережень таких рішень судом не було прийнято, що свідчить про недотримання судом положень статті 349 КПК.

Також наведені показники вказують на активну позицію прокурорів щодо подання суду доказів обвинувачення, зібраних під час досудового розслідування, та пасивність адвокатів і відсутність з їхнього боку спроб надати суду докази на захист обвинуваченого.

За оцінками спостерігачів, у всіх провадженнях сторона захисту не мала суттєвих перешкод з боку суду коментувати та спростовувати докази, що надавались стороною обвинувачення. Однак спостерігачі відзначили досить низьку активність сторони захисту, яка, зокрема, полягала в тому, що майже у половині ситуацій (42,3 %) було відсутнє прагнення адвокатів давати будь-які пояснення чи коментарі щодо позиції сторони обвинувачення. Ще більш низька активність сторони захисту була в частині подання заперечень проти дослідження доказів, які подавались прокурором. Такі заперечення були зафіксовані лише в 16,9 % ситуацій.

У переважній більшості сторони також мали можливість ставити одна одній запитання, хоча були випадки, коли суд обмежив сторону захисту (3,4 % випадків) та сторону обвинувачення (1,1 % випадків) у реалізації цього права. У тих випадках, коли сторони ставили запитання, їхня активність була такою: сторона захисту мала запитання у 56 % випадків, сторона обвинувачення — у 29,7 % випадків.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Кисва — звернути увагу на дотримання процедури судового розгляду, забезпечення сторонам рівних процесуальних можливостей, зокрема вимог щодо початку судового розгляду в частині визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження.

Генеральній прокуратурі України — довести до відома прокурорів про неухильне дотримання вимоги кримінального процесуального закону щодо порядку подання та дослідження доказів під час судового розгляду, необхідності ефективної реалізації функції обвинувачення.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, а саме в частині активної реалізації функції захисту щодо дотримання процесуального порядку подання та дослідження доказів під час судового розгляду, а також в частині заявлення заперечень щодо подання стороною обвинувачення недопустимих та неналежних доказів.

3.5.3.1. Допит обвинуваченого

Статтею 351 КПК визначений порядок допиту обвинуваченого, який починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями. Крім того, головуючий має право протягом усього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

Стосовно допиту обвинуваченого (таку процесуальну дію було зафіксовано майже у третині спостережень) спостерігачі зазначили наступне:

- у більшості випадків (85,3 %) суд запитував в обвинуваченого, чи бажає він дати показання;
- рідше суд нагадував обвинуваченому про його право на мовчання (це було зафіксовано у 46,7 % випадків);
- у 89,3 % випадків обвинувачений давав показання.

Статтею 94 КПК встановлено, що суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Згідно з КПК показання обвинуваченого, в тому числі такі, якими він визнає вину в скоєнні кримінального правопорушення, отримані під час досудового розслідування, не є доказом у суді, а тому вони не можуть братись до уваги під час судового розгляду.

В більшості проваджень (78,3 % усіх проваджень, де була відображена стадія дослідження доказів) визнання обвинуваченим своєї вини, отримане під час досудового розслідування, не використовувалось прокурором як елемент доказування.

Однак у 10,4 % випадків було зафіксоване таке посилення на визнання обвинуваченим своєї вини, але ні суд, ані захист жодним чином на це не відреагували. Ще в 9,4 % випадків — захист висловив свої заперечення. І лише в 1,9 % ситуацій суд відхилив посилення сторони обвинувачення на таке визнання вини.

Наведені спостереження вказують на те, що інколи сторона обвинувачення, як це було за часів КПК від 1960 р., намагається довести винуватість обвинуваченого саме його показаннями, отриманими під час досудового розслідування. Однак у цих випадках настоює не стільки сам факт спроб прокурорів довести обвинувачення саме таким способом, скільки пасивність суду і, більшою мірою, адвокатів, які взагалі не реагують на зазначені спроби та не озвучують своїх заперечень щодо таких доказів.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на необхідність суворого дотримання норм КПК в частині допустимості доказів, що підлягають дослідженню під час судового розгляду.

Генеральній прокуратурі України, Міністерству внутрішніх справ України, іншим органам досудового розслідування — вжити заходів до належного виконання слідчими, прокурорами обов'язку доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині здійснення ефективного захисту інтересів обвинувачених, в тому числі шляхом заявлення заперечень у випадку порушення процесуального закону стороною обвинувачення, судом чи іншими учасниками судового провадження.

3.5.3.2. Виклик та допит свідків

Як вже зазначалось, відповідно до статті 315 КПК ще на стадії підготовчого провадження суд, зокрема, розглядає клопотання учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту. Однак сторони кримінального провадження вправі подати суду клопотання про виклик свідків і на стадії судового розгляду кримінального провадження.

При цьому відповідно до статті 350 КПК клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як буде заслухана думка щодо них інших учасників

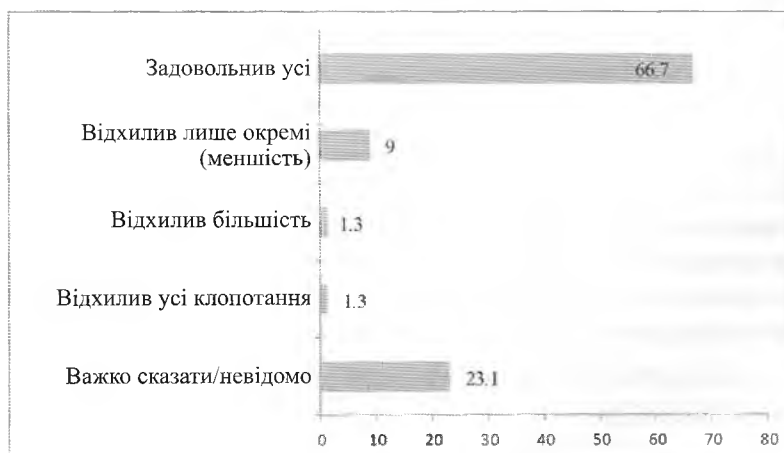
судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав.

Наступні таблиці містять інформацію про позицію суду щодо поданих сторонами клопотань про виклик свідків. Ці дані також демонструють ступінь рівності сторін та неупередженості суду.

Таблиця 3.5-6. Рішення суду щодо клопотань сторони захисту про виклик та допит свідків (%)

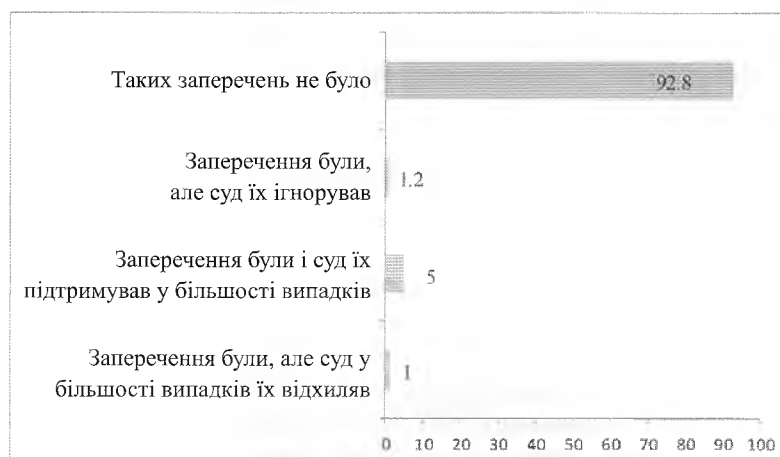
Таблиця 3.5-7. Рішення суду щодо клопотань сторони обвинуваченого про виклик та допит свідків (%)

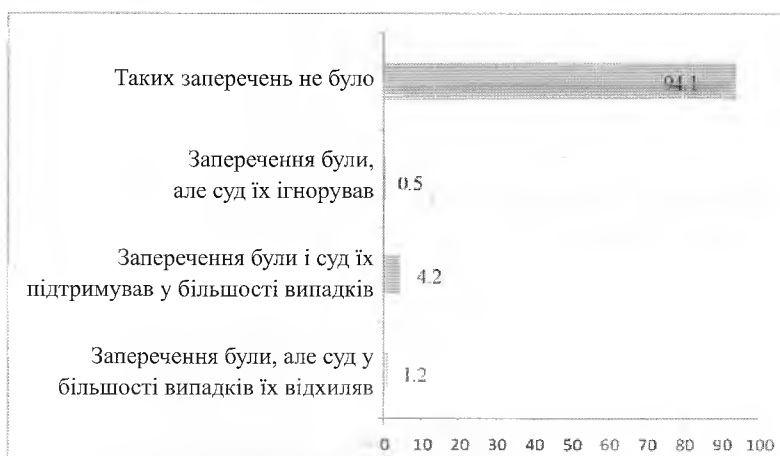
Дані обох таблиць вказують на те, що на цій стадії процесу позиція суду є достатньо збалансованою, сторони отримали практично однакові можливості щодо виклику свідків.

Подальша інформація відтворює активність сторін щодо подання ними заперечень при проведенні допиту свідків та реагування суду на такі заперечення.

Таблиця 3.5-8. Заперечення сторони обвинувачення при допиті свідків (%)

Таблиця 3.5-9. Заперечення сторони захисту при допиті свідків (%)

Як вже зазначалось, кожна сторона кримінального провадження має довести ті обставини, на які посилається. Тому зрозуміло, що сторони активно використовували своє право викликати в судові засідання свідків, які б спростували позицію протилежної сторони, та право висловити свою думку щодо показань, які надав той чи інший свідок.

У даному випадку знову звертає на себе увагу пасивність сторін щодо надання заперечень проти показань свідків.

При цьому у тих випадках, коли такі заперечення були, сторони досить рідко їх мотивували. За оцінками моніторів мотивація заперечень наводилась стороною обвинувачення у 25,0 % випадків спостережень, стороною захисту — у 16,2 % випадків.

Статтею 352 КПК встановлено, що кожен свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показання, не мають права перебувати в залі судового засідання під час судового розгляду. Допитаний свідок може бути залишений у залі судового засідання на вимогу суду.

Спостерігачі повідомили, що в 6,5 % проваджень у залі судового засідання були присутні свідки, які ще не були допитані судом.

Наведені спостереження вказують на випадки суттєвого порушення процесуального закону, які ставлять під сумнів об'єктивність та неупередженість судового розгляду кримінального провадження.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на їхній обов'язок забезпечувати об'єктивний, безсторонній, повний та всебічний судовий розгляд з дотриманням вимог щодо порядку здійснення допиту свідків.

Генеральній прокуратурі України — вжити заходів до належного виконання прокурорами їхнього професійного обов'язку щодо підтримання державного обвинувачення у суді, в тому числі шляхом використання права на заперечення проти дій сторони захисту під час допиту свідків.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків щодо здійснення захисту обвинувачених, в тому числі шляхом використання права на заперечення проти дій сторони обвинувачення під час допиту свідків.

3.5.3.3. Окремі процесуальні питання проведення допитів під час судового розгляду

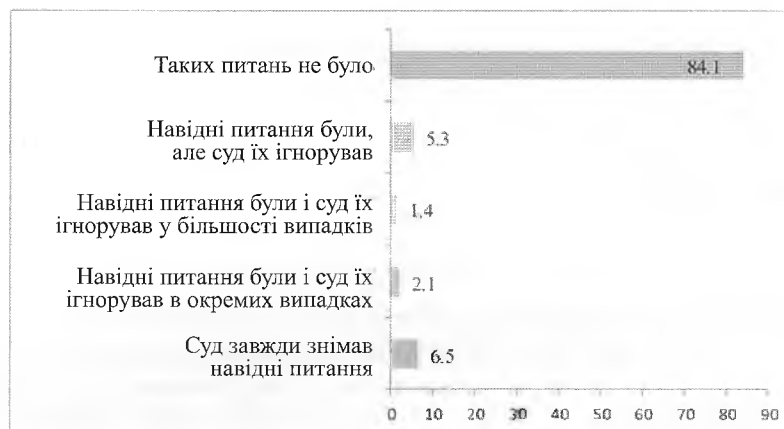
3.5.3.3.1. Навідні запитання

Статтею 352 КПК встановлений порядок допиту свідка. Зокрема, свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту — захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе — обвинувачений (прямий допит). Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання. Під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головує за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження.

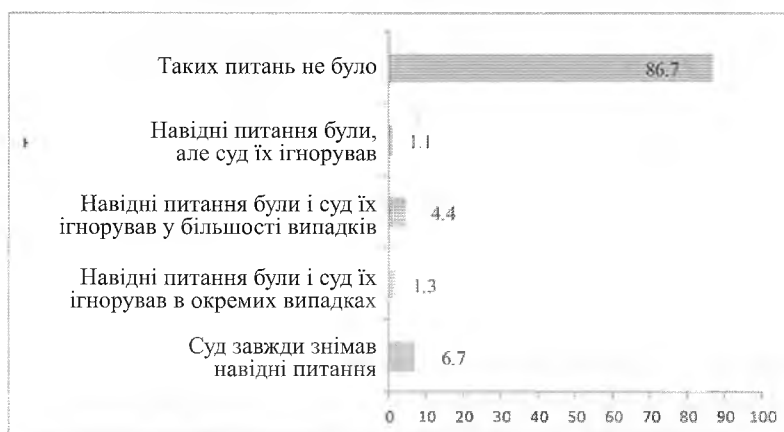
Наступна таблиця показує реагування суду на навідні запитання сторін при прямому допиті свідків.

Таблиця 3.5-10. Реагування суду на навідні запитання сторін при прямому допиті свідків.

Навідні запитання прокурора (%)

Навідні питання сторони захисту (%)

Як вбачається з інформації вищенаведених таблиць, у переважній більшості сторони не вдавались до навідних питань під час прямого допиту. Однак монітори були свідками і того, що такі запитання інколи як прокурорами, так і адвокатами ставились. При цьому суд приблизно у 6,6 % випадків знімав такі запитання, в інших — близько 8 % випадків — ігнорував.

Звичайно, та ситуація, що під час судового розгляду суд дозволяє сторонам порушувати встановлений порядок допиту свідків, може свідчити про необ'єктивний та упереджений розгляд провадження.

3.5.3.3.2. Використання показань свідка, наданих під час досудового розслідування слідчому судді

КПК передбачена можливість у виняткових випадках, встановлених статтею 225 КПК, допитати свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Для цього зацікавлена сторона кримінального провадження має подати слідчому судді від-

повідне клопотання про допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. Допит особи згідно з положеннями цієї статті може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру в цьому кримінальному провадженні.

Суд, вже на стадії судового розгляду кримінального провадження, у разі необхідності має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил вказаної статті.

Спостерігачі зафіксували 7,9 % проваджень, де сторона обвинувачення посилалась на покази осіб, які були надані ними під час досудового розслідування слідчому судді. В 4,7 % випадків суд визнав їх допустимими і сторона захисту проти цього не заперечувала; водночас, в 3,2 % випадків сторона захисту просила суд визнати такі покази недопустимими.

Наведені спостереження засвідчують, що під час досудового розслідування сторони, здебільшого сторона обвинувачення, практикують звертатися до слідчих суддів із клопотаннями про допит свідків та потерпілих, які з поважних причин в майбутньому не зможуть дати показання під час судового розгляду кримінального провадження. Те, що монітори у 3,2 % випадків стали свідками подачі стороною захисту клопотань про визнання судом таких показань недопустимими, може свідчити про ймовірні порушення порядку допиту свідків та потерпілих під час досудового розслідування, встановленого статтею 225 КПК.

3.5.3.3. Показання з чужих слів

Показання з чужих слів є одним з доказів, які застосовуються у кримінальному провадженні. Порядок врахування судом таких показань визначений статтею 97 КПК. Зокрема, суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

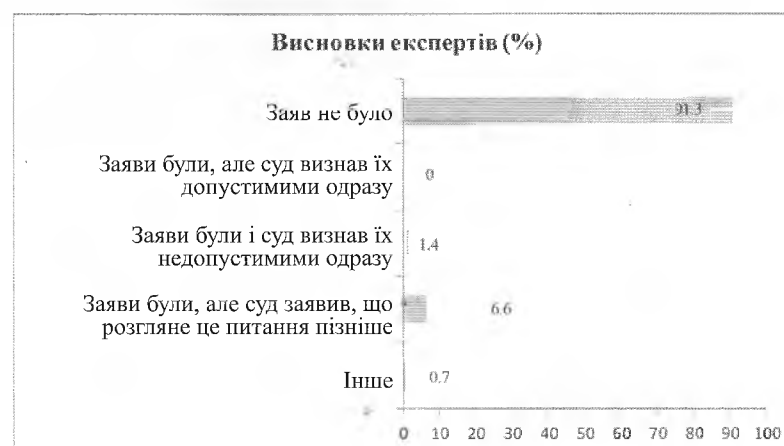
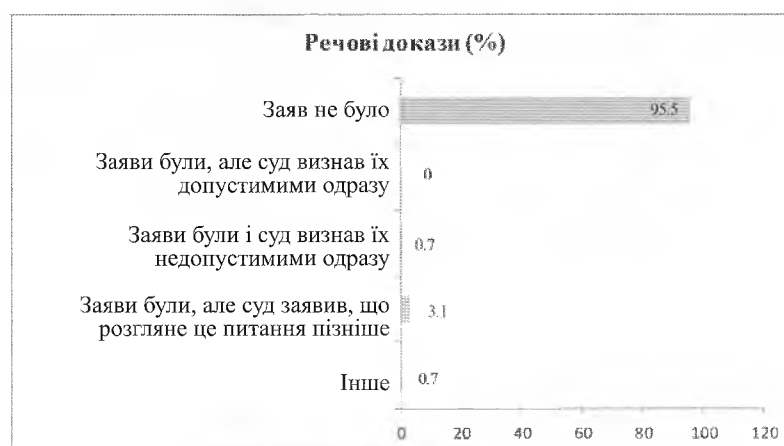
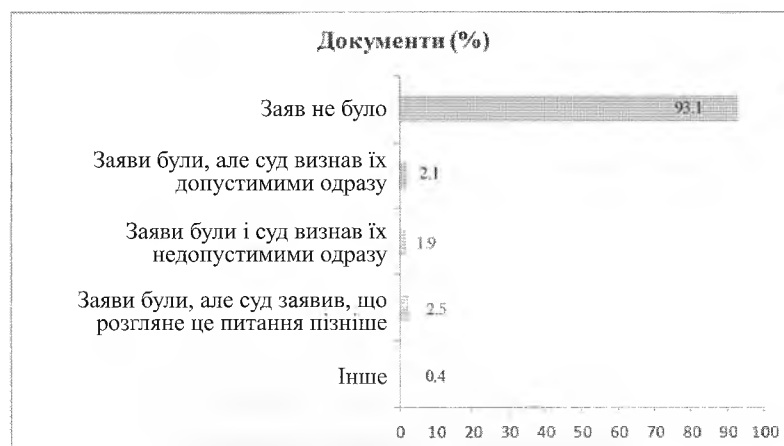
Показання з чужих слів використовувались приблизно в 10 % проваджень. За оцінками спостерігачів, у 7 % проваджень суд приймав їх до уваги, пославшись на виняткові обставини для визнання їх допустимими. В інших випадках — вони були відхилені через невідповідність встановленим вимогам.

3.5.3.4. Питання недопустимості доказів

Відповідно до статті 84 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення. Статтею 87 КПК визначений перелік істотних порушень прав людини і основоположних свобод, у разі допущення яких докази визнаються судом недопустимими.

В наступній таблиці відображена активність сторони захисту щодо визнання доказів, наданих стороною обвинувачення, недопустимими.

Таблиця 3.5-11. Заяви сторони захисту про недопустимість доказів та реакція суду

Показники цих таблиць наглядно засвідчують пасивну позицію адвокатів щодо оцінки прийнятності доказів, наданих стороною обвинувачення, яка була помічена у понад 90 % спостережень.

Лише в окремих випадках сторона захисту подавала суду клопотання про визнання доказів недопустимими. Так, монітори стали свідками: 4,5 % випадків подання адвокатами

клопотань про визнання документів недопустимими доказами, які у 1,9 % випадків судом були задоволені відразу і в 2,5 % випадків суд повідомив, що розгляне це клопотання пізніше; 3,2 % випадків подання клопотань про визнання недопустимими речових доказів, з яких у 0,7 % випадків суд задовольнив клопотання відразу та у 2,5 % випадків — зазначив, що розгляне клопотання пізніше; 8 % випадків подання клопотань про визнання недопустимими висновків експертів, з яких у 1,4 % випадків суд задовольнив клопотання відразу та у 6,6 % випадків — повідомив, що розгляне клопотання пізніше.

Іншими словами, суд відразу визнав докази недопустимими у 4 % випадків спостережень та в 11,6 % випадків суд мав пізніше повернутись до розгляду вказаного питання.

Спостерігачі повідомили, що підставами, з яких суд визнавав докази недопустимими, були: порушення передбаченого КПК порядку проведення процесуальних дій; здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу чи з порушенням його суттєвих умов.

Таким чином, наведені спостереження підтверджують той факт, що органи досудового розслідування продовжують збирати докази у кримінальному провадженні у спосіб, що суперечить процесуальному закону.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на поширення практики визнання доказів недопустимими у випадку очевидності порушення вимог КПК в процесі отримання цих доказів сторонами.

Генеральній прокуратурі України, Міністерству внутрішніх справ України, іншим органам досудового розслідування — звернути увагу на необхідність суворого дотримання вимог КПК щодо збирання доказів у кримінальному провадженні.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до активізації позиції адвокатів щодо ініціювання визначення допустимості доказів.

3.5.3.5. Подання доказів, що не були попередньо відкриті

Статтею 290 КПК передбачений порядок відкриття матеріалів іншій стороні.

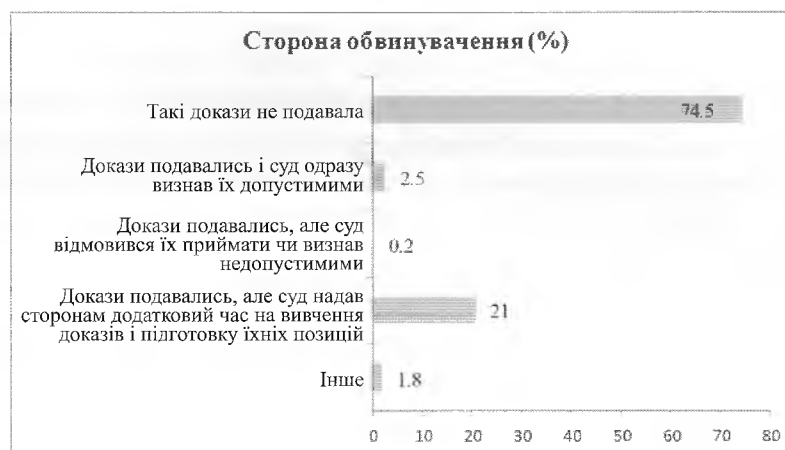
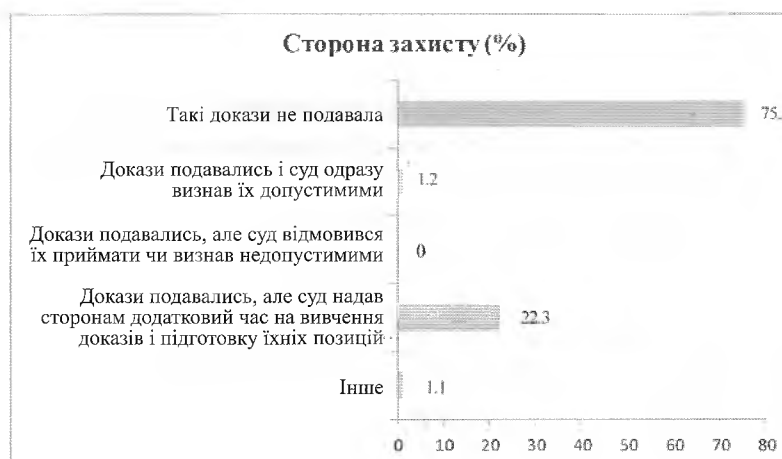
Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити сторону захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні. Сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них.

Сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду.

Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

В наведених нижче таблицях міститься інформація щодо випадків подання сторонами доказів, які не були попередньо відкриті іншій стороні в порядку ст. 290 КПК.

Таблиця 3.5-12. Реакція суду на подання сторонами доказів, які не були попередньо відкриті іншій стороні

Інформація, наведена у таблицях, засвідчує, що у переважній більшості — у понад 70 % випадків — сторони кримінального провадження здійснили відкриття матеріалів до передачі обвинувального акта до суду.

Водночас, монітори стали свідками того, що і сторона обвинувачення (23,7 % випадків), і сторона захисту (23,5 % випадків) порушували перед судом питання щодо долучення до матеріалів судового провадження доказів, які до цього не були відкриті іншій стороні. При цьому суд відразу визнав допустимими докази сторони захисту у 1,2 % випадків

та сторони обвинувачення — у 2,5 % випадків. У решті випадків суд надав сторонам час для ознайомлення з відповідними доказами та підготовки своєї позиції щодо них.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на процесуальні вимоги щодо обов'язку сторін здійснювати відкриття отриманих матеріалів іншій стороні та неможливість використання в якості доказів відомостей, які не були відкриті іншій стороні судового провадження.

Генеральній прокуратурі України — довести до відома прокурорів про неухильне дотримання вимоги статті 290 КПК щодо відкриття матеріалів кримінального провадження стороні захисту.

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до роз'яснення адвокатам їхнього обов'язку здійснювати відкриття матеріалів кримінального провадження стороні обвинувачення.

3.5.4. Продовження строків тримання під вартою під час судового розгляду

Статтею 331 КПК передбачено, що під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого. Однак незалежно від наявності зазначених клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. За наслідками розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців. До спливу продовженого строку суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судові провадження не було завершено до його спливу.

Зазначене питання розглядалось судом у 7,8 % проваджень. При цьому було зафіксовано таке:

- у 61,0 % ситуацій сторона захисту мала можливість навести аргументи проти продовження термінів тримання під вартою;
- у 72,5 % випадків рішення суду було мотивованим;
- у 53,4 % випадків рішення про продовження термінів перебування під вартою мало конкретну дату, до якої було продовжено строк.

Дані спостереження свідчать про наявність суттєвих порушень при вирішенні питання про продовження строків тримання під вартою обвинуваченого під час судового розгляду. Адже судова ухвала про продовження строків тримання під вартою в будь-якому

випадку має бути вмотивованою. Водночас, наведені дані свідчать про те, що у більше ніж третині випадків суддя не мотивував таке рішення або, що теж є вірогідним, не оголошував мотиваційну частину ухвали безпосередньо в судовому засіданні, чим також порушував права обвинуваченого. Так само вбачається наявність порушення кримінального процесуального закону в частині невизначення конкретної дати, до якої суд продовжує тримання особи під вартою.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на необхідність суворого дотримання вимог кримінального процесуального закону в частині забезпечення реалізації права обвинуваченого на свободу та особисту недоторканність.

3.5.5. Судові дебати

Статтею 364 КПК визначений порядок проведення судових дебатів. Так, відповідно до вказаного порядку у судових дебатах виступають прокурор, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

При цьому учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин.

Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику.

Відповідно до статті 365 КПК після оголошення судових дебатів закінченими суд надає обвинуваченому останнє слово. Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого певним часом.

Судові дебати були об'єктом спостережень у 20 % візитів спостерігачів. При цьому спостерігачі зафіксували такі обставини:

- сторона обвинувачення посилалась на докази, які не були досліджені в судовому засіданні у 6,4 % ситуацій;
- сторона захисту посилалась на докази, які не були досліджені в судовому засіданні у 2,2 % ситуацій;
- інший учасник провадження послався на докази, які не були досліджені в судовому засіданні у 4,3 % ситуацій (найчастіше — це були потерпілі або їхні представники);
- у 6,8 % випадків суд обмежував виступи сторін певним часом;

- у 46,8 % випадків учасникам дебатів після їх завершення була надана можливість висловити репліки;
- у 83 % випадків обвинуваченому була надана можливість останнього слова.

З наведених спостережень привертає до себе увагу той факт, що учасники судового провадження під час судових дебатів посилались на докази, які не були досліджені під час судового розгляду, що є порушенням статті 364 КПК України. Водночас, такі посилання можна пояснити тим, що суд першої інстанції ймовірно відмовив відповідному учаснику провадження в дослідженні чи долученні до судового провадження доказу, про який йшлося у дебатах, та який, на думку цього учасника, є суттєвим доказом.

3.5.6. Винесення та проголошення судового рішення

Відповідно до статті 369 КПК судове рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку. Судове рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали.

Згідно зі статтею 371 КПК вирок ухвалюється в нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд. Ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, заносяться секретарем судового засідання в журнал судового засідання.

Статтею 376 КПК встановлено, що судове рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Якщо складання судового рішення у формі ухвали вимагає значного часу, суд має право обмежитися складанням і оголошенням його резолютивної частини, яку підписують усі судді. Про час оголошення повного тексту ухвали має бути зазначено в раніше складеній її резолютивній частині.

Після проголошення вироку головуючий роз'яснює обвинуваченому, захиснику, його законному представнику, потерпілому, його представнику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, право подати клопотання про помилування, право ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження. Обвинуваченому, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, роз'яснюється право заявляти клопотання про доставку в судові засідання суду апеляційної інстанції.

Копія вироку негайно після його проголошення вручається обвинуваченому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та прокурору.

Винесення рішення було об'єктом спостережень у 26,6 % випадків. При цьому були надані наступні оцінки судовим рішенням (розраховані від вказаної кількості спостережень):

- обвинувальний вирок було винесено у 54,8 % ситуацій, виправдальний вирок зафіксовано лише в 1 випадку, що складає 1,5 %; в інших випадках виносились ухвали з різних питань;
- у більшості випадків проголошення обвинувальних вироків кваліфікація кримінального правопорушення залишалась тією ж, що була зазначена в обвинувальному акті (92,2 %), в інших випадках вона змінювалась або доповнювалась;
- покарання призначалось у більшості випадків відповідно до пропозицій обвинувачення (76,7 %), однак майже у чверті випадків (23,3 %) судом було призначено більш м'яке покарання;

- у ситуаціях виправдання чи призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, обвинувачені були звільнені з-під варти відразу в залі суду після вручення копії вироку.

Проголошення рішення характеризувалось наступними обставинами:

- у 72,1 % ситуацій повний текст вироку проголошено прилюдно, негайно після виходу суду з нарадчої кімнати;
- у третині ситуацій (34,9 %) копію вироку вручено обвинуваченому негайно після проголошення;
- у 20,9 % ситуацій судом роз'яснено обвинуваченому після проголошення вироку право ознайомитись із журналом судового засідання та подати на нього письмові зауваження;
- лише у 4,7 % випадків судом було роз'яснено обвинуваченому, який перебував під вартою, його право заявляти клопотання про його доставку в судові засідання апеляційного суду.

Наведені спостереження дають підстави стверджувати, що суд після проголошення вироку не завжди роз'яснював обвинуваченому його право ознайомитися з журналом судового засідання та право подати письмові зауваження, а також заявити клопотання про доставку в судові засідання суду апеляційної інстанції, що є порушенням положень статті 376 КПК.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на їхній обов'язок здійснювати проголошення судового рішення з дотриманням вимог, передбачених статтею 376 КПК, зокрема в частині роз'яснення обвинуваченому його права ознайомитися з журналом судового засідання та права подати письмові зауваження, а також заявити клопотання про його доставку в судові засідання суду апеляційної інстанції.

3.6. Розгляд апеляційних скарг на вироки та ухвали суду першої інстанції

Главою 31 КПК визначений порядок здійснення провадження в суді апеляційної інстанції. Зокрема, статтею 392 встановлений перелік судових рішень, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, а статтею 395 — порядок і строки апеляційного оскарження. Так, апеляційна скарга може бути подана: 1) на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру — протягом тридцяти днів з дня їх проголошення; 2) на інші ухвали суду першої інстанції — протягом семи днів з дня її оголошення.

Відповідно до статей 397, 398 КПК суд першої інстанції через три дні після закінчення строку апеляційного оскарження судового рішення надсилає отримані апеляційні

скарги разом з матеріалами кримінального провадження до суду апеляційної інстанції, де не пізніше наступного дня передаються судді-доповідачу. Суддя-доповідач протягом трьох днів перевіряє апеляційну скаргу на відповідність встановленим вимогам і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Згідно зі статтею 401 КПК суддя-доповідач протягом десяти днів після відкриття апеляційного провадження за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції проводить підготовчі дії та вирішує питання, необхідні для апеляційного розгляду, після чого постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення апеляційного розгляду.

При цьому тривалість апеляційного провадження конкретними строками не обмежена.

Загальна кількість проваджень Апеляційного суду м. Києва у період від 1 липня 2014 року до 1 лютого 2015 року всього складає близько 900. Під час моніторингу було проведено 210 спостережень, що дозволяє говорити про репрезентативність отриманих даних.

В окремих випадках спостерігачі потрапляли в «резонансні засідання» (наприклад, за участю активістів Майдану чи інших громадських рухів), в яких неможливо було забезпечити належні умови для публіки, а переповненість залів заважала суду здійснювати в установленому порядку судовий розгляд. В той же час, спостерігачі звернули увагу на «надмірну лояльність суддів до порушників процесуальної дисципліни учасників таких процесів».

Спостерігачам було досить складно визначити, «в межах якого строку з дня надходження скарги суд здійснював її розгляд». 54,3 % спостерігачів зазначили, що «це було неможливо визначити зі змісту судового розгляду»; 36,2 % — вважають, що це було «в межах місяця»; 9,5 % — «з перевищенням двомісячного терміну».

Значна кількість слухань (22,1%) відкладались з призначенням наступного засідання: на наступний день — 6,7 %; через 2–5 днів — 13,2 %; через 6–10 днів — 33 %; через 10–30 днів — 44,6 %.

При цьому найбільш проблемним питанням стало дотримання графіку розгляду справ: лише 17,2 % засідань були розпочаті вчасно, 68 % — із затримкою до 1 години, решта — із затримкою понад 1 годину.

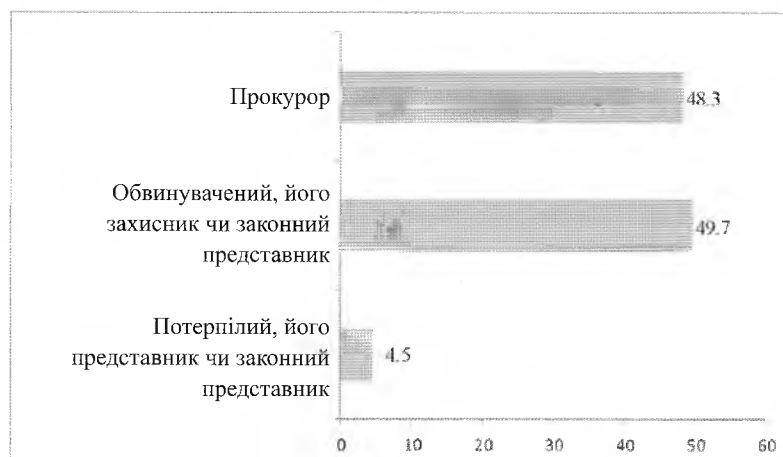
Рекомендації

Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва — вжити заходів до належної організації та планування апеляційного розгляду кримінальних проваджень з метою недопущення порушення розумних строків апеляційного розгляду та забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження на особисту участь в апеляційному розгляді.

3.6.1. Учасники апеляційного розгляду

Статтею 393 КПК встановлений перелік осіб, які наділені правом на апеляційне оскарження рішень судів першої інстанції. До цього переліку, зокрема, входять підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник, прокурор, потерпілий або його законний представник чи представник, цивільний позивач і цивільний відповідач або їхні представники.

Таблиця 3.6-1. Ініціатор апеляції на рішення суду (%)

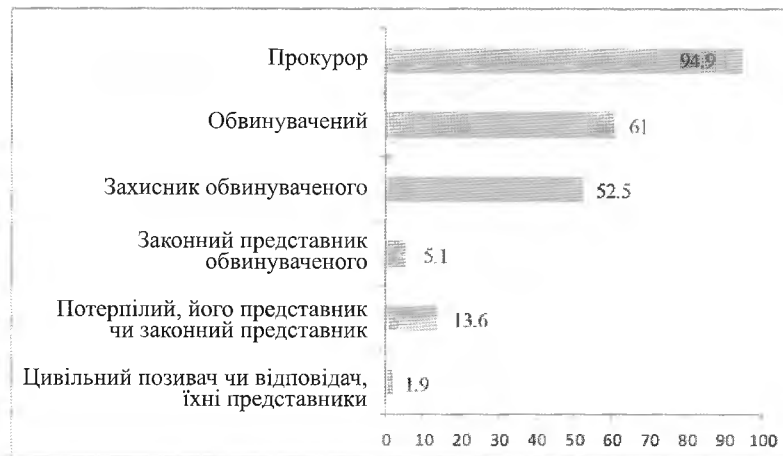

Показники цієї таблиці свідчать про те, що рішення, ухвалені судами першої інстанції, оскаржуються в апеляційному порядку в однаковій мірі як прокурорами, так і обвинуваченими, що вказує на те, що обидві сторони кримінального провадження не згодні з прийнятими рішеннями.

Однак цікавим є спостереження щодо використання потерпілими або їхніми представниками їхнього права на апеляційне оскарження. Так, лише у 4,5 % випадків монітори стали свідками розгляду апеляційних скарг саме потерпілих. Можна припустити, що в більшості випадків потерпілі або погоджуються з рішеннями місцевих судів, прийнятих у кримінальних провадженнях за їх участю, або ж вони покладаються на апеляційні скарги прокурорів.

Відповідно до статті 405 КПК судовий розгляд в суді апеляційної інстанції відбувається за правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням встановлених особливостей. Зокрема, судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених КПК. У судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження. Неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце апеляційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття. Якщо для участі в розгляді в судове засідання не прибули учасники кримінального провадження, участь яких згідно з вимогами КПК або рішенням суду апеляційної інстанції є обов'язковою, апеляційний розгляд відкладається.

Таблиця 3.6-2. Присутність учасників апеляційного розгляду (%)

Наведені спостереження свідчать про те, що апеляційний розгляд кримінальних проваджень в цілому відбувається за участі учасників судового провадження.

Водночас, показники таблиці вказують на те, що досить часто в судові засідання не з'являлися як обвинувачені, так і їхні адвокати, що є підставою для відкладення судового засідання та, в певній мірі, є причиною затягування апеляційного розгляду кримінального провадження.

Крім того, вбачається певна пасивність чи байдужість зі сторони потерпілих та їхніх представників.

Рекомендації

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення участі в судових засіданнях.

Міністерству внутрішніх справ України, Державній пенітенціарній службі України — вжити заходів щодо своєчасної доставки осіб, взятих під варту, до судів м. Києва для участі вказаних осіб у судових засіданнях.

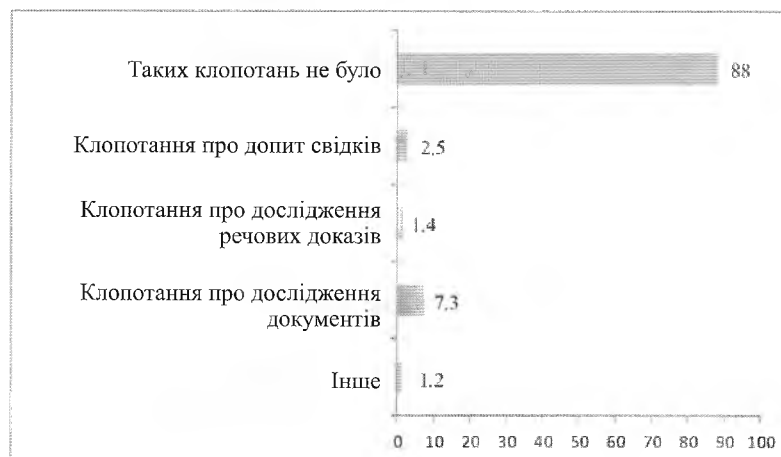
3.6.2. Дослідження доказів

Відповідно до статті 401 КПК під час підготовки до апеляційного розгляду суддя-доповідач, зокрема, пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони посилаються, або витребує їх за клопотанням особи, яка подала апеляційну скаргу.

Відповідно до статті 404 КПК за клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується.

Результати спостережень за клопотаннями сторін кримінального провадження про дослідження доказів та реалізації принципу змагальності судового процесу відображені в наступних таблицях.

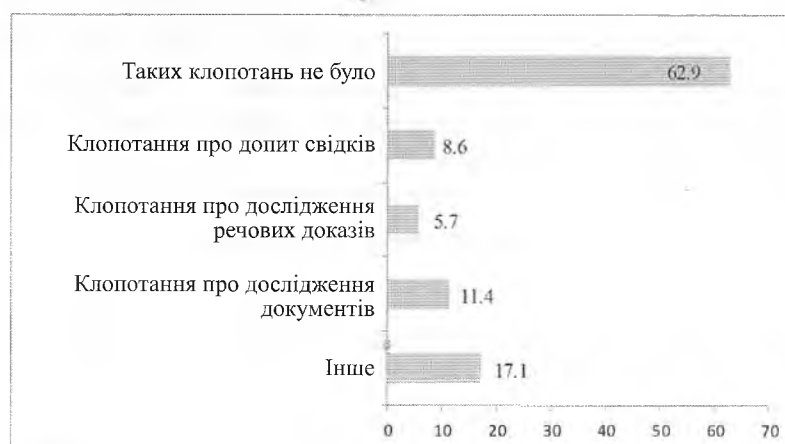
Таблиця 3.6-3. Клопотання прокурора про дослідження доказів (%)

Як вбачається з наведеної таблиці, у переважній більшості спостережень прокурори не порушували перед судом питання щодо дослідження додаткових доказів.

Лише в 11,2 % випадків прокурори звертались до суду апеляційної інстанції з клопотаннями про допит свідків, про дослідження документів та речових доказів. При цьому, за свідченнями моніторів, подаючи такі клопотання, прокурор не вказував на те, що він заявляв аналогічні клопотання про дослідження цих доказів у суді першої інстанції і вони були відхилені, або на те, що про існування цих доказів він дізнався вже після винесення оскаржуваного судового рішення. Однак усі клопотання прокурора були задоволені судом.

Таблиця 3.6-4. Клопотання сторони захисту про дослідження доказів (%)

З даної таблиці вбачається, що сторона захисту також у більшості випадків не порушувала перед судом апеляційної інстанції питання щодо необхідності дослідження нових доказів.

Однак монітори зафіксували 25,7 % випадків, коли адвокати подавали клопотання про допит свідків, про дослідження документів та речових доказів.

За оцінками спостерігачів, подаючи клопотання, захисники майже у третині випадків вказували на те, що такі клопотання вже заявлялись у суді першої інстанції і вони були відхилені, або на те, що про існування таких доказів вони дізналися вже після винесення оскаржуваного судового рішення.

Суд реагував на клопотання сторони захисту наступним чином: із загальної кількості поданих клопотань повністю було задоволено 54,8 % клопотань; частково задоволено — 6,2 %; відхилено — 14 %. Ситуація в інших випадках була незрозумілою.

Найчастіше відхилялись клопотання про виклик свідків і підставою для відмови було неподання такого клопотання суду першої інстанції.

Стороною захисту подавались й інші клопотання. Наприклад, у декількох провадженнях було заявлено клопотання «*про залучення документів, що характеризують особу обвинуваченого*».

Отже, та обставина, що суд апеляційної інстанції більш ніж у 60 % спостережень задовольнив клопотання сторони захисту щодо дослідження нових доказів, свідчить про те, що місцеві суди розглядали кримінальні провадження необ'єктивно або навіть упереджено, вдавались до необґрунтованого відхилення вказаних клопотань, що є очевидним порушенням права сторони захисту подавати суду докази і доводити суду переконливість їхньої позиції. Водночас, оскільки клопотання прокурора були задоволені судом апеляційної інстанції без урахування необхідності обґрунтування причин недослідження їх судом першої інстанції, можна в певній мірі припустити упередженість суддів щодо розгляду відповідного кримінального провадження.

Рекомендації

Раді суддів України, Вищій раді юстиції України, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, голові та суддям Апеляційного суду м. Києва — взяти до уваги, що дослідження судом апеляційної інстанції нових доказів з порушенням вимог статті 404 КПК свідчить про упереджений та необ'єктивний розгляд кримінального провадження.

Головам та суддям районних судів м. Києва — звернути увагу на їхній обов'язок щодо створення необхідних умов для реалізації сторонами кримінального провадження їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, в тому числі шляхом розгляду та задоволення обґрунтованих клопотань сторін щодо дослідження доказів.

3.6.3. Питання недопустимості доказів

Слід нагадати, що відповідно до статті 84 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення. Статтею 87 КПК визначений перелік істотних порушень прав людини і основоположних свобод, у разі допущення яких докази в будь-якому разі мають бути визнані судом недопустимими.

Сторона захисту в більшості випадків (80,1 %) не ставила перед судом апеляційної інстанції питання про визнання доказів недопустимими. В решті ситуацій таке питання ставилось. При цьому суд визнав докази недопустимими лише у кількох випадках, в 11 % випадків це питання мало бути розглянуте судом пізніше, в інших — докази визнавались допустимими.

Рекомендації

Головам та судьям районних судів м. Києва — звернути увагу на їхній обов'язок визнавати докази недопустимими, якщо вони отримані у спосіб, не передбачений процесуальним законом, та не брати їх до уваги при винесенні судового рішення, як це передбачено § 2 глави 4 розділу 1 КПК.

3.6.4. Реалізація засади змагальності

Згідно зі статтею 22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом.

За оцінками спостерігачів, у всіх провадженнях сторона захисту не мала суттєвих перешкод з боку суду коментувати та спростовувати докази, що надавались стороною обвинувачення. Однак, спостерігачі відзначили низьку активність сторони захисту — майже 70 % ситуацій характеризувались відсутністю прагнення сторони захисту надавати такі коментарі. Ще більш низька активність захисту була в частині подання заперечень проти дослідження доказів, що подавались стороною обвинувачення. Такі заперечення були зафіксовані лише у 2,2 % ситуацій. Випадків перешкоджання таким діям з боку суду не було зафіксовано.

Сторони мали можливість ставити питання одна одній. Однак сторони не проявляли суттєвої активності. Особливу «пасивність» спостерігачі знову помітили у сторони захисту. Дані спостережень показують, що не мали запитань до протилежної сторони: сторона захисту — у 68,2 % випадків; сторона обвинувачення — у 58,1 % випадків.

Рекомендації

Національній асоціації адвокатів України, Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги — вжити заходів до належного використання адвокатами їхніх процесуальних прав і виконання їхніх професійних обов'язків, більш активного використання кримінального процесуального інструментарію з метою захисту прав, свобод та інтересів обвинуваченого.

3.6.5. Судові дебати

Статтею 364 КПК визначений порядок проведення судових дебатов, відповідно до якого в судових дебатах виступають сторони кримінального провадження та інші учасники процесу. Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатов певним часом. Після закінчення промов учасники судових дебатов мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику.

Відповідно до статті 365 КПК після оголошення судових дебатів закінченими суд надає обвинуваченому останнє слово.

Судові дебати були об'єктом спостережень у 25,6 % судових засідань апеляційного суду, на яких були присутні монітори. При цьому спостерігачі зафіксували такі обставини (дані розраховані від 25,6 % випадків):

- в 1,4 % випадків суд обмежував виступи сторін певним часом;
- у 52,1 % випадків учасникам дебатів після їх завершення була надана можливість висловити репліки;
- у 94,3 % випадків обвинуваченому була надана можливість останнього слова.

3.6.6. Винесення та проголошення рішення

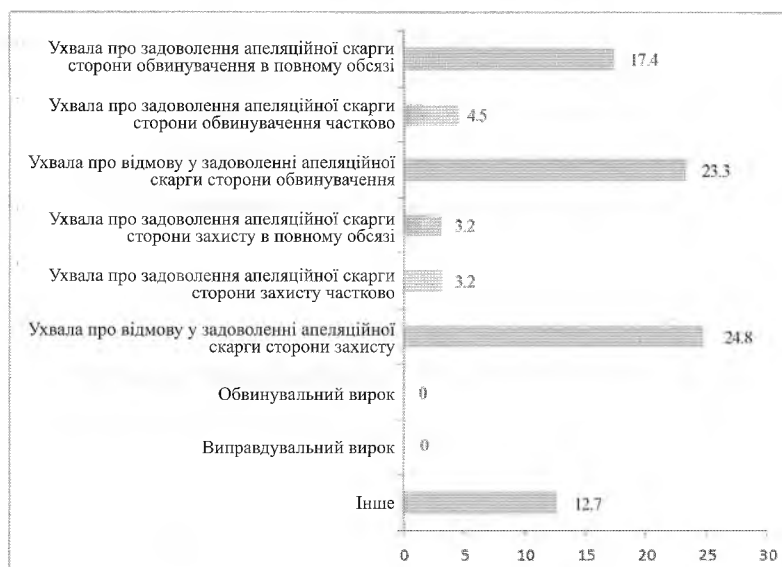
Статтею 407 КПК визначені повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги.

Зокрема, за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити вирок або ухвалу без змін; 2) змінити вирок або ухвалу; 3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок; 4) скасувати ухвалу повністю чи частково та ухвалити нову ухвалу; 5) скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження; 6) скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

Відповідно до статті 409 КПК підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції є: 1) неповнота судового розгляду; 2) невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; 3) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; 4) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність. Підставою для скасування або зміни вироку суду першої інстанції може бути також невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого.

Винесення рішення було об'єктом спостережень у 22,2 % випадків. Зміст рішень показує наступна таблиця.

Таблиця 3.6-5. Рішення за результатами розгляду (%)

Показники цієї таблиці вказують на те, що суд апеляційної інстанції у 48,1 % випадків повністю відмовив у задоволенні апеляційних скарг обох сторін, проте у 32,5 % випадків повністю задовольнив апеляційні скарги прокурорів і адвокатів та в 7,7 % випадків — частково задовольнив.

Останні показники вказують на те, що суд апеляційної інстанції у понад 40 % випадків скасовував повністю або частково рішення місцевих судів, що є досить серйозним свідченням того, якої якості рішення приймаються судами першої інстанції.

Значна кількість рішень передбачали скасування або зміну рішення суду першої інстанції. Наступна таблиця показує, яку мотивацію було використано судом для прийняття таких рішень (наведено % від кількості скасованих рішень).

Таблиця 3.6-6. Підстави скасування чи зміни рішення суду першої інстанції (%)

Оскільки найчастіше підставою для скасування чи зміни судового рішення першої інстанції була наявність істотних порушень процесуальних норм, спостерігачі зафіксували кілька типових прикладів таких порушень:

- «відсутність протоколу судового засідання на день дебатів та оголошення вироку»;
- «суд не мав права затверджувати угоду між потерпілим та обвинуваченим згідно з частиною 3 статті 469 КПК (тяжкий злочин)»;
- «винесення вироку за відсутності потерпілого»;
- «судове засідання суду першої інстанції проведене без обвинуваченого».

В окремих випадках (14,1 % від загальної кількості рішень, коли апеляційну скаргу захисту було відхилено) спостерігачі звертали увагу на те, що апеляційний суд у своєму рішенні не надав відповіді на аргументи сторони захисту.

Останні свідчення вказують на те, що з боку суду апеляційної інстанції допущено порушення частини другої статті 419 КПК, відповідно до якої при залишенні апеляційної скарги без задоволення в ухвалі суду апеляційної інстанції мають бути зазначені підстави, з яких апеляційну скаргу визнано необґрунтованою.

Отже, підсумувавши вищевикладене, можна стверджувати, що у переважній більшості спостережень рішення місцевих судів були скасовані (повністю або частково) чи змінені через: істотні порушення вимог процесуального закону у 41,7 % випадків, неповноту судового розгляду у 25 % випадків, неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність у 16,5 % випадків, невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи у 7,3 % випадків тощо.

В оцінках обставин ситуації проголошення рішення спостерігачі звернули увагу на наступні обставини:

- у 52 % ситуацій повний текст вироку проголошено прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати;
- в інших випадках проголошено лише резолютивну частину і зазначено дату й час оголошення повного тексту рішення;
- у 15,1 % ситуацій судом роз'яснено обвинуваченому його право після проголошення вироку ознайомитися з журналом судового засідання та подати письмові зауваження.

Рекомендації

Голові та суддям Апеляційного суду м. Києва — звернути увагу на те, що відповідно до КПК судове рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим, а його зміст — відповідати вимогам статей 374, 419 КПК.

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Верховній Раді України:

- вжити заходів щодо приведення законодавчих актів у відповідність з КПК з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства та держави й ефективної реалізації завдань кримінального провадження, у тому числі в частині забезпечення заміни в судах загальної юрисдикції металевих загороджень, які відокремлюють підсудних від складу суду і присутніх громадян, на загородження зі скла чи органічного скла.

Кабінету Міністрів України:

- вжити заходів щодо приведення нормативних актів у відповідність з КПК з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства та держави й ефективної реалізації завдань кримінального провадження, у тому числі в частині забезпечення заміни в судах загальної юрисдикції металевих загороджень, які відокремлюють підсудних від складу суду і присутніх громадян, на загородження зі скла чи органічного скла.

Раді суддів України,

Вищій раді юстиції,

Вищій кваліфікаційній комісії суддів України,

Верховному Суду України,

Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (в межах компетенції та повноважень):

- взяти до відома перераховані вище рекомендації, дослідити порушені питання та вжити заходів щодо уникнення в майбутньому виявлених недоліків в організації роботи судів та порушень процесуального законодавства.

Державній судовій адміністрації України:

- вжити заходів щодо забезпечення судів приміщеннями, які б відповідали вимогам щодо проведення судових засідань у спеціально обладнаних залах;
- вжити заходів до належної організації проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції;
- забезпечити суди необхідною кількістю друкованих матеріалів, що міститимуть пам'ятки про права та обов'язки учасників кримінального провадження;
- запровадити організаційно-технічні заходи, направлені на своєчасне та достовірне інформування про графік роботи судів, суддів та розклад судових слухань.

Національній школі суддів України:

- взяти до відома і включити до програми підготовки та перепідготовки суддів спеціальні питання щодо організації та планування судьями судового розгляду, а також питання, перелічені в рекомендаціях судам.

Апеляційному суду м. Києва:

- організувати доступ пересічних громадян до приміщень судів у такий спосіб, який би не обмежував їхнє право на доступ до правосуддя;
- посилити контроль та вжити заходів щодо якісного наповнення інформаційних стендів у приміщеннях судів та веб-сторінок судів інформацією про рух судових справ, день, час і місце, стан їх розгляду у відповідній судовій процедурі на поточну дату;
- звернути увагу на факти порушення загальних засад кримінального провадження та вжити заходів щодо забезпечення гласності й відкритості судового провадження в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;
- вжити заходів до оптимального використання наявних площ приміщень судів з метою створення належних умов для здійснення судьями правосуддя у порядку, передбаченому діючим законодавством України, та реалізації учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав та обов'язків;
- звернути увагу на неналежну організацію й планування судьями судового розгляду кримінальних проваджень;
- вжити заходів до належної організації проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції;
- вжити заходів до проведення судового розгляду кримінальних проваджень у порядку та спосіб, передбачені КПК, зокрема в частині здійснення технічної фіксації судового процесу;
- звернути увагу на неухильне дотримання вимог КПК щодо роздачі учасникам судового провадження пам'яток про їхні процесуальні права й обов'язки та необхідності роз'яснити ці права кожному учаснику провадження;
- продовжити роботу щодо вдосконалення знань міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики Європейського суду з прав людини;
- посилити контроль за виконанням слідчими судьями загальних обов'язків судді, встановлених статтею 206 КПК та направлених на захист прав людини;
- взяти до відома та посилити контроль за виконанням судьями обов'язку дотримуватись правил поведінки судді під час здійснення правосуддя, встановлених Кодексом суддівської етики;
- взяти до відома необхідність неухильного виконання судьями їхнього обов'язку щодо врахування при обранні запобіжного заходу всіх обставин, визначених статтею 178 КПК, та щодо застосування застави у розмірах, визначених статтею 182 КПК;

- посилити судовий контроль за строками тримання під вартою підозрюваних, обвинувачених, а також за наявністю підстав для продовження цих строків;
- посилити контроль за виконанням слідчими суддями вимог статті 306 КПК щодо розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу;
- звернути увагу на необхідність дотримання порядку проголошення судового рішення, встановленого статтею 376 КПК;
- звернути увагу на вимоги статті 336 КПК щодо можливості проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції лише за згоди підозрюваного (обвинуваченого);
- звернути особливу увагу на провадження, коли предметом оскарження є ухвала слідчого судді про взяття особи під варту чи продовження терміну тримання її під вартою, яка має відповідати вимогам, встановленим, зокрема, статтями 178, 183 КПК;
- звернути увагу на обов'язок щодо створення необхідних умов для реалізації сторонами кримінального провадження їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків;
- звернути увагу на необхідність неухильного дотримання засад кримінального провадження, зокрема законності, забезпечення права на захист, змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості;
- вжити заходів до проведення судового розгляду кримінальних проваджень у порядку та спосіб, передбачені КПК, з дотриманням прав і свобод, проголошених Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- звернути увагу на перелік обов'язків, встановлених статтею 474 КПК, яких суд має дотриматись під час судового провадження на підставі угод;
- вжити заходів до недопущення випадків дослідження судом апеляційної інстанції нових доказів у порушення статті 404 КПК;
- звернути увагу, що судові рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим, а його зміст — відповідати вимогам статей 374, 419 КПК.

Головам та суддям районних судів м. Києва:

- організувати доступ пересічних громадян до приміщень судів у такий спосіб, який би не обмежував їхні права на доступ до правосуддя;
- посилити контроль та вжити заходів щодо якісного наповнення інформаційних стендів у приміщеннях судів та веб-сторінок судів інформацією про рух судових справ, день, час і місце, стан їх розгляду у відповідній судовій процедурі на точну дату;

- звернути увагу на факти порушення загальних засад кримінального провадження та вжити заходів щодо забезпечення гласності й відкритості судового провадження у порядку, передбаченому процесуальним законодавством;
- вжити заходів до оптимального використання наявних площ приміщень судів з метою створення належних умов для здійснення суддями правосуддя в порядку, передбаченому діючим законодавством України, та реалізації учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і обов'язків;
- звернути увагу на неналежну організацію й планування суддями судового розгляду кримінальних проваджень;
- вжити заходів до належної організації проведення процесуальних дій в режимі відеоконференцій;
- вжити заходів до проведення судового розгляду кримінальних проваджень у порядку та спосіб, передбачені КПК, зокрема в частині здійснення технічної фіксації судового процесу;
- звернути увагу на неухильне дотримання вимог КПК щодо роздачі учасникам судового провадження пам'яток про їхні процесуальні права й обов'язки та необхідності роз'яснити ці права кожному учаснику провадження;
- продовжити роботу щодо вдосконалення знань міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики Європейського суду з прав людини;
- взяти до уваги необхідність неухильного виконання загальних обов'язків судді, спрямованих на захист прав людини, що встановлені статтею 206 КПК;
- посилити контроль за виконанням обов'язку дотримуватись правил поведінки судді під час здійснення правосуддя, встановлених Кодексом суддівської етики;
- взяти до відома необхідність неухильного виконання суддями їхнього обов'язку щодо врахування при обранні запобіжного заходу всіх обставин, визначених статтею 178 КПК, та щодо застосування застави у розмірах, визначених статтею 182 КПК;
- посилити судовий контроль за строками тримання під вартою підозрюваних, обвинувачених, а також за наявністю підстав для продовження цих строків;
- звернути увагу на вимоги статті 306 КПК щодо розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу;
- звернути увагу на необхідність дотримання порядку проголошення судового рішення, встановленого статтею 376 КПК;
- звернути увагу на вимоги статті 336 КПК щодо можливості проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження лише за згоди підозрюваного (обвинуваченого);
- звернути увагу на обов'язок суддів щодо створення необхідних умов для реалізації сторонами кримінального провадження їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків;

- звернути увагу на необхідність неухильного дотримання засад кримінального провадження, зокрема законності, забезпечення права на захист, змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості, та прийняття за наслідками судового розгляду обґрунтованого і вмотивованого рішення;
- вжити заходів до проведення судового розгляду кримінальних проваджень у порядку та спосіб, передбачені КПК, з дотриманням прав і свобод, проголошених Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- звернути увагу на перелік обов'язків, встановлених статтею 474 КПК, яких суд має дотримуватись під час судового провадження на підставі угод;
- звернути увагу на вимоги статей 318, 323-327 КПК щодо проведення судового розгляду кримінальних проваджень за обов'язковою участі його сторін та інших учасників, участь яких визнана судом обов'язковою;
- взяти до відома вимогу статті 348 КПК щодо необхідності роз'яснювати обвинуваченому суть пред'явленого обвинувачення;
- звернути увагу на вимоги щодо порядку проведення судового розгляду, зокрема в частині визначення обсягу доказів, які підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження;
- звернути увагу на дотримання вимог щодо порядку здійснення допиту свідків;
- звернути увагу на обов'язок здійснювати проголошення судового рішення з дотриманням вимог, передбачених статтею 376 КПК, зокрема в частині роз'яснення обвинуваченому його права ознайомитися з журналом судового засідання та права подати письмові зауваження, а також заявити клопотання про його доставку в судові засідання суду апеляційної інстанції;
- звернути увагу на обов'язок суду визнавати докази недопустимими, якщо вони отримані у спосіб, не передбачений процесуальним законом.

Генеральній прокуратурі України:

- вжити заходів щодо належного здійснення прокурорами підтримки державного обвинувачення в суді, зокрема недопущення випадків відкладення судового розгляду з причин неявки прокурорів у судові засідання;
- вжити заходів до неухильного дотримання норм Конституції України, вимог КПК, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини в частині дотримання прав і свобод особи під час її затримання як без ухвали слідчого судді, так і на підставі відповідного рішення суду;
- довести до відома прокурорів про обов'язок обґрунтовувати клопотання щодо застосування запобіжних заходів у відповідності до вимог статті 177 КПК;

- вжити заходів до належного виконання прокурорами обов'язку доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження;
- довести до відома вимогу статті 474 КПК щодо укладення угоди про визнання винуватості у добровільному порядку;
- здійснювати збирання доказів у кримінальному провадженні у порядку, встановленому КПК.

Національній академії прокуратури України:

- взяти до відома та включити до програми підготовки й перепідготовки прокурорів спеціальні питання, перелічені в рекомендаціях Генеральній прокуратурі України.

Міністерству внутрішніх справ України, іншим органам досудового розслідування:

- вжити заходів щодо своєчасної доставки осіб, взятих під варту, до судів для їх участі в судових засіданнях;
- вжити заходів до неухильного дотримання норм Конституції України, вимог КПК, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини в частині дотримання прав і свобод особи під час її затримання як без ухвали слідчого судді, так і на підставі відповідного рішення суду;
- довести до відома слідчих про обов'язок обґрунтовувати клопотання щодо застосування запобіжних заходів у відповідності до вимог статті 177 КПК;
- вжити заходів до належного виконання слідчими обов'язку доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження;
- взяти до відома вимогу статті 474 КПК щодо укладення угоди про визнання винуватості у добровільному порядку;
- здійснювати збирання доказів у кримінальному провадженні в порядку, визначеному КПК.

Державній пенітенціарній службі України:

- вжити заходів щодо своєчасної доставки осіб, взятих під варту, до судів для їх участі в судових засіданнях;
- вжити заходів до належної організації проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції в Київському СІЗО та інших установах тримання осіб під вартою.

**Національній асоціації адвокатів України,
Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури,
Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги
(в межах компетенції та повноважень):**

- взяти до відома та вжити заходів до належного виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків, зокрема в частині забезпечення участі в судових засіданнях;
- довести до відома адвокатів про недопустимість випадків зловживання їхніми процесуальними правами;
- довести до відома адвокатів про їхній обов'язок використовувати всі засоби захисту, передбачені КПК України, для з'ясування обставин, які спростовують підозру та пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного;
- наголосити адвокатам їхнє право збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази, які спростовують підозру, обвинувачення та пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого;
- вжити заходів до належного використання адвокатами їхніх процесуальних прав і виконання їхніх професійних обов'язків, покликаних на захист прав, свобод та інтересів підозрюваного, обвинуваченого.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Прийняття КПК є одним з найважливіших кроків у напрямі реформування кримінальної юстиції в Україні, який максимально наблизив норми кримінального процесуального права до міжнародних стандартів у галузі прав людини.

Проте з моменту вступу його в дію постало важливе питання: чи достатньо засобів передбачив КПК та чи є вони дієвими для уникнення й недопущення порушень прав і свобод будь-якого учасника кримінального провадження.

У зв'язку з цим за підтримки Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН), проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», що впроваджується за фінансового сприяння Уряду Данії й Програми реформування кримінального судочинства та боротьби з корупцією в Україні Офісу з питань міжнародного розвитку, співробітництва та підготовки прокурорів (OPDAT) Департаменту юстиції США завдяки фінансовій підтримці Бюро з міжнародних питань у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків та правоохоронних питань Державного Департаменту США Уповноваженим ініційовано пілотний проект «Моніторинг реалізації нового Кримінального процесуального кодексу України».

Головна мета вказаного моніторингу — визначення ефективності дії КПК та можливості підвищення ефективності за рахунок внесення відповідних змін до тексту КПК або практики застосування.

Із самого початку моніторингу було виявлено низку недоліків, які були пов'язані саме з організацією роботи апарату суду, організацією й плануванням суддями судового розгляду кримінальних проваджень, проведенням судових засідань в режимі відеоконференції тощо.

Пізніше під час спостережень за перебігом судових засідань було помічено, що досить часто судді і першої, й апеляційної інстанцій вдавались до порушень певних норм КПК, проявляли упередженість та необ'єктивність, а інколи й неетичне ставлення до учасників судового процесу.

Крім того, привернув увагу той факт, що під час судового розгляду прокурори і, більшою мірою, адвокати досить пасивно виконували свої професійні обов'язки, що не могло не вплинути на тривалість, повноту та всебічність судового розгляду кримінального провадження, зокрема на дотримання прав і свобод осіб, взятих під варту.

Отже, моніторинг засвідчив, що на сьогоднішній день повнота, об'єктивність, всебічність, тривалість судового розгляду залежить переважно від правозастосовної практики, а саме реалізації усіма учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, передбачених КПК.

Відповідно, забезпечення належної якості державного обвинувачення, захисту та правосуддя в цілому наразі вимагає підвищення кваліфікації прокурорів, адвокатів і суддів та вдосконалення організації роботи судів.

